

Міністерство освіти та науки, молоді та спорту України
Сумський державний педагогічний університет
ім. А. С. Макаренка

Ю. П. Тарелкін, В. О. Цикін

ФІЛОСОФІЯ: СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Суми
Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка
2012

УДК 101.8
ББК 87.6
Т 19

Друкується згідно з рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка

Рецензенти:

І. П. Мозговий – доктор філософських наук, професор;

В. А. Косяк – доктор філософських наук, професор.

Тарелкін Ю. П.

Т 19 Філософія: структурно-логічний аспект : навч. посіб. [для підготовки до семінарських занять та екзаменів] / Ю. П. Тарелкін, В. О. Цикін. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. – 224 с.

У посібнику програмний матеріал філософії поділений на модулі. У ньому доступно й чітко у логічно-структурованому вигляді розкривають основи сучасного філософського знання, які допоможуть майбутнім спеціалістам виробити здатність до самостійного мислення, гнучкості думки, глибокої самосвідомості, добре продуманої та чітко сформульованої системи ціннісних орієнтацій.

Для студентів, аспірантів, викладачів, а також усіх, хто цікавиться тим, чому філософія є любов'ю до мудрості.

УДК 101.8
ББК 87.6

© Ю. П. Тарелкін, В. О. Цикін, 2012

© Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012

ПЕРЕДМОВА

Посібник написано відповідно до програми з курсу «Філософія» для студентів вищих навчальних закладів (з метою кращого засвоєння навчального матеріалу – у вигляді структурно-логічних схем).

Автори розуміють, що розгляд філософських шкіл, течій, напрямів, основних понять, принципів і закономірностей в єдності наочного й абстрактного може певною мірою спростити підхід до опанування програмного матеріалу. З огляду на обмеженість часу для ретельного вивчення цього складного предмета, можна визнати, що позитивний аспект, який досягається завдяки такому поєднанню, переважає.

Використовуючи посібник у процесі підготовки до семінарських занять та екзаменів з філософії, студенти зможуть у гранично стислі строки систематизувати та конкретизувати знання, що були набуті, зосередити увагу на основних поняттях та означеннях, скласти логічний план виступу на семінарах та відповіді на можливі екзаменаційні питання.

Посібник не є альтернативою першоджерелам, монографіям та підручникам для одержання фундаментальних філософських знань, але серйозно допоможе студенту під час підготовки до семінарських занять та екзаменів.

МОДУЛЬ 1. СУТНІСТЬ ФІЛОСОФІЇ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ ЇЇ РОЗВИТКУ

ТЕМА 1. ФІЛОСОФІЯ, КОЛО ЇЇ ПРОБЛЕМ ТА РОЛЬ У СУСПІЛЬСТВІ

1. Призначення філософії. 2. Світогляд і філософія. 3. Філософія як світогляд. 4. Предмет філософії. 5. Функції філософії.

Людське буття є надзвичайно парадоксальним. Людина сягає граничних меж Всесвіту, але не може досягнути найважливіше для себе: Хто вона? Що вона може знати? Як вона має діяти? На що вона може сподіватися? Пізнати себе. Це прагнення не полишає людину з перших кроків її самоусвідомлення. Ці одвічні питання людина намагається розв'язати за допомогою філософії.

Термін «філософія» означає «любов до мудрості». Мудрістю люди називають досконале і повне знання й відповідний до нього досконалий спосіб життя.

Сутність філософії – у роздумах про загальні проблеми в системі «світ–людина».

Основні риси філософського мислення

- Має рівень гранично широкого узагальнення. Закони, принципи, категорії філософії виходять на межу буття і небуття;
- постає формою людського самоусвідомлення, мисленням під кутом зору людини як найвищої цінності;
- окреслює дійсність не лише такою, якою вона є, а й такою, якою вона має бути;
- є більшою мірою мисленням про саме мислення, ніж мисленням про конкретну реальність;
- постає логічно обґрунтованим мисленням;
- прагне розв'язати одвічні, граничні, абсолютні проблеми людського буття.

1. Призначення філософії

Що дає філософія людині?

- Відкриває зразки людської мудрості;
- здатність до самостійного мислення;
- глибоку самосвідомість. Лише філософська рефлексія здатна забезпечити усвідомлення раніше не усвідомлених переконань, уподобань;
- гнучкість мислення;
- прагнення пізнати світ в єдності його різноманітних форм;
- здатність до творчості – діяльності з вироблення винаходів, реалізації задумів, планів, розв'язання теоретичних проблем;
- добре продуману і чітко сформульовану систему ціннісних орієнтацій;
- філософія є основою гуманістичного методу логотерапії, або лікування смыслом;
- філософське знання не утилітарне (не практично корисне). Воно елітарне, відбірне.

2. Світогляд і філософія

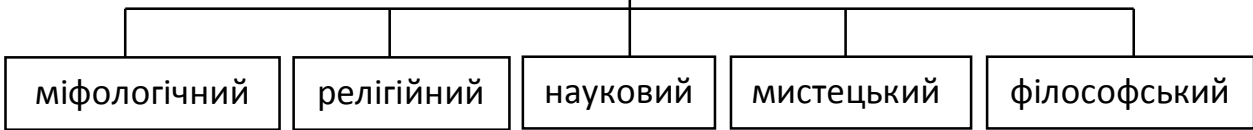
Світогляд – сукупність найзагальніших поглядів на світ і місце людини у цьому світі.

Поділ поняття «світогляд» за суттєвими ознаками

Історичні типи світогляду

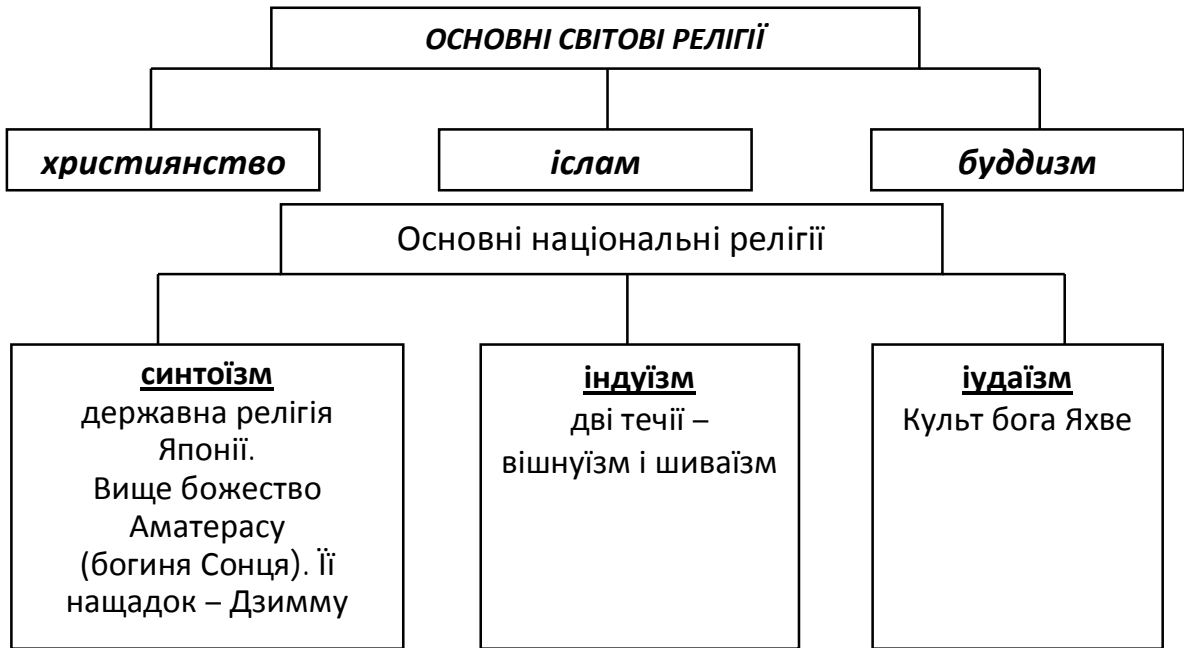

Міфологічний світогляд

Міфологія – наука про міфи, що нагромаджені різними етносами, культурною традицією.

Основні питання, на які відповідають міфи	Риси міфу
<ul style="list-style-type: none"> • Походження Всесвіту, Землі, людини; • пояснення природних явищ; • сенс життя людини; • моральні норми. 	<ul style="list-style-type: none"> • Олюднення природи; • наявність фантастичних істот, їх взаємозв'язок з людиною; • відсутність філософської рефлексії; • практична спрямованість міфу на розв'язання конкретних життєвих проблем; • відтворення наявного стану речей.

Релігійний світогляд – спосіб усвідомлення дійсності, заснований на вірі в існування надприродних істот та втручання їх у людське життя.

Основні функції релігії

- Світоглядна;
- консолідуюча;
- культурологічна (сприяє розповсюдженню певної культури);
- морально-виховна;
- естетично-виховна;
- аксіологічна (формує певні цінності)

Науковий світогляд (наука) – це теоретично-практично означена система знань, що перебуває у безперервному розвитку і намагається віднайти об'єктивну істину в певній сфері відношення «людина – світ». Цей світогляд дає відповідь не лише на запитання «як?», а й на питання «чому?»

Мистецький світогляд – світогляд, що ґрунтується на художніх образах та витворах мистецтва, які задовольняють естетичні потреби людини і суспільства відповідно до смаків, ідеалів, переконань.

3. Філософія як світогляд

Філософія – система загальних теоретичних поглядів на світ і місце людини в ньому.

Основні стадії еволюції філософії як світогляду

Космоцентризм – філософський світогляд, в основі якого лежить пояснення світу через могутність космосу.

Теоцентризм – тип філософського світогляду, в основу якого покладене пояснення світобудови надприродною силою – Богом.

Антропоцентризм – сукупність поглядів на людину як кінцеву мету світобудови, на центр Всесвіту.

4. Предмет філософії

- Світ як ціле. Вчення про буття світу вивчає філософська онтологія.
Основні проблеми: як виникає, існує і в якому напрямі розвивається цей світ.
- Суспільство як цілісність. Вивчає соціальна філософія (філософія історії).
Основні проблеми: співвідношення суб'єктивного та об'єктивного, скінченного і нескінченного у суспільстві.
- Людина. Вивчає філософська антропологія (вчення про природу і сутність людини).
Основні проблеми: співвідношення об'єктивного та суб'єктивного, скінченного і нескінченного у людині.
 - Пізнання світу. Вивчає гносеологія (вчення про пізнання світу).
Основні проблеми: можливість чи неможливість адекватного відображення світу.
- Перетворення буття. Вивчає праксеологія (вчення про практичну діяльність).
Основні проблеми: ефективність перетворення буття.
- Людське спілкування. Вивчає етика.
Основні проблеми: розуміння, спілкування.
- Ціннісно-орієнтаційна діяльність. Вивчає аксіологія (наука про цінності).
Основні проблеми: реалізація життєвого сенсу, найважливіших людських цінностей.
- Естетичне опанування світу. Вивчає наука естетика.
Основні проблеми: діяльність за закономірностями краси.
- Релігійне ставлення до світу. Вивчає філософія релігії.
Основні проблеми: чи можливе у цьому світі існування чогось святого.

5. Функції філософії

Функції філософії – основні напрями реалізації мети та призначення філософії.

- **Світоглядна.** Сприяє формуванню цілісного бачення світу, уявлень про його улаштування, про місце людини в ньому.
- **Методологічна.** Філософія виробляє основні принципи пізнання і перетворення буття.
- **Гносеологічна.** Її метою є відповідність змісту людських знань змістові об'єкта пізнання.
- **Логічна.** Сприяє формуванню культури людського мислення.
- **Критична.** Її метою є розширення меж пізнання, руйнування звичних стереотипів та забобонів, пошук шляхів до більш людяного світу.
- **Аксіологічна.** Аксіологія – філософська теорія загальнозначущих принципів, які визначають вибір людьми напрямку діяльності.
- **Соціальна.** Пояснення сучасного стану, рушійних сил та еволюції соціуму, допомагає зорієнтуватися у складних проявах суспільного життя і виробленні власної соціальної позиції.
- **Гуманістично-виховна.** Справжня філософія пропагує гуманістичні цінності та ідеали, сприяє зміцненню моралі, допомагає людині визначити сенс життя.
- **Прогностична.** Полягає в тому, щоб спрогнозувати тенденції розвитку природи, суспільства і людини.

Резюме

1. Філософію не можна уявляти як систему знань, відірваних від реального життя. Вона допомагає людині пізнавати і вдосконалювати себе, виробляти особисті світоглядні ідеали і цінності, долати життєві труднощі і досягати поставленої мети.

2. Найпершою формою сенсожиттєвого людського орієнтування постає світогляд, що є сукупністю найзагальніших поглядів на світ і місце людини у цьому світі. Щодо філософії, то вона є системою загальних поглядів людини на світ і місце людини в ньому, спрямованих на критичний аналіз світоглядних уявлень з метою поглиблення їх достовірності і надійності.

Теми рефератів

1. Роль філософії в житті людини і суспільства.
2. Місце філософії в системі культури.
3. Історичні типи світогляду.
4. Особливості історичного зародження філософії.
5. Філософія і міфологія.

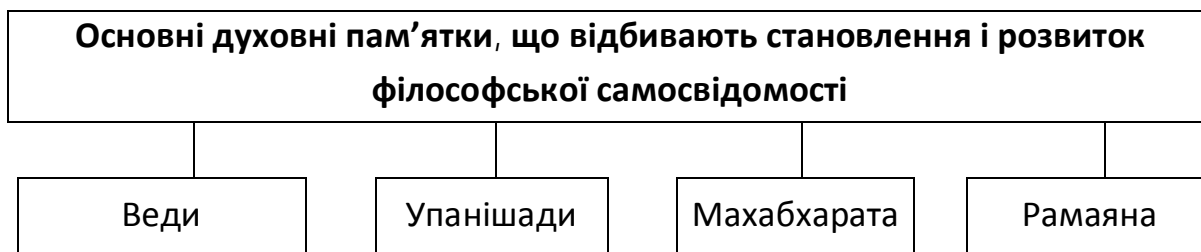
Питання для самоконтролю

1. Як співвідносяться філософія і світогляд?
2. Яке місце посідає філософія в системі світоглядного знання?
3. Яке співвідношення філософії і науки?
4. Назвіть й охарактеризуйте основні складові світогляду.
5. Розкрийте зміст основних функцій філософії.

ТЕМА 2. ФІЛОСОФІЯ ДАВНЬОГО СХОДУ

1. Філософія Стародавньої Індії. 2. Філософський світогляд Стародавнього Китаю.

1. Філософія Стародавньої Індії

Веди – назва священних книг, що містили набір текстів (молитов, ритуалів, заклинань).

Махабхарата і Рамаєна – це народні епоси, які складені в середині I тис. до н. е. У них ставляться соціальні проблеми, суперечності між багатими і бідними, описуються міжусобні війни, розкривається зміст деяких філософських шкіл.

Упанішади – останній вид ведичної літератури. Це збірки філософських бесід, які вели мудреці зі своїми учнями.

Найбільш загальні поняття релігійно-філософських систем Індії

Карма – результат людських добрих і поганих вчинків, які викликають справедливу відплату як передумову подальшого існування.

Сансара – вчення про вічність душі, яка проходить ланцюг страждань у земному житті.

Агімса – єдність усіх форм життя на землі. Найважливіший принцип агімси – не завдання шкоди будь-якому творінню, заборона вбивати або чинити насильство.

Мокша – вища моральна досконалість, після досягнення якої еволюція душі (карма) припиняється. Душі, що досягли мокши, звільняються від перевтілень і стають махатмами – великими душами.

Нірвана – вищий стан «блаженства» людської душі, яка звільняється від потоку перевтілень і зливається з «божественною» першоосновою світу.

Філософські школи, що визнають авторитет Вед (астика)

- Веданта;
- йога;
- вайшешика;
- ньяя;
- міманса;
- санкх'я.

Веданта

(санскр. – «кінець», «завершення Вед») – філософська школа, що узагальнила ідеї Упанішад. Основні ідеї викладені у «Веданта-сутрі».

Основна суть ведант

- Світ складається зі світового духу Брахмана і людської душі Атмана;
- душа вічна. Після смерті тіла душа переселяється в інше тіло (сансара);
- суспільне становище людини визначається кармою;
- після звільнення від життєвих турбот настає вищий стан «блаженства» людської душі – нірвана.

Йога

(санскр. – «з'єднання»)

- Засновником вважається Патанджалі. Основна праця – «Йога-сутра» (II ст. до н. е.).
- Це філософська система звільнення від страждань шляхом самовдосконалення душі і тіла.
- Самовдосконалення реалізується шляхом самозаглиблення у свій внутрішній світ.
- Моральними вимогами є: не завдати шкоди, бути правдивим, поміркованим, не брати подарунків тощо.

Крім йоги Патанджалі – хатха-йоги (фізичної йоги) існують: карма-йога – йога дії; лайя-йога – йога волі; дх'яна-йога – шлях роздумів; самадхі-йога – шлях поєднання зі світовою душею. Королевою вважається раджа-йога – панування над усіма силами інтелекту і повна байдужість до всього.

Вайшешика

Засновником вважається філософ Канада (III ст. до н.е.)

Основні ідеї

- Світ є поєднанням 5 матеріальних компонентів: землі, води, вогню, повітря й ефіру;
- усі предмети і явища є продуктом первинних атомів;
- світ створений Богом з атомів;
- Бог діє за законами карми.

Ньяя

(санскр. – букв. – «правило», «логіка», «міркування»)

Засновником вважається філософ Готама (IV–V ст.). Основна праця: «Ньяя-сутра».

Основні ідеї

- Світ складається з дрібних частинок (ану) води, землі, вогню і повітря;
- джерелами знання є чуттєве пізнання, точне свідчення, аналогія та умовивід;
- дослідженню філософських проблем допомагає формальна логіка.

Уперше в Індії розроблена теорія силогізму. На відміну від давньогрецького, індійський силогізм складався з п'яти членів – засновку, доведення, ілюстрації, застосування доказу і заключної частини.

Міманса

(санскр. – «роздуми», «дослідження»)

Філософія міманси зводилася до обґрунтування авторитету Вед. Світ створений Богом відповідно до законів карми.

Санкх'я

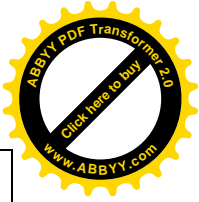
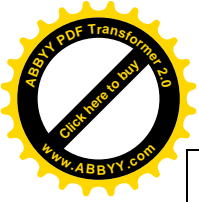
(санскр. – «рахунок», «міркування»)

Засновник – мудрець Капіла (VII–VI ст. до н. е.)

Основні ідеї

- У світі існують два самостійні начала: Пракриті і Пуруша;
- Пракриті – матеріальний першопочаток;
- Пуруша – дух;
- душа людини від втілення до втілення вчиться не робити зла;
- мета життя – звільнення душі від пут навколишнього світу через аскетизм;

Аскетизм – крайнє обмеження потреб, відмова від насолод.

Після смерті Будди його вчення поділилося на кілька напрямів.

Одним з них є **Махаяна** (санскр. – «велика колісниця», «широкий шлях спасіння», що проголошує можливість «спасіння» поряд з монахами і мирян. Поняття «нірвана» ототожнюється з раєм. Махаяна поширена в Китаї, Японії, Кореї.

Другий напрям – **Хінаяна** (санскр. – «мала колісниця», «вузький шлях спасіння») – спасіння доступне тільки внаслідок особистих зусиль. Лише обрані можуть досягти нірвани шляхом морального самовдосконалення.

Буддизм

Особливості буддизму

Засновник Сиддхартха Гаутама, що став Буддою (563–483 рр. до н. е.).

Основна ідея – середній шлях між двома крайніми шляхами. Один з них – шлях задоволень, розваг, морального розкладу. Другий – шлях аскетизму.

Середній шлях – шлях знання, мудрості, самовдосконалення. Його метою є вища благодать – нірвана.

Чотири благородні істини, що відкрив Будда

- Життя – страждання.
- Причина страждань – жадання.
- Щоб позбавитися страждань, треба позбавитися жадань.
- Щоб позбавитися жадань, треба пройти певний шлях.

Джайнізм

Джайнізм – неортодоксальна індійська релігійно-філософська система, заснована близько VI–V ст. до н. е. Засновник – Вардхамана, якому пізніше було дане ім'я Джина («переможець»).

Основні ідеї

- Усе існуюче поділяється на дві вічні та неподільні першооснови: душу (дживу) та недушу (адживу). У цьому дуалізм джайнізму;

- душа притаманна вітру, вогню, рослинам, тваринам, людям, вона вічна;

- недуша включає матерію, простір та час;

- спосіб тілесного існування душі визначається кармою;

- етичні погляди базуються на вченні про агімсу;

- етичними ідеалами є праведна віра, праведна поведінка та праведне знання.

Чарвака-локаята

Заснована у середині I тис. до н. е.

Засновниками вважаються легендарні мудреці *Бріхаспаті* і *Чарвака*.

Основні ідеї

- Основу всього існуючого становлять чотири елементи: вода, земля, вогонь, повітря. Ці елементи породжують свідомість людини;

- не визнається авторитет Вед;

- заперечується існування Бога і закон карми;

- душа не існує окремо від тіла;

- джерелом знань і критерієм істини є відчуття;

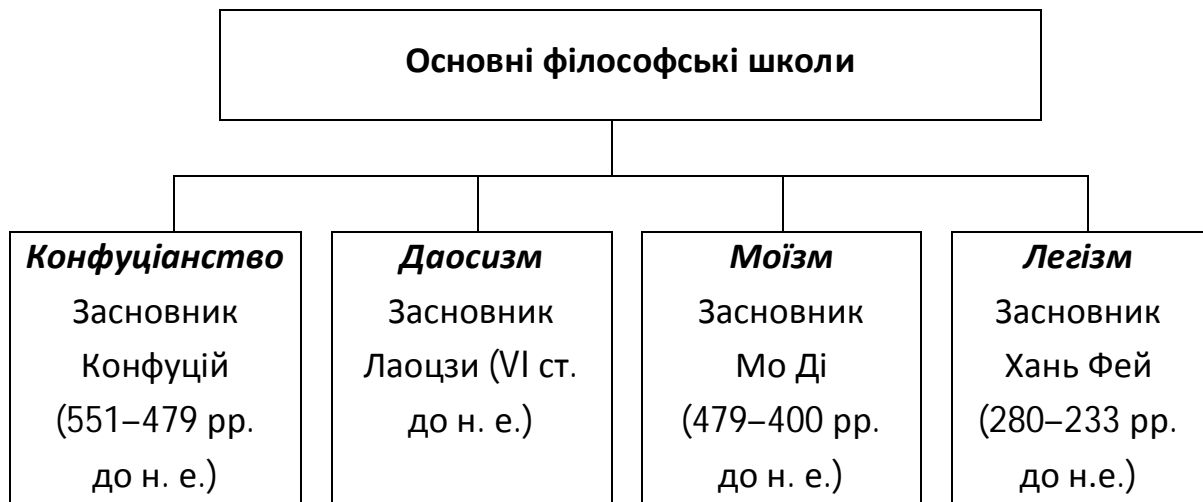
- сенс людського існування у щасті, яке створює сама людина.

2. Філософський світогляд Стародавнього Китаю

Характерні риси

- Сприйняття своєї країни як центру світу;
- сприйняття людини, природи і Космосу як єдиного цілого;
- зверненість свідомості в минуле;
- невід'ємність особистості від колективу;
- пріоритет колективних форм праці (Великий китайський мур);
- перевага земного життя над потойбічним;
- повага до батьків, до старших, до предків.

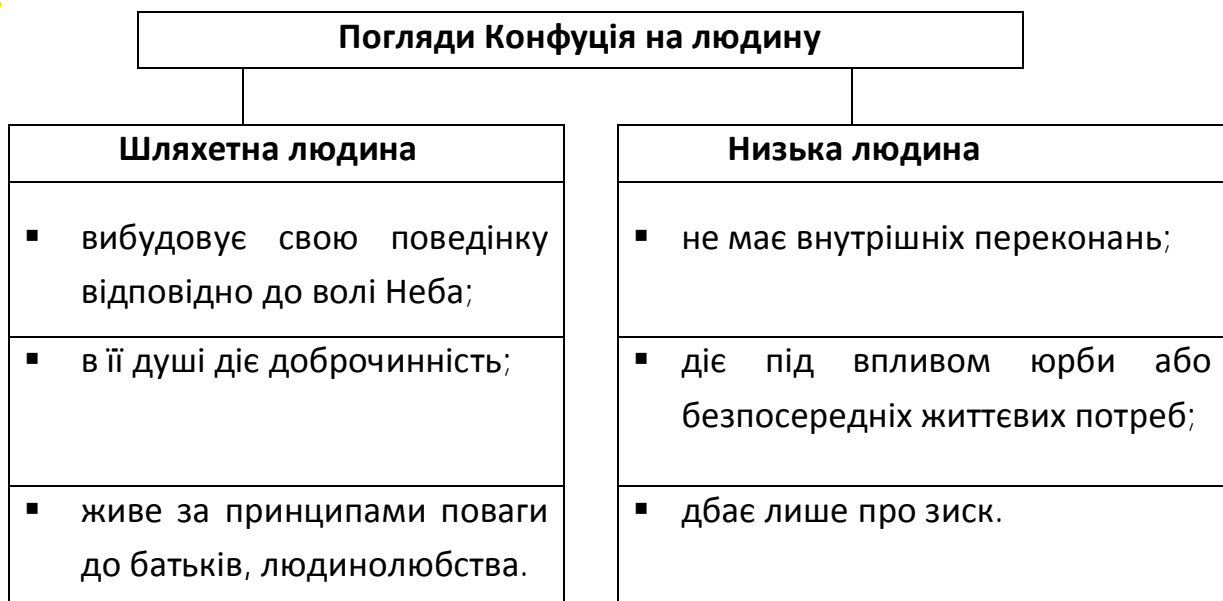

Основні принципи конфуціанства

- Гуманізм;
- справедливість;
- ритуальність;
- знання;
- довіра.

Бути гуманним означає

- Любити не стільки себе, скільки інших;
- на несправедливість відповідати справедливістю;
- за добро платити добром;
- не робити іншим того, чого не бажаєш собі;
- слухати багато, але вибирати найкраще;
- віддавати перевагу особистому прикладу.

Сутність **даосизму** викладено у книзі «Дао де цзин».

Основні філософські положення даосизму

- Поняття **Дао** має два значення:
 1. Загальний шлях, якого дотримуються всі предмети і явища.
 2. Першооснова світу, «матір усіх речей».
- **Дао** постійне, безіменне, проявляється у всіх речах;
- **Дао** перебуває в недіянні, але немає нічого, чого б воно не робило;
 - все у світі перебуває у русі, змінах, де все непостійне, конечне;
 - набуття конкретного змісту речей досягається завдяки **Де**;
 - **Де** – благодать, енергія, яка надається зверху;
 - зміна речей пов'язана з наявними в них протилежностями;
 - протилежності переходять одна в одну (криве стає прямим, коротке – довгим, старе – новим);
 - будь-яка війна підлягає осуду. Гарне військо – засіб нещастя. Прославляти себе військовими перемогами – те саме, що радіти вбивству людей;
 - вищим принципом людської поведінки є недіяльність. Люди вже все мають у природі.

Основні ідеї моїзму

- Ніякої волі Неба не існує;
- народ приречений на нещастя. На нього впливають три лиха: голод, холод і важка праця;
- щоб позбавитися лиха, треба скасувати рабство і війни;
- обов'язком для всіх має бути загальна любов, шанування єдності, мудрості, економія при витратах.

Основні постулати левізму

- Людина первісно зла;
- рушійною силою людських вчинків є егоїзм;
- інтереси людей взаємопротилежні;
- держава має впливати на людину за допомогою нагород і покарань (метод «батога і пряника»);
- закони мають бути однакові для всіх, крім правителя, який є творцем законів.

Резюме

1. Глибоким та різнобічним культурно-історичним утворенням постає філософська думка Стародавнього Сходу, ідейні засади якої яскраво демонструють могутність людського духу, розкривають його творчі можливості та багатий змістовний характер.

2. У філософській думці Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю розроблені та глибоко проаналізовані оригінальні уявлення про світобудову, про матеріальне і духовне буття. У цих філософських системах окрема людина органічно включається як у соціум, так і у світову цілісність.

Теми рефератів

1. Філософські ідеї Стародавньої Індії та їх сучасне значення.
2. Філософсько-світоглядне значення проблеми «Схід-Захід» в її сучасному окресленні.
3. Особливості та характерні риси західного та східного типів цивілізацій
4. Гаутама Сіддхартха – засновник буддизму.

Питання для самоконтролю знань

1. Значення проблеми співвідношення західного та східного типів цивілізації для розуміння процесів суспільного життя.
2. Які філософські школи Стародавньої Індії Ви знаєте і яка суть їх філософування?
3. Як ви оцінюєте провідні ідеї даосизму?
4. Як ви оцінюєте морально-філософські погляди Конфуція?
5. Про які фундаментальні моральні ідеї йдеться у найдавніших духовних джерелах Стародавньої Індії і Стародавнього Китаю.
6. Який моральний заклик етики Конфуція майже дослівно повторили Христос та І. Кант?

ТЕМА 3. АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

1. Найбільш відомі ранні філософські школи Давньої Греції.
2. Класичний етап розвитку античної філософії.
3. Елліністично-римський етап античної філософії.

Антична філософія – сукупність філософських учень, що розвивалися в давньогрецькому суспільстві з кінця VII ст. до н. е. і у давньоримському суспільстві з IV ст. до н.е. до початку VI ст. н. е.

1. Найбільш відомі ранні філософські школи Давньої Греції

- Мілетська школа;
- школа піфагорійців;
- школа Геракліта Ефеського;
- елейська школа;
- атомісти Давньої Греції.

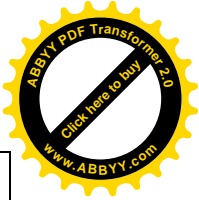
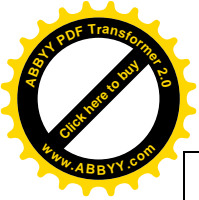
Особливості філософування

- Здатність набувати різних форм та виявлень;
- яскраво виражений космоцентризм;
- велика увага до проблем пояснення явищ природи;
- пошук першоначал, що народили все суще;
- гілозоїзм (одушевлення сил природи);
- доктринерський (недискусійний характер філософських теорій);
- динамічний характер, швидке нарощування ідей, теорій, концепцій.

Мілетська школа та Геракліт

Представники Мілетської школи

<p>Фалес (прибл. 640–560 рр. до н.е.) – засновник школи</p>	<p>Анаксимандр (610–540 рр. до н.е.) – учень Фалеса</p>	<p>Анаксімен (585–525 рр. до н.е.) учень Анаксимандра</p>
<p>Основні погляди</p>		
<ul style="list-style-type: none"> • Уявляв першоречовину буття у формі води; • уважав, що нежива природа має душу (гілозоїзм); 	<ul style="list-style-type: none"> • Вважав першоречовиною «апейрон» – вічну, безконечну першооснову; • відкрив закон збереження матерії (фактично відкрив будову речовини з атомів); 	<ul style="list-style-type: none"> • Першоосновою буття вважав повітря; • сформулював ідею: все, що існує на Землі, є результатом різної концентрації повітря;

- припускав наявність безлічі богів;
- центром Всесвіту вважав Землю

- першим подав ідею про походження людини від інших тварин (випередив вчення Ч. Дарвіна).

- ототожнював богів із силами природи

Геракліт Ефеський
(540–480 рр. до н. е.)

Основні погляди

- Першоосновою світу вважав вогонь;
- обґрунтував єдність та боротьбу протилежностей;
- уважав, що увесь світ перебуває у постійному русі («В одну й ту ж річку не можна увійти двічі»);
- увів у філософську мову поняття «логос» як загальний закон буття, світовий розум;
- обстоював матеріальність людської і світової душі.

Піфагорійський союз (піфагорійці)

Засновник–філософ, математик й астроном **Піфагор**
(570–бл. 500 р.р. до н. е.)

Основні погляди

- Першоосновою світу є число. Число є суто ідеальним, повністю відірваним від чуттєвого світу утворенням. «Все подібне до числа або пропорції» (*Піфагор*);
- світ пізнається через число;
- виділили співвідносні категорії буття (верх–низ, праворуч–ліворуч, парне–непарне).

Елейська школа (елеати)

Основними представниками школи були Ксенофан (бл. 570–478 рр. до н. е.), Парменід (бл. 540 – бл. 470 рр. до н. е.) і Зенон Елейський (бл. 490–430 рр. до н. е.)

Основні ідеї елейської школи

- Існує лише те, що мислиме і що виражається в словах, тобто буття;
- буття – це те, що існує, а те, що не існує, є небуття; мислити – значить бути, тобто мислення і буття тотожні;
- головне доведення буття полягає в тому, що його можна мислити;
- на противагу Геракліту, який стверджував, що світ постійно змінюється, Парменід доводив, що у світі панує нерухомість і несуперечність;
- буття непорушне тому, що йому немає куди рухатися, оскільки саме воно є єдиним буттям;
- Зенон висунув п'ять спростувань руху, так званих «апорій» (з гр. «апорія» – відсутність виходу), якими довів об'єктивну суперечність руху. Одна з них формулюється так: Ахілл ніколи не дожене черепахи. Оскільки перш ніж він подолає шлях до черепахи, вона проповзе якусь відстань. Щоб подолати цю відстань, Ахіллу знадобиться певний час, протягом якого черепаха проповзе ще якусь відстань, і так без кінця;
- заперечення руху базується на прийнятті головної тези елеатів про єдність і несуперечливість буття.

Атомісти (Демокріт, Левкіпп) (V ст. до н. е.)

Основні положення філософії

- Першосутністю матеріального світу є найменші неподільні частинки – атоми;
- атоми вічні, неподільні, відрізняються один від одного за формою, розміром, порядком, станом;
- атоми перебувають у постійному русі;
- між атомами існує простір (порожнеча).

2. Класичний етап розвитку античної філософії

Софісти

Софісти (від грец. – «умілець», «мудрець») – давньогрецькі філософи, фахівці в навчанні мудрості і красномовству. Найбільш відомі представники софістів – Протагор, Горгій, Продік, Критій та ін.

Основні ідеї софістів

- Першими повернули філософську проблематику від пізнання природи (космосу) в напрямі людини (мікрокосмосу), її суб'єктивного світу;
- були першими античними просвітителами-енциклопедистами, вчителями красномовства і всіляких знань, необхідних для активної участі в громадському житті грецьких полісів;
- розробляли принципи скептицизму, сумніву у вірогідності знань (Горгій);
- у центрі уваги були проблеми логічного і мовного аналізу понять, теорії пізнання, етики, політики;
- Протагор сформулював знамениту тезу про центральну роль людини у світі: «Людина є мірою всіх речей, існування існуючих і неіснування неіснуючих». Ця теза вважається яскравим виявленням суб'єктивізму та релятивізму (все є відносним);
- специфічною рисою людини є здатність тлумачити речі, оцінювати їх, відрізнити одну від одної, тобто індивідуалізувати;
- пізніше вчення софістів вироджується у так звану софістику – суто формальне «вміння» доводити і спростовувати будь-які твердження, де використовуються всякі логічні виверти, застосовуються закономірності однієї групи явищ до явищ іншої групи, однієї історичної епохи до подій іншої епохи тощо.

Філософія Сократа (V–IV ст. до н.е.)

- У центрі філософії Сократа – людина як мета всього в світі;
- вихідна теза Сократа: «Пізнай самого себе» і «Я знаю лише те, що нічого не знаю»;
- у пошуках істини використовував засоби майєвтики та іронії;
- майєвтика – мистецтво виявляти сховані в людині знання;
- іронія – виявлення слабких місць у знанні людини;
- джерелом духовного вдосконалення людини є знання.

Історичне значення діяльності Сократа

- Сократ відкрив самоцінність людини і діалектику мислення;
- сприяв розповсюдженню знання;
- шукав відповіді на вічні проблеми людства – добра і зла, любові, честі тощо;
- відкрив діалогічний метод винайдення істини;
- дав напрям низці шкіл, які продовжили його справу. Найбільш відомі з них – Мегарська школа, заснована Евклідом, і Кіренська, заснована Арістіппом.

Філософія Платона (V–IV ст. до н. е.)

- Платон – засновник об'єктивного ідеалізму;
- першосутністю світу є сукупність ідей (ейдосів);
- ідеї незмінні, вічні. Вони не залежать від матеріального світу;
- навколишній світ є лише відображенням чистих ідей (ейдосів);
- теорія пізнання – теорія амнезису (пригадування), згідно з якою знання виникає внаслідок того, що душа, яка перебувала деякий час у світі ідей, пригадує все, що вона там бачила;
- Платон уперше виділяє філософію як самостійну науку, завдання якої – давати людям уявлення про світ, пізнання вічної ідеї, вищого блага. На цій основі будується світогляд.

Історичне значення філософії Платона

- Уперше філософом залишено багато творів, що дійшли до наших днів. Найбільш відомі з них: «Апологія Сократа», «Парменід», «Горгій», «Федон», «Держава», «Закони»;
- покладений початок об'єктивного ідеалізму як вагомого філософського напрямку;
- вперше серйозно досліджені проблеми не тільки природи, а й суспільства (держави, закони тощо);
- виділена низка філософських категорій (буття–становлення, вічне–тимчасове, рух–спокій та ін.);
- створена філософська школа (Академія), що існувала майже тисячу років.

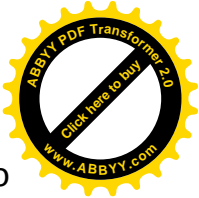

Філософія Арістотеля (IV ст. до н. е.)

- Піддав критиці вчення Платона про чисті ідеї. Саме йому належать відомі слова: «Платон мені друг, але істина дорожча»;
- основою буття вважав матерію, яка існує вічно;
- матерія складається з чотирьох елементів: землі, води, повітря, вогню. Простір наповнений п'ятим елементом – ефіром;
- матерія пасивна. Вона не здатна нічого народити;
- форма надає активність матерії. Матерія – це можливість речей, а форма – реалізація можливості;
- визначає рух як зміну взагалі: «Рух був і в усі часи буде»;
- джерелом руху є співвідношення матерії і форми, де друга пливає на першу, викликаючи певні зміни;
- визнає пізнавальність світу. Його «Метафізика» починається зі слів: «Усі люди від природи прагнуть знань... Любов до знань не безплідна»;
- виділив три рівні душі: душа рослин, душа тварин і душа людини;
- виокремив 10 філософських категорій: сутність, місце, час, якість, кількість, відношення, дія, положення, володіння, страждання;
- вважається творцем логіки;
- сформулював основні закони логіки (закон тотожності, закон суперечності, закон виключеного третього);
- продовжив платонівське вчення про державу;
- під мистецтвом розумів усю предметну діяльність людини та її результати;
- його книга «Нікомахова етика» стала настільною для мільйонів читачів.

3. Елліністично-римський етап античної філософії

***Еллінізм** називають добу в історії країн Східного Середземномор'я між 323 і 30 р. р. до н. е., коли боротьба за владу між полководцями А. Македонського після його смерті призвела до утворення замість імперії кількох держав: Селевкідів, Птолемеїв, Пергама, Понтійського царства та ін.*

Загострення суперечностей рабовласницького суспільства призвело до кризи вільних стародавньогрецьких міст-полісів. Втрата Грецією самостійності зумовила зміну становища людини у світі, суспільстві, зміни у стосунках між людьми. Усе це позначалося на культурі та філософії елліністичного періоду.

Основні ознаки елліністичної філософії

- Елліністична людина вже не є громадянином суверенного поліса. Вона є підданим велетенської монархічної держави, в якій від неї нічого не залежить;
- проста людина втрачає значущість. Індивід, окрема людська особистість стають предметом філософського осмислення;
- творчий характер елліністичної філософії спрямовується на переробку і пристосування перехідних філософських систем до нових історичних умов;
- на перше місце ставиться етика як учення про моральність, а в ній головним постає питання про те, як бути щасливим і вільним.

За цих умов формуються типово елліністичні філософські школи: кінізм, стоїцизм, скептицизм, неоплатонізм та епікуреїзм.

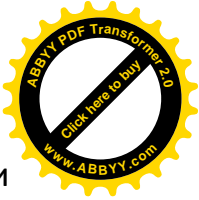
Кініки (кінізм)

***Кініки**, кінічна школа (від. латин. «супісі» – «циніки») – давньогрецька сократична філософська школа. Заснована у IV ст. до н.е. Антисфеном, який викладав філософію в афінській гімназії під назвою Кіносарг («зіркий пес»). Представники кінічної філософії стверджували, що потреби людини мають тваринний характер, і називали самих себе собаками.*

Найбільш яскравим філософом-кініком був Діоген Сінопський, який не тільки розвинув ідеї Антисфена, але і створив ідеал кінічного життя. Гаслом усіх кініків були слова Діогена «Шукаю людину». За переказами Діоген ходив серед білого дня з ліхтарем і повторював цю фразу.

Основні ідеї кінізму

- Уперше в історії філософії дається визначення поняття (Антисфен, бл. 446–366 р.р. до н. е.);

- заперечували існування загальних понять, відкидали платонівський світ ідей і вважали, що реально існують тільки конкретні, які сприймаються чуттєво;

- з презирством ставилися до задовольень і насолод;
- справжнє щастя – у свободі, а свободний лише той, хто вільний від більшості потреб;
- відмова від підкорення будь-яким законам, суспільним нормам.

Діоген залишився в історії прикладом мудреця-аскета. Він не мав ніякої власності. Він жив деякий час у піфосі – великій глиняній діжці з-під вина. Він інколи просив милостиню у статуї. На питання, навіщо він це робить, відповідав так: «Щоб привчити себе до відмов»;

- ідеалом, метою життя для кініків була **автаркія** (самодостатність), коли людина осягає світ і стає байдужою до всього, крім спокою своєї душі.

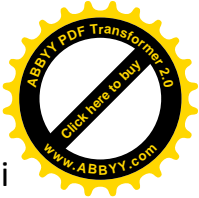
Філософія кініків справила значний вплив на формування стоїцизму, який значно пом'якшив кіничні парадокси.

Стоїцизм

Стоїцизм – впливовий філософський напрям епохи еллінізму. Назва походить від слова «стоя» – портик в Афінах, де виникла ця школа у 300 р. до н. е. Засновником вважається Зенон з Кітіона (о. Кіпр). В історії цього напрямку розрізняють Давню Стою (III–II ст. до н.е., представники – Зенон, Клеанф, Хрісіпп), Середню Стою (II–I ст. до н.е., представники – Панетій, Посідоній) і Пізню (Римську) Стою (I–II ст. н. е., – представники Сенека, Епіктет, Марк Аврелій).

Основні ідеї Давньої та Середньої Стої

- Світ один, конечний, кулястий, тому зручний для руху;
- розрізняють начала та основи світобудови. Начала не виникають і не зникають. Матеріальним началом є матерія, духовним – Розум, Логос, Бог;
 - Бог не людиноподібний, він творець усієї сукупності. Це активний, діючий космос;
 - основи світобудови – це те, з чого все виникає і у що все перетворюється. Так, вогонь є гарячою основою, вода – вологою, земля – сухою, повітря – холодною основою;

- у світі панує невблаганна необхідність і немає можливості протистояти їй. І мудрець, і невіглас підкоряються необхідності, однак «мудрого необхідність веде, дурного ж волочить»;

- для протидії необхідності слід виробити в собі чотири чесноти: розсудливість, невибагливість, справедливість, мудрість. Таким чином можна виробити мудре ставлення до світу – апатію (відсутність переживань);

- щастя людини полягає в тому, що вона не бажає ніякого щастя;
- безпристрасність (апатія) та незворушність, байдужість (атараксія) ідуть не від слабості людини, а від її сили.

Пізня (римська) Стоя

Луцій Аней Сенека (4 р. до н. е. – 65 р. н. е.). Автор багатьох праць, таких як: «Про щасливе життя», «Про стоїчну філософію», «Про вільний час», «Про добродія» та ін.

Основні погляди Л. А. Сенеки

- Протиставляв знання і філософію. Завдяки знанням людина стає вченішою, але не кращою. Філософія ж, мудрість є керівництвами для життя;
- мета філософії – формувати характер людини, щоб вона була здатна протистояти ударам долі;
- не може бути природи без Бога, а Бога без природи (пантеїзм);
- змінити в житті нічого неможливо. Можна тільки презирливо ставитися до напастей долі;
- щастя залежить від нас. А нещасливим є той, хто сам себе вважає таким;
- розумного доля веде, а нерозумного волоче;
- найдорожче, що має людина – це час, бо час – це життя людини.

Епіктет (бл. 50 – бл. 138 н. е.) – *філософ-стоїк*. *Епіктет* – рабське прізвисько, що перекладається з гр. мови як «придбаний». Був рабом одного з фаворитів Нерона, пізніше відпущений на волю. За прикладом Сократа брав участь у вуличних дискусіях. Як і Сократ, нічого не писав, мабуть, був неписьменний. Бесіди збереглися у записах його учня Флавія Арріана.

Основні погляди Епіктета

- Людина у будь-яких умовах має зберігати внутрішню незалежність від цих умов і духовну свободу;
 - усі речі і справи людині треба поділити на залежні від неї і незалежні від неї. У залежних мужньо виконувати свій борг, незалежні – ігнорувати;
 - оскільки змінити об'єктивний світ людині не під силу, то й не слід прагнути цього. «Не бажай, – говорив Епіктет, – щоб усе відбувалося, як ти хочеш, а бажай, щоб усе йшло, як ідеться, і буде тобі добре жити»;
 - світ, природа розумні, проникнуті світовим розумом, логосом, який уводить у природу порядок і закономірність;
 - розум людини є частиною світового космічного розуму, разом із свободою думки і свободою волі він не може бути відчуженим від людини.

Марк Аврелій (121–180 рр. н. е.) – філософ-стоїк, імператор Римської імперії. Праця «До самого себе».

Основні ідеї

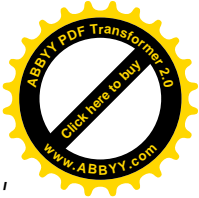
- В осмисленні світу і людського буття виходив з визнання одного великого «Цілого», яким керує його Розум. В «Цілому» розміщується і Бог, який турбується про благо людей;
 - усі люди мають єдину світову душу і єдиний розум, завдяки чому вони сходяться між собою;
 - розум людини є її генієм, божеством, який треба берегти;
 - пам'ятати про сором, не давати своїй душі впасти до негідного;
 - відмовлятися від активної боротьби зі злом, приймати життя і смерть такими, якими вони є.

Скептицизм

Скептицизм – філософський напрям, що піддає сумніву можливість достовірного пізнання об'єктивного світу. Виник у IV ст. до н. е. Досяг вершини у вченнях давньогрецьких філософів Піррона, Енесідема, Секста Емпірика та ін.

Основні ідеї скептицизму

- Усяке знання недостовірне. Об'єктивний світ існує, але про нього не можна нічого достовірно сказати;

- у світі все тече і змінюється, і ні про що загалом сказати не можна, бо всі говорять не про те, що є насправді, а тільки про те, що їм здається. Кожна точка становлення буття іде в минуле в той самий момент, коли вона з'явилася, а її місце заступає інша, з якою знову відбувається те саме;
- кожна річ є «це» не більшою мірою, ніж «те», бо все існує і не існує, однакове і неоднакове, постійне і не постійне (Пірон);
- ставлення до світу – повне утримання від будь-яких суджень;
- вищим блаженством мудрої людини є безтурботність, байдужість, незворушність.

В основі всіх суджень скептицизму лежали три запитання з трьома відповідями:

1. Якими є всі речі? – Не більше такими, ніж будь-якими іншими.
2. Що можна сказати про такі речі? – Краще не казати нічого, утримуючись від суджень.
3. Що робити людині, яка перебуває у відносинах з такими речами? – Зберігати самодостатність (автаркію).

Останній злет, а за ним і падіння античної філософії проявилися в неоплатонізмі.

Неоплатонізм

***Неоплатонізм** – впливовий напрям у філософії, що виник у період занепаду Римської імперії (III–VI ст. н. е.), який пропагував нову інтерпретацію ідей Платона.*

Основними представниками неоплатонізму були: Плотін, Порфирій, Ямвліх, Прокл. Це була остання спроба поєднати на основі платонізму різні системи античної філософії, особливо стоїцизм, скептицизм, піфагореїзм, аристотелізм.

Основні ідеї неоплатонізму

- Платонівську ідею «блага» як Єдине неоплатоніки тлумачили як абсолютну повноту буття, яке «переповнює» саме себе і ніби «переливається через край». Це «переливання» неоплатоніки називали «еманацією» (випромінюванням). Таким чином, виникає Ум («Нус») – мислення і одночасно вищий ступінь буття. Нус, у свою чергу, породжує нову «еманацію» – світову Душу, яка висвітлює другу душу – природу;

- матерія є нижчим продуктом розгортання першого єдиного і першопричинного зла всього світу людського буття;
- щоб досягти блаженства, людина мусить відмовитися від усього матеріального, приглушити у собі всі тілесні бажання;
- добродія дозволяє звільнити душу для її вищого призначення – мислення і пізнання, мета яких – злиття з Богом.

Епікуреїзм

***Епікуреїзм** – філософсько-етичне вчення, яке виходить з атомістичних та з етичних ідей давньогрецького філософа Епікура (341 – 270 рр. до н. е.) і яке продовжив римлянин Тім Лукрецій Кар (95 – 55 рр. до н. е.). Це є також різновидом гедонізму – філософсько-етичного вчення, за яким найвищим благом, до якого прагне людина, є насолода.*

Основні ідеї епікуреїзму

- Аристотелівському поділу світу на надмісячну і підмісячну його частини протиставляється вчення про матеріальну єдність світу;
- підтримка «закону збереження буття», згідно з яким ніщо не виникає з неіснуючого і ніщо не гине і не переходить в неіснуюче;
- усі зміни і перетворення зумовлені переміщенням атомів, де для руху непотрібні ні світова душа Платона, ні першодвигун Аристотеля;
- етика є наукою про поведінку людей серед собі подібних. Мета етики – навчити людей бути щасливими;
- показовим для життя людини може бути жива природа, де все живе намагається позбавитися страждань і досягти насолоди;
- не боятися смерті, бо смерть і життя ніколи не зустрічаються. Доки людина живе, доти смерть для неї не існує; коли людина мертва, то не існує життя;
- найбільше, чого може досягти людина в житті, – це звільнення себе від страхів та неприємних відчуттів, отримання від життя насолоди;
- найбільшою насолодою є душевна рівновага, незворушність і безпристрасність – досягнення стану атараксії;
- на думку Т. Лукреція Кара, страхи виникають тому, що людина через незнання не відчуває свого місця у світі, не може пояснити природні процеси.

Систематизований виклад епікуреїзму являє собою зміст поеми Лукреція Кара «Про природу речей».

Резюме

1. Антична філософія – це своєрідний початок європейської культури і великий ідейний здобуток людства. Вона вперше в Європі окреслила основні напрями філософської проблематики. Її характерними особливостями були: космоцентризм, пошук першоначал, що породили все суще, динамічний характер розвитку ідей і концепцій, увага до головних сфер людської життєдіяльності.

2. У свій класичний період антична філософія стала розгалуженою, деталізованою, систематизованою. Неперевершеними корифеями грецької філософії були Платон і його учень Арістотель, які створили дві провідні системи філософського мислення – екзистенціально-містичну (Платон) та раціонально-логічну (Арістотель).

Теми рефератів

1. Філософія Мілетської школи.
2. Платон – видатний представник об'єктивного ідеалізму.
3. Особистість філософа Сократа.
4. Метафізика Арістотеля.
5. Відмінності філософії Платона від філософії Арістотеля.
6. Проблема людського пізнання у діалозі Платона «Тімей».

Питання для самоконтролю знань

1. У чому полягає своєрідність античної філософії та які її основні проблеми?
2. У чому полягає діалектична природа всього сущого за Гераклітом?
3. У чому суть атомістичного матеріалізму?
4. У чому головний сенс учених софістів і Сократа про людину та її чесноти?
5. У чому полягає суть «сократівської іронії» та «майєвтики»?
6. Яка суть етичних ідеалів античності?
7. Як ви розумієте афористичний вислів: «Людина є міра всіх речей: існуючих, що вони існують, неіснуючих, що вони не існують»?

ТЕМА 4. ФІЛОСОФІЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

1. Особливості філософії Середніх віків. 2. Основні догмати теологічної філософії. 3. Найбільш відомі представники середньовічної філософії. 4. Загальна характеристика середньовічної апологетики, патристики, схоластики, номіналізму та реалізму. 5. Арабський аристотелізм, аверроїзм. 6. Філософія епохи Відродження.

1. Особливості філософії Середніх віків

Середньовічна філософія – етап філософської думки, що розвивався після падіння Римської імперії (V ст.) до виникнення ранніх форм європейського капіталізму (XIV–XV ст.).

- Теоцентричність мислення. Первинною реальністю є вже не космос, а Бог, який існує у трьох іпостасях;
- богословське знання дає відповіді на всі питання буття;
- постає питання про природу зла та відповідальність за його існування;
- обґрунтовується теодицея («боговиправдання») – релігійно-філософське вчення, яке усуває суперечності між вірою у всемогутнього Бога і наявністю зла на землі;
- по-новому бачиться людина. Вона створена Богом, а отже вона богоподібна і водночас гріховна;
- формується християнський гуманізм, який виходить із рівності людей: «... Всі ви одно во Христі Ісусі», – говориться у посланні апостола Павла (Галатам 3, 28);
- світ набуває подвійного буття: одне буття – божественний світ, друге – тваринний, людський гріховний світ;
- формується так зване «апофатичне богослов'я». Доводиться, що Бога пізнати неможливо. Бог – по той бік буття і пізнання;
- інформацію про себе Бог дає через одкровення, яке викладено у Біблії.

2. Основні догмати теологічної філософії

- Бог створив світ із нічого;
- створений Богом світ постійно змінюється;
- пізнати світ можна, тільки пізнаючи Бога;
- Бог є осередком добра, і створений ним світ сповнений добра; Зло у світ приносить сатана – диявол (грішний ангел), який виступив проти Бога;
- спасіння людини можливе лише через сина божого і людського Ісуса Христа;
- Бог хоче повернути людині безсмертя, яке було втрачене внаслідок гріхопадіння.

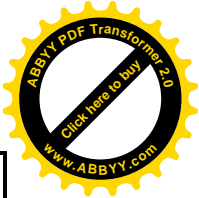
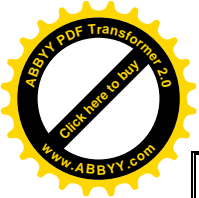
3. Найбільш відомі представники середньовічної філософії

- Тертуліан Карфагенський (160–220 рр.);
- Августин Блаженний (354–430 рр.);
- Боецій (480–524 рр.);
- Іоанн Скот Еріугена (810–877 рр.);
- Альбер Великий (1193–1280 рр.);
- Ансельм Кентерберійський (1033–1109 рр.);
- Фома (Тома) Аквінський (1225–1274 рр.);
- П'єр Абеляр (1079–1142 рр.);
- Уільям Оккам (1285–1349 рр.).

4. Загальна характеристика середньовічної апологетики, патристики, схоластики, номіналізму та реалізму

Апологетика – розділ теології, що захищає християнство від античної філософії. До складу апологетики входять: доведення буття Бога, безсмертя душі, вчення про божественне одкровення тощо.

Патристика (від латин. *Pater* – «батько», «отець») – система вчень «отців церкви» – теологів, філософів у добу від I по VIII ст.

Схоластика – релігійно-філософські вчення, що на противагу містиці, вбачали шлях осягнення Бога в логіці. У розвитку схоластики виділяють три етапи: ранній, середній і пізній.

<p><u>Рання схоластика</u> (IX–XII ст.) стоїть на ґрунті взаємопроникнення філософії, теології і науки (П'єр Абеляр (1079–1142) та інші).</p>	<p><u>Середня схоластика</u> (XIII ст.) характеризується остаточним розмежуванням науки, філософії і теології (Дунс Скот (бл. 1266–1308), Фома (Тома) Аквінський, Роджер Бекон (1214–1292)).</p>	<p><u>Пізня схоластика</u> (XIV–XV ст.) – остаточне відмежування містики від церковної теології (М. Кузанський (1401–1464), Ж. Буридан (бл. 1300–бл. 1358), В. Оккам та інші)</p>
--	---	--

Номіналізм – філософське вчення, згідно з яким загальні поняття (універсалії) не мають реального існування ані у свідомості, ані поза нею (В. Оккам та інші).

Концептуалізм (від латин. *conceptus* – «думка», «поняття») – поміркований номіналізм – напрям у номіналізмі (П. Абеляр (1097–1142) та ін.), згідно з яким універсалії реально не існують ні до речей, ні в самих речах. Вони є лише загальними поняттями, концептами про речі. Ці концепти утворюються шляхом абстрагування від реально існуючих, одиничних предметів певних властивостей.

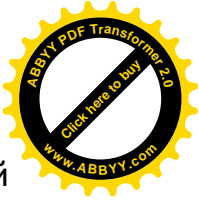
Реалізм – філософське вчення, згідно з яким загальні поняття (універсалії) передують одиничним предметам і незалежні від них (Августин Блаженний, Фома Аквінський та інші).

5. Арабський арістотелізм, аверроїзм

Наприкінці VII ст. у результаті арабських завоювань утворюється держава, що протягалася від Туркестану до Іспанії – Арабський халіфат. Релігійним центром халіфату стало місто Мекка, де народився пророк Мухамед (бл. 570–632).

З VIII ст. в арабському світі починається стрімкий розвиток наук – математики, хімії, географії, медицини, музики тощо.

З IX ст. розвиток арабської філософії тісно пов'язується з проблемою примирення філософського знання та мусульманського віровчення.

Родоначальником ісламської філософії був великий прибічник ідей Арістотеля **аль-Кінді** (800–бл. 879), «який у своїх поглядах відстоював тезу: якщо віруємо у те саме, у що вірив Мухамед, то можна філософувати так, як Арістотель».

Послідовником аль-Кінді був **аль-Фарабі** (870–950).

Філософські погляди аль-Фарабі

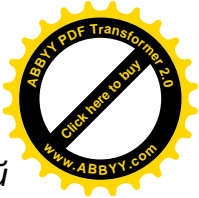
- погоджується з аристотелівським поділом буття на два види – речі, існування яких зумовлено зовнішніми причинами, й речі, існування яких закладене в їх сутності;
 - істотою, що породжує «перший розум» і володіє абсолютним знанням, є Аллах;
 - перший розум не лише споглядає Бога, який є джерелом абсолютного буття, а й мислить самого себе. Із споглядання Бога породжуються розуми все менших розмірів. Із саомислення першого розуму породжується матерія і душі дев'яти включених одна в одну сфер – небосхилів;
 - буття пізнаване за допомогою наук. Головне місце в системі наук посідає логіка, яка дає змогу відокремити істинне знання від хибного.

Спрямування на пріоритет розуму продовжував виходець із туркестанської Бухари філософ і лікар **Ібн Сіна** (980-1037), якого в Європі називали **Авіценной**.

Основні філософські ідеї Ібн Сіни

- У творі «Книга зцілення» з позицій аристотелізму розглядає широке коло питань з логіки, математики, фізики та метафізики (філософії);
 - Бог (як і у Арістотеля) є формою усіх форм;
 - заперечує створення світу Богом і пояснює виникнення світу у дусі неоплатонізму шляхом еманції (випливання);
 - природа розвивається за принципом саморуху.

Аверроїзм – це напрям середньовічної філософії, що його заснував арабський мислитель XII ст. **Ібн-Рошд** (1126-1198) – арабський філософ, відомий під латинізованим іменем **Аверроеса**.

Ібн-Рошд жив і творив на заході Арабського халіфату, в іспанській Кордові.

Основні філософські погляди Ібн-Рошда

- Абсолютну істину слід шукати не в божественному одкровенні, а у творах Арістотеля;
- одкровення не лише не засуджує філософію, а, навпаки, зобов'язує звертатися до неї. Коран зобов'язує людину вивчати природу речей з тим, щоб вона могла піднятися думкою до пізнання Творця всього;
- закон Божий зобов'язує спостерігати природу за допомогою розуму, завдяки чому ми можемо зробити висновок про існування Бога через його творіння;
- філософія є абсолютною істиною у чистому вигляді.

Точка зору Ібн-Рошда про співвідношення філософії (розуму) та одкровення (віри) надзвичайно вплинула на західну схоластику, викликавши розвиток концепції незалежності філософії від теології.

*П'ять доказів буття Божого, висунутих
Фомою Аквінським у «Сумі теології»:*

1. Рух. Все, що рухається, має причиною свого руху щось інше. Останньою причиною руху є Бог.
2. Причина. Все, що існує, має причину. Першопричиною усього є Бог.
3. Випадковість і необхідність. Випадкове залежить від необхідного. Абсолютною, первинною необхідністю є Бог.
4. Ступінь якості. Все, що існує, має свою якість (краще – гірше, добро – зло). Тому повинно бути мірило якостей. Цим мірилом, вищою досконалістю є Бог.
5. Мета. Світ цілеспрямований. Отже, існує той, хто спрямовує все до мети. Це – Бог.

6. Філософія епохи Відродження

Філософія епохи Відродження – це сукупність філософських напрямів, що виникли в Європі у XIV–XVII ст. і мали антисхоластичну спрямованість, вірили у великий фізичний і духовний потенціал людини.

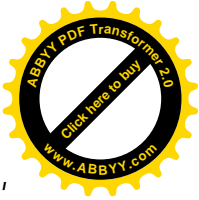
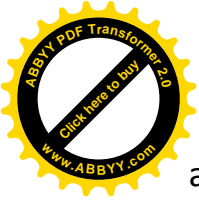
Гуманістичний напрям. Італійський поет і мислитель Данте Аліґ'єрі (XIII–XIV ст.); італійський поет і філософ Франческо Петрарка (XIV ст.); італійський гуманіст Лоренцо Валла (XIV–XV ст.). Усі вони критикували схоластику, прославляли людину, її велич та могутність, були прихильниками рівності чоловіка і жінки. Вищим благом уважали життєві насолоди.

Неоплатонічний напрям. Згідно з неоплатонізмом творцем світу є надчуттєве абстрактне «єдине». Єдине шляхом еманациї (випромінювання) виділяє із себе світовий розум (світ ідей) і чуттєвий матеріальний світ. Представники: Микола Кузанський (XV ст.); Піко делла Мірандола (XV ст.).

За М. Кузанським божественне творення – це розгортання божественної єдності в множину. Тому Бог присутній скрізь (пантеїзм). Поряд з Богом-творцем стоїть другий світовий творчий центр – людина, яка проголошується другим Богом.

За Піко делла Мірандолою головною ознакою людини є свобода, Бог наділяє людину свободою самоформування. Тому людина – творець самої себе.

Натурфілософський напрям. Представниками філософії природи були італійські філософи Бернардіно Телезіо (XVI ст.); Джордано Бруно (XVI ст.). Вони виходили з того, що матерія, як і Бог, є вічним началом. Дж. Бруно у своєму вченні про природу звернувся до античного

атомізму, обстоював ідею про існування розумних істот на інших планетах, підкреслював, що лише праця, творча діяльність виділили людину з тваринного царства.

Соціально-політичний напрям. Німецький професор теології Мартін Лютер (XV–XVI ст.) очолив боротьбу проти пануючої католицької церкви, заперечував владу папи римського, наголошував на тому, що спасіння людини відбудеться без посередництва церкви і духовництва, через особисту віру. Англійський мислитель Томас Мор (XV–XVI ст.) написав твір про ідеальну державу. Ідеться про вигаданий острів Утопію (неіснуюче місце), де державний устрій базується на суспільній власності, рівності, обов'язковості праці тощо.

Італійський філософ-чернець Томмазо Кампанелла (XVI–XVII ст.) написав твір «Місто Сонця». «Місто Сонця» – це ідеальне суспільство, де відсутня приватна власність, панують загальна праця і сувора регламентація побуту.

Італійський мислитель Нікколо Макіавеллі (1469–1527) найпотужнішим стимулом людської діяльності вважав майновий інтерес: «Люди швидше простять смерть батька, ніж втрату майна». В ім'я великої мети можна нехтувати законами моралі і застосовувати будь-які засоби.

Резюме

1. Середньовічна філософія була складовим елементом християнського теологічного світогляду, зосереджувалася на осмисленні духовних сутностей. У цей час відбувалася «теологізація» і філософське обґрунтування християнської теології, яка ставила у центр усіх людських задумів питання про спасіння душі та істинну духовну досконалість.

2. Історичний розвиток середньовічної філософії сприяв формуванню ідейного підґрунтя для розвитку філософської думки епохи Відродження, характерними ознаками філософського мислення якої були антропоцентризм, пантеїзм, панпсихізм, гілозоїзм.

Теми рефератів

1. Історична роль філософії Середньовіччя.
2. Найважливіші релігійно-філософські ідеї Біблії.
3. Нове розуміння проблеми людини у християнському віровченні.
4. Порівняльний аналіз античних і біблійних уявлень про виникнення світу.

5. Тертулліан і Оріген про сутність християнського віровчення.
6. Проблема походження зла у світі.
7. Співвідношення віри і розуму.
8. Епоха Ренесансу як етап розвитку європейської філософії.
9. Проблема людини у філософії епохи Відродження.

Питання для самоконтролю знань

1. Назвіть особливості середньовічної філософії.
2. Які основні догмати теологічної філософії?
3. Назвіть найбільш відомих представників теологічної філософії.
4. У чому суть філософської апологетики?
5. Що таке патристика і хто її відомі представники?
6. Що таке схоластика і в чому її суть?
7. Що таке номіналізм і в чому його суть?
8. Що таке реалізм як філософське вчення середньовічної філософії?
9. Що ви знаєте про неоплатонізм?
10. Чи можливе, на ваш погляд, ідеальне суспільство, про яке писали Т. Мор і Т. Кампанелла?

ТЕМА 5. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ І ПРОСВІТНИЦТВА (XVII–XVIII ст.)

1. Емпіризм та раціоналізм як основні напрями у філософії Нового часу. 2. Філософська думка в Англії (XVII–XVIII ст.). 3. Раціоналістичні системи Б. Спінози і Г. Лейбніца. 4. Загальна характеристика Просвітництва. 5. Характеристика основних напрямів французького Просвітництва

1. Емпіризм та раціоналізм як основні напрями у філософії Нового часу

Новий час – доба видатних досягнень науки, культури і філософії. Першу половину цієї доби (XVII ст.) визначають як століття геніїв і вільнодумців, а другу (XVIII ст.) – як століття Просвітництва. Основними напрями у філософії цієї доби були емпіризм та раціоналізм.

Емпіризм – напрям у філософії, який проголошує, що основний зміст наукове пізнання отримує з чуттєвого досвіду. Розум не дає ніякого знання, а лише систематизує дані чуттєвого досвіду.

Засновник емпіризму – англійський філософ **Френсіс Бекон**.

Видатні представники емпіризму: **Томас Гоббс**, **Джон Локк** (Англія), **Джон Дьюї** (США).

Раціоналізм – напрям у філософії, що визнає розум єдиним джерелом і достовірною основою пізнання й поведінки людини.

Найвідоміші представники раціоналізму: **Рене Декарт**, **Бенедикт Спіноза**.

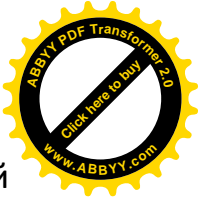
2. Філософська думка в Англії (XVII–XVIII ст.)

Френсіс Бекон (1561–1626) – англійський філософ, який вважається першим філософом Нового часу.

Основні твори: «Новий Органон», «Про гідність та примноження наук».

Основні погляди

- Головне завдання філософії – пізнання природи й оволодіння її силами;
- для оволодіння силами природи необхідно розробити новий метод – метод індукції;
- «привиди» («примари»), які перешкоджають людині отримати істинне знання:
 - 1) «привиди роду» пов'язані з недосконалістю самого людського розуму. Розум домішує до природи речей свою природу;
 - 2) «привиди печери» – неправильне виховання, погані звички;
 - 3) «привиди площі» – породжуються спілкуванням;
 - 4) «привиди театру» – сліпа віра в авторитети;
- існують три шляхи пізнання:
 - 1) «шлях павука» – спроба людського розуму виводити істини із самого себе;
 - 2) «шлях мурахи» – нагромадження голих фактів;
 - 3) «шлях бджоли» – перетворення емпіричних фактів на наукову істину.

Томас Гоббс (1588–1679) – англійський філософ, політичний теоретик, засновник новоєвропейського атеїзму.

Основні твори: «Про тіло», «Про людину», «Про громадянина», «Левіафан».

Основні погляди

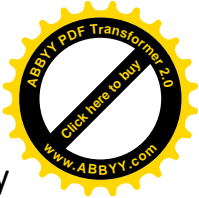
- Реально існують лише матеріальні тіла, головною властивістю яких є протяжність;
- тіла поділяються на природні і штучні (створені людиною). До останніх належить і держава;
- кожен народ у своєму розвитку проходить дві стадії. Перша стадія – природний стан, у якому люди діють за принципом «війна всіх проти всіх», «людина людині – вовк». Щоб уникнути подібного стану, люди укладають суспільний договір, через який приходять до другої стадії – до громадянського стану;
- головною ознакою громадянського стану є міцна влада;
- «Левіафан» (біблейське чудовисько) – це державна влада, яка «пожирає і змітає все на своєму шляху»; сила, яка необхідна для життєзабезпечення суспільства.

Джон Локк (1632–1704) – один із найвідоміших філософів XVII ст.

Головний філософський твір – «Дослід про людський розум».

Основні погляди

- Критикує теорію «вроджених ідей». «Вроджених ідей немає», а людський розум першопочатково – tabula rasa (чиста дошка, на якій досвід пише свої письмена);
- усі людські знання мають досвідне походження;
- усі чуттєві якості поділяються на первинні та вторинні. Первинні – об'єктивні якості (протяжність, фігура, рух, вага тощо), вторинні – суб'єктивні (колір, запах, смак, звук тощо);
- людині притаманні природні права, які є даром Божим усьому людству, – право на життя, свободу і власність.

Рене Декарт (1596–1650) – родоначальник нової філософії у Франції, автор теорії дуалізму.

Основні твори: «Міркування про метод», «Основи філософії».

Основні погляди

- Джерелом достеменного знання є розум;
- сходження істини починається із сумніву. Безсумнівним є лише факт сумніву і буття того, хто сумнівається;
- сумнів – це мислення. Звідси: «Я мислю, отже, я існую» (cogito ergo sum);
- субстанція – це річ, яка існує так, що не потребує для свого існування нічого, крім самої себе;
- вищою субстанцією є Бог;
- Бог створив дві субстанції – матеріальну і духовну. Існування духовної субстанції не залежить від матеріальної і навпаки. Звідси – дуалізм Декарта;
- вроджені ідеї існують завжди у розумі Бога і людини, передаються з покоління в покоління. Такими ідеями є: «Бог існує», «число існує», «душа існує» тощо;
- методом пізнання є дедукція – перехід від загального до конкретного.

3. Раціоналістичні системи Б. Спінози і Г. Лейбніца

Бенедикт Спіноза (1632–1677) – видатний голландський філософ, учень і критик Р. Декарта.

Основні твори: «Богословсько-політичний трактат», «Етика».

Основні погляди

- На противагу Декарту створив учення про одну-єдину субстанцію (основу всіх речей, явищ, процесів). Цією єдиною субстанцією є Бог – природа. У цьому – пантеїзм Б. Спінози;
- обґрунтовував принцип детермінізму як причинної зумовленості подій;
- у ланцюзі причин і наслідків немає нічого довільного, випадкового, усе є необхідне;
- свобода – це пізнана необхідність, панування розуму над почуттями;

- радість пізнання веде людину до вищої свободи;
- розум має перевагу над чуттєвим пізнанням. Отже, Б. Спіноза обстоює раціоналізм;
- найвищою користю для людини є пізнання Бога. Саме через пізнання Бога людина може прийти до внутрішньої свободи й щастя.

Готфрід Лейбніц (1646–1716) – німецький філософ, вчений-енциклопедист.

Основні твори: «Міркування про метафізику», «Теодицея», «Монадологія».

Основні погляди

- Головним принципом філософії є діяльність;
- діяльною субстанцією є одиниця буття – монада – найпростіша, неподільна єдність, першопочаток предметів та явищ;
- монади наділені силою, тому вони є джерелом всілякого руху та саморуху;
- монади не можуть виникнути або бути зруйнованими. Вони створені Богом і тому вічні;
- кожна монада є мікrokосмосом, що «віддзеркалює» усе буття;
- взаємозв'язок монад між собою відбувається за принципом «наперед установленої гармонії» (створюючи монади, Бог пристосовує їх одну до одної);
- за ступенем досконалості монади поділяються на три види: «голі монади», з яких складається неорганічна природа; «монади-душі», що лежать в основі живої природи; «монади-духи», які наділені самосвідомістю і з яких утворюється моральний світ;
- намагається подолати прірву між емпіризмом та раціоналізмом. Досвідне, емпіричне знання неможливе без застосування розуму. В цілому Г. Лейбніц залишився раціоналістом;
- формулу емпіризму: «Немає нічого в інтелекті, чого не було б у відчуттях» він доповнює словами: «окрім самого інтелекту»;
- розвиває концепцію про множинність можливих світів. Бог створює лише один з них, але це найкращий світ;
- лише у духів, як найвищих монад, характер дій набуває форми справжньої свободи.

4. Загальна характеристика Просвітництва

Добою Просвітництва у Європі вважається XVIII ст. Сутність філософії Просвітництва полягає в обстоюванні вирішальної ролі освіти, науки і культури у розв'язанні всіх соціальних проблем.

Характерні риси просвітницького світогляду

- Обґрунтування ідеї незмінності людської природи, рівності всіх людей;
- наявність низки невідчужуваних прав і свобод людини й громадянина;
- відмова від теологічного способу пояснення історичного процесу;
- негативне ставлення до Середньовіччя та ідеалізація Античності;
- історичний оптимізм та віра в прогрес, визнання єдиних закономірностей суспільного розвитку;
- великий внесок у розвиток педагогічної науки.

Представники англійського Просвітництва: **А. Шефтсбері**, **Дж. Берклі** – ідеалістична течія; **Дж. Толанд**, **Дж. Прістлі** та ін. – матеріалістична течія.

Основні ідеї матеріалістичної течії

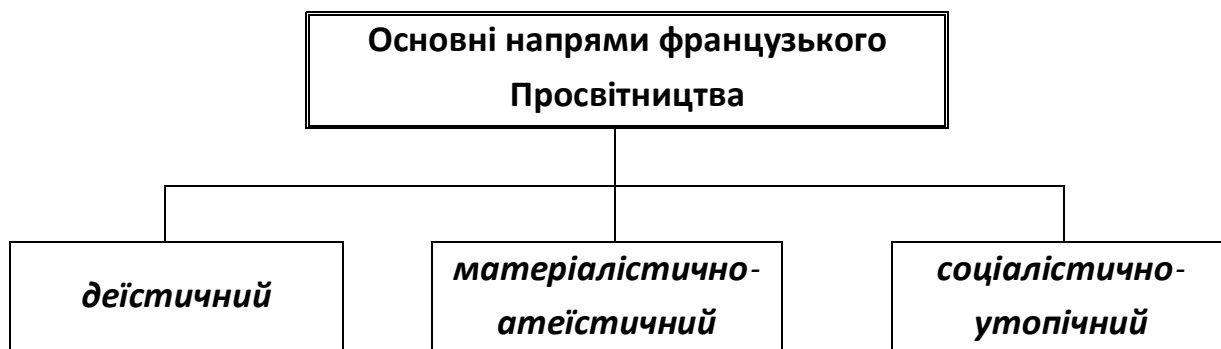
- Матерія активна, рух – властивість матерії;
- усе у світі має свою причину і наслідок;
- поведінка людини підпорядкована необхідності;
- священнослужителі свої вигадки видають за слово Боже.

Основні ідеї ідеалістичної течії

- Існувати – значить бути сприйнятим (Джордж Берклі);
- мораль не залежить від соціальних умов;
- кінцева мета суспільства – щастя людини;
- тільки християнська релігія може забезпечити міцні моральні підвалини.

5. Характеристика основних напрямів французького Просвітництва

Деїстичний напрямок

Деїзм (від латин. Deus – «Бог») – релігійно-філософське вчення, що визнає Бога першопричиною світу, але заперечує його подальше втручання у розвиток природи і суспільства.

Основні представники деїстичного напрямку	Основні ідеї
<p>Франсуа Вольтер (1694–1778) – філософ, поет, драматург;</p> <p>Шарль Монтеск'є (1689–1755) – філософ;</p> <p>Жан-Жак Руссо (1712–1778) – філософ, письменник.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Залежність суспільного буття від географічного середовища. Географічне середовище визначає державний устрій та юридичні закони (географічний детермінізм Ш. Монтеск'є); • причиною нерівності людей є приватна власність, народ має право на революції; • цивілізація забезпечує потреби тіла, а потреби духу забезпечує культура (Ж.-Ж. Руссо); • закон моральності: «роби з іншими так, як би ти хотів, щоб робили з тобою» (Ф. Вольтер).

Матеріалістично-атеїстичний напрям

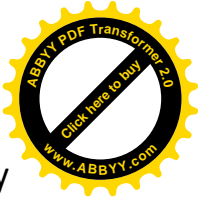
Основні представники	Основні погляди
<p>Жульєн Ламетрі (1709–1751) – філософ, лікар за освітою;</p> <p>Дені Дідро (1713–1784) – філософ-матеріаліст;</p> <p>Клод Гельвецій (1715–1771) – філософ-матеріаліст;</p> <p>Поль Гольбах (1723–1789) – філософ-матеріаліст.</p>	<ul style="list-style-type: none">• Матерія активна, рух є зміною взагалі, критика релігії (Д. Дідро);• завдання філософії – пошуки умов для досягнення людського щастя;• шляхом до справедливого суспільства є узгодження особистих та суспільних інтересів;• «матерія – це те, що, діючи на наші органи чуття, викликає відчуття» (П. Гольбах);• людина – особлива машина. Необхідною умовою формування людини є суспільне життя (Ж. Ламетрі)

Соціалістично-утопічний напрям

Основні представники	Основні ідеї
<p>Клод Сен-Симон (1760–1825) – мислитель, соціолог, соціаліст-утопіст;</p> <p>Шарль Фур'є (1772–1837) – утопічний соціаліст.</p>	<ul style="list-style-type: none">• Теорія ідеального суспільства;• плановий розвиток економіки;• праця перетворюється на першочергову життєву необхідність, дає насолоду, сприяє всебічному розвитку особистості;• від кожного за здібністю, кожній здібності за її справи;• держава перетворюється із засобу влади над людьми на засіб керування господарством

Резюме

1. Філософія Нового часу, що розвивалася разом з наукою, з метою підвищення надійності та ефективності останньої значну увагу приділила дослідженню методу істинного пізнання навколишнього світу.

2. Французький матеріалізм XVIII ст. розвиває систему механістичного матеріалізму, висуває низку діалектичних ідей: єдності матерії і руху, різноманітності матеріального буття. Вони полемізують з представниками англійського суб'єктивного ідеалізму, які виходили з тези, що речі – це комбінації, комплекси відчуттів.

Теми рефератів

1. Розуміння Ф. Беконом науки та її методів.
2. Вчення Р. Декарта про дві субстанції.
3. Основні ідеї раціоналістичної метафізики Б. Спінози.
4. Монадологія Г. Лейбніца.
5. Філософські погляди Т. Гоббса.
6. Соціально-філософські погляди французьких просвітників.
7. Французькі матеріалісти про людину та її призначення (Д. Дідро, К. Гельвецій, П. Гольбах).

Питання для самоконтролю знань

1. Поясніть зміст поняття «емпіризм», «раціоналізм», «дуалізм».
2. У чому полягає відмінність філософії Нового часу від попередніх етапів її розвитку.
3. У чому ви вбачаєте сутність сенсуалізму Дж. Локка?
4. Зіставте філософські погляди Р. Декарта та Б. Спінози як дуалістичне та моністичне вчення про буття.
5. Розкрийте зміст концепції суспільного договору Т. Гоббса та поясніть, чому він називає державу Левіафаном?
6. У чому сутність монадології Г. Лейбніца?
7. Як характеризують французькі просвітителі XVIII ст. природу людини і суспільства?
8. Які характерні ознаки просвітницького світогляду?
9. Які основні ідеї деїстичного напрямку французького Просвітництва?
10. Які основні ідеї соціалістично-утопічного напрямку французького Просвітництва.

ТЕМА 6. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ТА НЕКЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

1. Основні представники німецької класичної філософії.
 2. Іммануїл Кант. 3. Філософія діяльності Йоганна Готліба Фіхте.
 4. Філософія Г. Гегеля. 5. Фрідріх Шеллінг. 6. Філософія Людвіга Фейєрбаха. 7. Некласична німецька філософія.

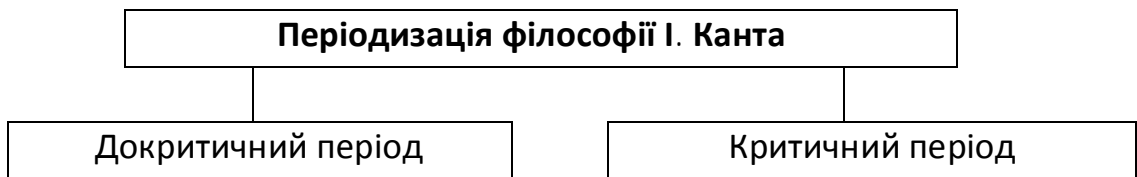
1. Основні представники німецької класичної філософії

Німецька класична філософія – це впливовий етап в історії світової філософської думки, що існував близько 100 років. Цей етап пов'язаний з такими іменами: І. Кант, Г. Гегель, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Л. Фейєрбах.

Єдність цих оригінальних філософів

- Подібне розуміння ролі філософії в історії людства. Місія філософії – бути критичною совістю культури;
- намагання мислити філософію як науку, як системне знання;
- філософія розглядається як складне та багатопланове утворення;
- це філософія гуманізму. Вона сконцентрована навколо принципу свободи та інших гуманістичних цінностей;
- філософські погляди кожного з цих філософів справили величезний вплив на світову культуру.

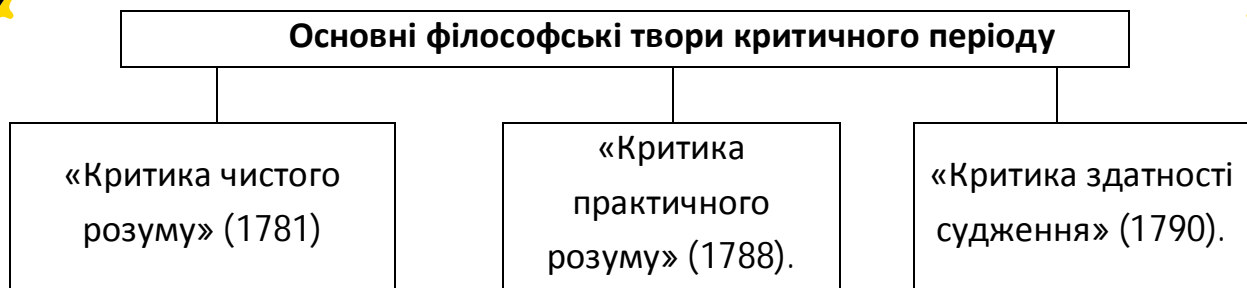
2. Іммануїл Кант (1724–1804)

Найважливіша праця докритичного періоду:

«Загальна природна історія і теорія неба», в якій І. Кант:

- обґрунтував гіпотезу про виникнення Сонячної системи і Всесвіту з розпорошеної у просторі матерії;
- опрацював теорію приливів і відливів;
- розкрив природні основи поділу людей на раси тощо.

«Критика чистого розуму»

Основні положення

- Виділяються два види знань:
 1. Знання, що засновані на досвіді.
 2. Апріорні знання. Апріорі від латин. «до досвіду», «те, що передуює досвіду»;
 - І. Кант здійснив «коперниківський переворот» у філософії. Він дійшов висновку про те, що незнання мають узгоджуватися з предметами, а предмети зі знаннями;
 - апріорними формами мислення є такі філософські категорії, як кількість, якість, причина–наслідок, можливість–дійсність, необхідність–випадковість тощо;
 - завдяки філософським категоріям розум не бере свої закони з природи, а диктує їх природі;
 - речі навколишнього світу І. Кант називає трансцендентними (те, що перебуває поза свідомістю і пізнанням);
 - речі, які існують самі по собі і розкриваються нам лише якоюсь стороною, приховуючи в собі нескінченну кількість інших сторін, І. Кант називає «речами в собі»;
 - трансцендентальний за Кантом означає той, що зумовлює можливість пізнання;
 - всю річ у собі ми не можемо пізнати;
 - простір і час не є формами буття. Вони виникають тільки в контакті людини з речами у собі.

«Критика практичного розуму» Канта Кантівське вчення про моральність

- I. Кант формулює «категоричний імператив».

«Категоричний імператив» – це моральний закон, який має безумовний характер. Він формулюється так: «Роби так, щоб завжди ставився до людства ... як до мети і ніколи б не ставився до нього лише як до засобу».

Іншими словами, дій відповідно до того, яких вчинків стосовно до себе ти чекаєш від іншої людини.

«Критика здатності судження»

- I. Кант доходить висновку про те, що без людини, поза людиною немає й не може бути ніяких естетичних предметів та явищ, що краса як така безвідносно до почуттів людини немає ніякого значення;
- пропонує кілька визначень прекрасного. Одне з них формулюється так: «Прекрасне – це те, що подобається, не викликаючи інтересу»;
- утворюється серйозна система понять теоретико-ціннісного підходу до естетичних явищ;
- порівнюються вишукані мистецтва за їх естетичною цінністю.

Соціально-політичні погляди I. Канта

- Людина первісно зла від природи;
- спасіння людини – в моральному вихованні і слідуванні моральному закону;
- був прихильником демократії;
- засуджував війни як важкий злочин;
- уважав, що в майбутньому війни будуть заборонені.

Історичне значення філософії I. Канта

- Дав наукове обґрунтування виникнення Сонячної системи;
- висунув ідею про межі пізнавальної здатності розуму людини («речі у собі»);
- вивів дванадцять філософських категорій;

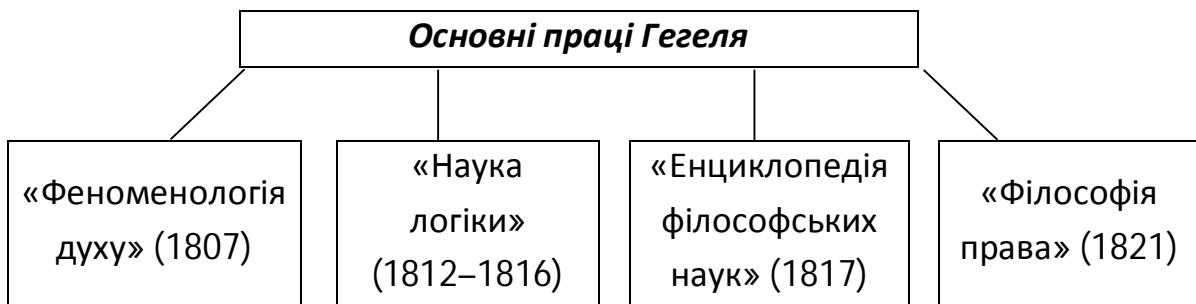
- сформулював «категоричний імператив» – моральний закон;
- висунув ідею демократії;
- засуджував війни.

3. Філософія діяльності Йоганна Готліба Фіхте (1762–1814)

Основні ідеї філософії

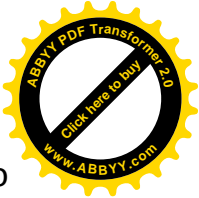
- Існує абсолютний суб'єкт – абсолютне «Я». Абсолютне «Я» – це творча, діяльна сила;
- абсолютне «Я» є основою буття. Немає нічого у світі, що не було б результатом діяльності абсолютного «Я»;
- абсолютне «Я» своєю діяльністю створює індивідуальне «Я» і «не-Я» (людину і природу). «Я» творить «не-Я»;
- «не-Я» впливає на індивідуальне «Я», на свідомість людини;
- джерелом розвитку є суперечність;
- окреслив тріадну схему заперечення (теза, антитеза, синтез);
- свобода – це добровільне підкорення загальній необхідності.

4. Філософія Г. Гегеля (1770–1831)

Основні ідеї філософії Г. Гегеля

- В основі світу лежить ідеальний початок – абсолютна ідея;
 - природа і суспільство – лише форми розвитку абсолютної ідеї.
- Тому ідея і матеріальний світ тотожні;
- абсолютна ідея діяльна і діалектична;
 - у своєму розвитку абсолютна ідея проходить три етапи (стадії):
- 1) розуміння абсолютною ідеєю самої себе;
 - 2) абсолютна ідея реалізується як природа;

3) абсолютна ідея повертається до самої себе у формі людського самопізнання;

- Г. Гегель розглядає основні закони діалектики:
 - закон взаємного переходу кількісних і якісних змін;
 - закон єдності та боротьби протилежностей;
 - закон заперечення заперечення;
- у «Феноменології духу» розвивається вчення про свідомість.

Розвиток свідомості має три ступені:

1) свідомість узагалі. Об'єктом пізнання є предмет, що знаходиться поза свідомістю;

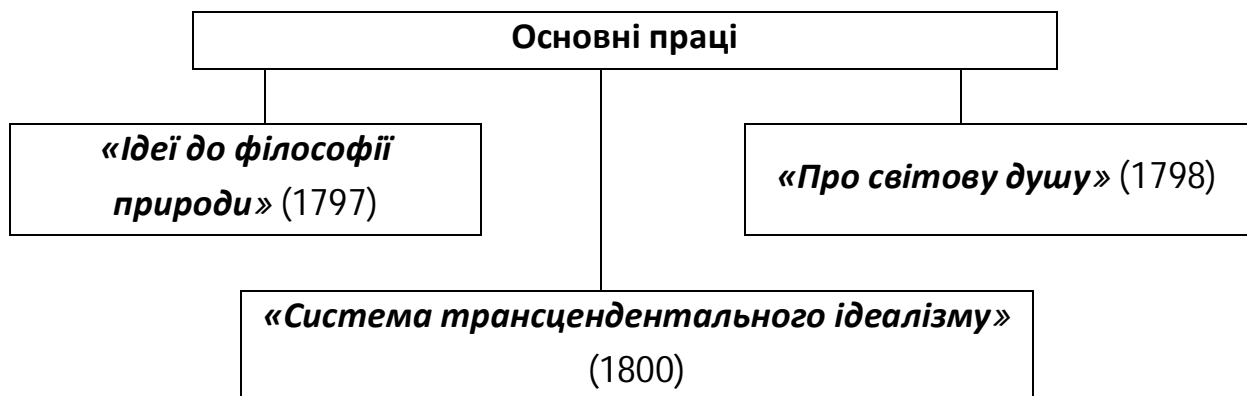
2) самопізнання. Об'єктом пізнання стає суб'єкт. Суб'єкт досягає своєю спорідненістю із предметом, адже і предмет, і суб'єкт є виявленням абсолютної ідеї. Звідси суб'єкт й об'єкт тотожні;

3) розум;

- вищим і завершуючим етапом розвитку абсолютної ідеї Г. Гегель уважав філософію. Саме філософія найбільш повно виявляє абсолютну істину;
- історія людства – це процес самореалізації абсолютного духу і вся вона є прогресом в усвідомленні свободи;
- діалектичний метод Г. Гегеля спрямований на нескінченність розвитку. Але цей метод суперечить із системі «абсолютного ідеалізму» Г. Гегеля. Свою філософську систему Г. Гегель уважав завершенням всесвітньої історії, що суперечить принципів розвитку. У цьому полягає суперечність між методом і системою гегелівської філософії.

5. Фрідріх Шеллінг

(1775–1854)

Основні філософські ідеї

- Спробував установити ступені розвитку протилежностей у природі;
- створив оригінальну систему філософії природи (натурфілософії). Природа сама по собі не матерія і не дух, не об'єкт і не суб'єкт, не буття і не свідомість. Вона і те й друге разом;
- у «Систему трансцендентального ідеалізму» (трансцендентальний – що виходить за межі) входять чотири розділи:
 - 1) теоретична філософія. Розглядається проблема, як знання та уявлення про речі можуть збігатися з незалежними від них речами;
 - 2) практична філософія – учення про свободу. Намагання до свободи закладене у самій природі людини;
 - 3) філософія природних цілей. Природа – витвір сліпих сил, але вона просякнута доцільністю;
 - 4) філософія мистецтва. Саме мистецтву притаманна тотожність суб'єктивного й об'єктивного, свободи і необхідності. Найвищою основою світу є єдність, тотожність суб'єкта й об'єкта. Звідси філософія Ф. Шеллінга дістала назву **філософія тотожності**.

6. Філософія Людвіга Фейєрбаха (1804–1872)

- Критика філософії Г. Гегеля. Заперечення ідеї тотожності буття й мислення, абсолютної ідеї;
- заперечення гегелівської діалектики;
- навколишній нас світ – різні прояви матерії;
- створення нової форми матеріалізму – антропологічного матеріалізму, або філософського антропологізму (людина – унікальна біологічна істота, що наділена волею, розумом, почуттями);
- проголошення атеїзму, повного заперечення Бога;

- Бог – творення людини, це те, чим хотіла б бачити себе людина;
- сутність людини – в єдності з іншими людьми. Це виявляється у зв'язку між «Я» і «Ти»;
- замість християнської та інших релігій має бути релігія любові людей один до одного – загальнолюдська любов.

7. Некласична німецька філософія

Основні відмінності класичної і неklasичної німецької філософії

Класична філософія

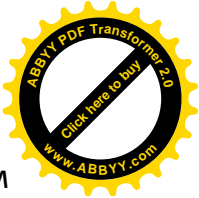
- Буття цілісне, внутрішньо концентроване;
- розум є вищою і найціннішою частиною людської психіки;
- розум здатний висвітлити глибини психіки та зробити їх розумними;
- людина спроможна належним чином організувати своє життя за допомогою розуму.

Неklasична філософія

- Визначати буття безвідносно до людського сприйняття безглуздо. Ми можемо судити лише про те, що ввійшло в наші знання; поза цим проблема буття залишається відкритою;
- у людській психіці на першому місці знаходяться чинники, які за своєю природою нерозумні або позарозумні. Вони за своєю силою значно перевищують розум;
- розум не здатний опанувати нерозумні чинники психіки;
- розум не лише не сприяє гармонізації людського життя, а іноді заважає цьому.

Філософські погляди Артура Шопенгауера

- У творі «Світ як воля і уявлення» обґрунтовує волонтаризм, згідно з яким рушійною силою, що визначає все у світі, є світова воля;
- «світова воля» – абсолютний початок, вищий космічний принцип, що лежить в основі світобудови;
- все, що існує, тримається на пориві до буття, до самоздійснення;

- світова воля не піддається розумному поясненню, це є сліпим пориванням;
- оскільки все просякнуте волею, світ є нещадною боротьбою за існування;
- воля притаманна і неживій природі;
- істинна філософія виходить не з об'єкта і не із суб'єкта, а лише з уявлення;
- світовий життєвий універсум нерозумний, алогічний, ірраціональний. Упорядковувальну функцію у ньому виконує «світова воля».

«Філософія життя» Фрідріха Ніцше

Основні твори

«Так говорив Заратустра», «По той бік добра і зла», «Антихристиянин».

Основні філософські ідеї

- Життя – єдина реальність, що існує для конкретної людини. Все інше (Всесвіт, природа, соціум, почуття та ін.) є лише елементами життя;
- в основі життя і навколишнього світу лежить «воля до влади»;
- «воля до влади» притаманна кожній людині;
- людина і держава свідомо чи несвідомо намагаються розширити своє «Я» у зовнішньому світі;
- мета філософії – допомогти людині реалізувати себе в житті;
- довершеністю культури та породженням нових людських перспектив є «надлюдина» як результат культурно-духовного вдосконалення.

Філософія Вільгельма Дільтея

Основні твори

«Введення в науку про дух», «Виникнення герменевтики»

Основні ідеї

- В основу філософії покладено поняття «життя»;
- життя є способом існування людини у світі і об'єктом пізнання, який не зводиться до розуму і тому є ірраціональним;
- життя нерозривно пов'язане з вищим світом;
- історія людства – ланцюг випадковостей. Впливати на хід історії неможливо.

Резюме

1. Німецька класична філософія постала вищим етапом у розвитку європейської філософської культури. Вона зробила величезний внесок у розвиток онтології, методології, гносеології і діалектики.

2. За Г.Гегелем єдиною основною усього суцього є абсолютна ідея, яка постала основою синергетичного саморуху, активності буття. Джерелом усякого руху виявилися внутрішні суперечності предметів та явищ.

3. За вихідними спрямуваннями думки некласична німецька філософія принципово відрізняється від класичної. Якщо класична філософія розглядає буття як цілісне, систематизоване, то некласичне філософське мислення виходить з того, що говорити про буття безвідносно до людського сприйняття й уявлення безглуздо.

Теми рефератів

1. Особливості та здобутки класичної філософії.
2. Вплив німецької класичної філософії на розвиток української філософської думки.
3. Вчення І. Канта про рівні та форми пізнання.
4. Етичні та естетичні ідеї І. Канта.
5. Значення категоричного імперативу І. Канта для людських відносин.
6. Вчення Г. Гегеля.
7. Діалектика Г. Гегеля.
8. Філософія Л. Фейєрбаха та її вплив на європейську філософську культуру.

Питання для самоконтролю знань

1. У чому полягає основний зміст твору І. Канта «Критика чистого розуму»?
2. У чому історичне значення філософії І. Канта?
3. Які основні філософські ідеї Й. Г. Фіхте?
4. Які за Г. Гегелем основні етапи розвитку абсолютної ідеї?
5. Які основні закони діалектики формулює Г. Гегель?
6. Як Г. Гегель розглядав історію людства?
7. Які основні філософські ідеї Ф. Шеллінга?
8. Які основні філософські ідеї Л. Фейєрбаха?

9. Чим Л. Фейербах пропонує замінити релігію?

10. Які основні ідеї філософії марксизму?

ТЕМА 7. ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА В РОСІЇ

1. Характерні ознаки філософської думки в Росії. 2. Зародження та розвиток філософської думки в Росії XI–XVII ст. 3. Філософська думка в Росії XVIII–XIX ст. 4. Релігійна філософія в Росії XIX–XX ст. 5. Представники космізму в Росії XIX–XX ст.

1. Характерні ознаки філософської думки в Росії

- Широкий діапазон світоглядної проблематики і прагнення до цілісного розгляду світу;
- відсутність чітких розмежувань між матеріалізмом та ідеалізмом;
- основні філософські проблеми – проблеми людини та суспільного устрою;
- велика увага приділяється космології (науці про всесвіт як єдине ціле). Висувається ідея єдності людини з космосом;
- представлена як релігійним, так і атеїстичним напрямом;
- гуманістичний характер, обґрунтування пріоритету духовних цінностей над матеріальними;
- наповнена духом шукань досконалої і моральної людини, ворожим ставленням до егоїзму, сцієнтизму;
- розробка проблеми софіології (вчення про мудрість);
- літературна і літературно-критична форма філософування.

2. Зародження та розвиток філософської думки в Росії XI–XVII ст.

Основні теми філософування

- Моральні цінності людини;
- пояснення християнства;
- взаємовідношення душі і тіла;
- державний устрій;
- боротьба за звільнення від монголо-татарського ярма.

Основні представники

- **Іларіон Київський** (основний твір – «Слово про закон і благодать»);
- **Володимир Мономах** (основний твір – «Повчання»);
- **Кирило Туровський** (основний твір – «Притча про людську душу»);
- **Сергій Радонезький** – філософ-богослов. Виступав за звільнення російського народу від монголо-татарського ярма;
- **Максим Грек** – афонський монах і гуманіст, запрошений у Москву як учений-книжник;
- **Андрій Курбський** – виступав за обмеження деспотизму.

3. Філософська думка в Росії XVIII–XIX ст.

Основні представники матеріалізму XVIII ст.

М. В. Ломоносов (1711–1765). Створив «корпускулярну філософію», в якій обґрунтував теорію атомно-молекулярної будови речовини, конкретизував думку про самозбереження буття (матерії та руху).

О. М. Радіщев (1709–1802). У трактаті «Про людину, про її смертність і безсмертя» доходить висновку про однозначну невирішеність подібних проблем. Висуває докази як на користь безсмертя, так і на користь смертності людини.

Філософська думка в Росії XIX ст.

Основні філософські погляди П. Я. Чаадаєва (1794–1856)

- У «Філософських листах» та в «Апології божевільного» одним з перших у Росії усвідомив необхідність синтезу східної і західної культур;
- географічний фактор є головним в історичному розвитку;
- рушійною силою історії є Божественна воля;
- життя в колективі є головною відмінністю людини від тварини.

Основні філософські ідеї *Ф. М. Достоевського* (1821–1881)

- Обґрунтовуються два варіанти життєвого шляху людини: перший – шлях людинобога, абсолютної свободи людини, яка заперечує всі авторитети. Заперечуючи Бога, людина намагається стати Богом. Ті, хто йдуть цим шляхом, зазнають поразки. Другий – шлях боголюдини, слідування Богу. Він є спасінням для людини;
- людська духовність тримається на релігії, яка оберігає людину від гріха та зла.

Основні філософські ідеї *Л. М. Толстого* (1828–1910)

- Центральною тезою є моральний імператив (вимога): «Бог є любов»;
- любов до ближнього здатна об'єднати людей;
- наступний імператив толстовської релігійної філософії – «царство Боже в нас самих». Ця вимога орієнтує особистість на моральне самовдосконалення;
- головне зло на Землі – смерть і насильство;
- необхідно відмовитися від насильства;
- в основі поведінки людини має бути відмова від протистояння злу насильством;
- держава як апарат насильства не має права на існування.

Філософські погляди слов'янофілів і західників

Представники «слов'янофілів»:
О. С. Хомяков, брати: І. С. і К. С. Аксакови, І. В. Киреєвський, М. Я. Данилевський та ін.

Представники «західників»:
О. І. Герцен, М. П. Огарьов, В. Г. Белінський, П. Я. Чаадаєв, І. С. Тургенєв та ін.

Основні постулати слов'янофільства

- Основою історичного буття Росії є православна віра;
- російський народ принципово відрізняється від народів Заходу. Його рисами є святість, соборність, колективізм, взаємодопомога, вони відсутні у народів Заходу;
- реформи західного ґатунку для народу Росії закінчаться трагічно.

Основні постулати західництва

- Росія відстала від світової цивілізації;
- засвоєння західних цінностей є благом для Росії.

4. Релігійна філософія в Росії XIX–XX ст.

Філософські погляди В. С. Соловйова (1853–1900)

- Людина – духовна істота;
- світ перетворюється на основі знання, життя і творчості;
- відродження індивідів і суспільства відбувається через принцип всеєдності;
- моральна людина творить добро незалежно від обставин;
- вираженням добра є Бог;
- Софія є загальною божественною мудрістю.

Філософські погляди С. М. Булгакова (1871–1944)

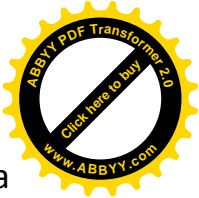
- Причиною лиха на Землі є людське розмежування (економічне, політичне, духовне);
- виходом з цієї ситуації є синтез християнських принципів, філософії і науки;
- необхідне об'єднання всіх християнських церков (єкуменізм);
- людиною оволоділа жадоба знань, бажання влади тощо. Тому царства Божого на Землі не буде.

Основні філософські погляди П. О. Флоренської (1882–1937)

- Головне завдання філософії – шукання істини на теренах богослов'я та філософії;
- об'єднуючою силою буття є любов;
- дієвою формою всеєдності є Церква як «стовп і підвалина істини»;
- Софія – досконала єдність множинності, опортою якої є любов.

Основні філософські погляди М. О. Бердяєва (1874–1948)

- Вищою цінністю у світі є свобода;
- існують три види свободи – ірраціональна свобода як всездозволеність, свобода як виконання морального обов'язку і свобода як любов до Бога;

- свобода для людини – тягар. Людина здатна змінити свободу на спокійну безвідповідальність;
- втрата свободи є об'єктивацією людини;
- об'єктивація – відчуження суб'єкта від об'єкта, знищення оригінальності людини;
- причина об'єктивації – гріхопадіння, повстання проти Творця;
- сенс історії полягає у звільненні від об'єктивації;
- заперечується лінійність та неухильність прогресу.

5. Представники космізму в Росії XIX–XX ст.

Космізм – напрям у філософії, що розглядає космос, навколишній світ і людину як єдине ціле. Представниками космізму в Росії були М. Ф. Федоров О. Л. Чижевський, К. Е. Ціолковський, В. І. Вернадський та ін.

Філософські погляди М. Ф. Федорова (1829–1903)

- У праці «Філософія спільної справи» висувається ідея воскресення померлих, безсмертя живих і перетворення земного світу в Царство Боже;
- «регуляція» природи (подолання «сліпої сили» природи, що приводить до воскресіння);
- моральним ідеалом є добродесність.

Філософські погляди К. Е. Ціолковського (1857–1935)

- У основі буття світу і людини лежать атоми;
- у Всесвіті відбувається кругообіг атомів;
- матерія зберігається, періодично змінюючи свою форму;
- у Всесвіті існують інші цивілізації;
- до спілкування з іншими світами слід готуватися.

Філософські погляди О. Л. Чижевського (1897–1964)

- Розвиток життя на Землі перебуває під найпотужнішим впливом космосу;
- визначна роль на Землі в житті біосфери належить Сонцю;
- сонячна активність впливає на поведінку тварин, соціальні катаклізми – війни, революції тощо.

Резюме

1. Для більшості російських філософів характерною ознакою було прагнення до цілісного розгляду світу в єдності всіх духовних сил людини – чуттєвих, раціональних, моральних, естетичних, релігійних. Такою є творчість В. С. Соловйова, П. О. Флоренського, М. О. Бердяєва, С. М. Булгакова та ін.

2. Принцип цілісності у російській філософській думці щодо проблеми теорії пізнання був конкретизований в єдності чуттєвого раціонального і містичного. Часто-густо філософи основу пізнання вбачають в інтуїції. У пошуках істини філософи намагалися об'єднати теоретичний та морально-релігійний досвід.

3. Концепція космізму органічно поєднує такі характерні для російської філософської думки та ідеї, як ідея світової всеєдності: людини, людства і фізичного космосу.

Теми рефератів

1. М. В. Ломоносов – російський учений-енциклопедист, засновник матеріалістичної філософії в Росії.
2. Соціально-філософські погляди О. М. Радищева.
3. Основні філософські погляди П. Я. Чаадаєва.
4. Основні філософські погляди слов'янофілів і західників.
5. Релігійна філософська думка в Росії XIX–XX ст.

Питання для самоконтролю знань

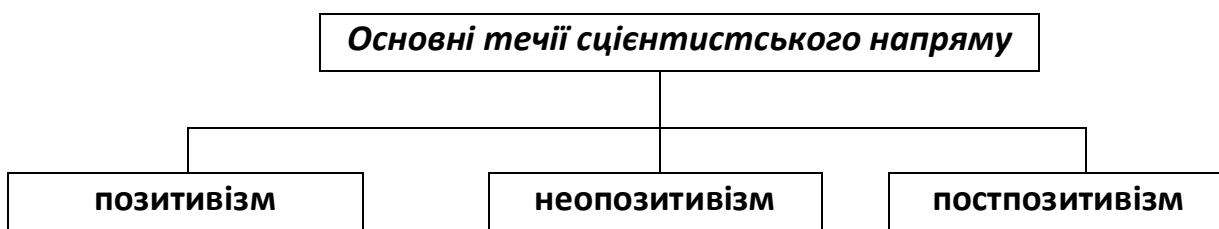
1. Які характерні ознаки філософської думки в Росії?
2. Які історичні джерела формування філософської культури Київської Русі?
3. Які основні філософські ідеї Ф. М. Достоевського і Л. М. Толстого?
4. Які основні погляди представників релігійної філософії в Росії XIX–XX ст. (В. С. Соловйов, С. М. Булгаков, П. О. Флоренський, М. О. Бердяєв)?
5. У чому суть космізму як напряму філософії Росії XIX–XX ст.?

ТЕМА 8. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАХІДНОЇ ФІЛОСОФІЇ (XIX–XX ст.)

1. *Сцієнтистський напрям філософії XIX–XX ст.* 2. *Антропологічний напрям західної філософії (XIX–XX ст.)* 3. *Екзистенціалізм – один із найвпливовіших напрямів філософії XX ст.* 4. *Психоаналіз і неофрейдизм.* 5. *Філософська герменевтика.* 6. *Прагматизм.* 7. *Структуралізм і постструктуралізм.* 8. *Соціально-критичний напрям філософії XX ст. (неомарксизм).* 9. *Сучасна західна релігійна філософія.*

1. Сцієнтистський напрям філософії XIX–XX ст.

Позитивізм – філософська течія, яка оголошує ідею про те, що справжнє, «позитивне» знання про світ дають лише спеціальні науки і заперечує пізнавальну цінність філософського знання.

Засновники позитивізму

Огюст Конт (1798–1857) – французький філософ;

Джон Стюарт Міль (1806–1873) – англійський філософ, логік, економіст;

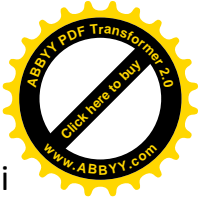
Герберт Спенсер (1820–1903) – англійський філософ і соціолог.

Основні історичні форми позитивізму

- 1) **класичний позитивізм** (О. Конт, Дж. Міль, Г. Спенсер);
- 2) **емпіріокритицизм** (махізм) – засновники: австрійський філософ Ернст Мах (1838–916) і швейцарський філософ Ріхард Авенаріус (1843–1896).

Основні ідеї махізму:

- В основі філософії має бути критичний досвід;
- усі предмети та явища є комплексами відчуттів;
- пізнання світу – пізнання людських відчуттів.

3) **неопозитивізм**. Як філософська течія сформувався на основі Віденського гуртка, до якого входили Моріц Шлік, Рудольф Карнап, Отто Нейрат та інші. До неопозитивізму належали також представники Львівсько-Варшавської школи: Альфред Тарський, Казімеж Айдукевич. На формування неопозитивізму особливий вплив справили погляди англійського філософа Бертрана Расселла (1872-1970) та австрійського логіка Людвіга Вітгенштейна (1880-1951).

Основні ідеї неопозитивізму:

- Філософія має займатися логічним аналізом мови науки;
- мова – головний засіб позитивного сприйняття світу;
- основний принцип пізнання – **верифікація** (порівняння висловлювань з фактами);
- більшість філософських проблем мають бути виключені з філософії, оскільки вони не піддаються верифікації (перевірці).

4) **постпозитивізм** – сучасна течія філософії науки

Основні представники постпозитивізму

Карл Поппер (1902–1994) – англійський філософ, логік;

Томас Кун (1922–1996) – американський філософ науки;

Імре Лакатос (1922–1974) – англійський філософ, історик науки.

Основні ідеї постпозитивізму

- Інтерес до синергетики як теорії, що розкриває найбільш загальні механізми самоорганізації складних систем, хаосології, теорії дисипативних систем, які доволіно виникають у неврівноваженому середовищі, теорії катастроф тощо;
- принцип верифікації замінюється принципом фальсифікації – відмова від попередніх наукових теорій методом їх спростування;
- визнання пріоритету «історії науки» над «філософією науки»;
- відхід від аналізу структури науки, перевага аналізу історичного розвитку фундаментальних наукових теорій (Т. Кун);
- філософія мислиться лише як компонент структури науки, а не як автентичне (справжній вид) знання (Лакатос).

2. Антропологічний напрям західної філософії (XIX–XX ст.)

Антропологізм – філософська концепція, згідно з якою людина є найвищим предметом філософського знання.

Філософська антропологія – течія в західноєвропейській, переважно німецькій філософії XX ст.

Найближчі попередники філософської антропології – Ф. Ніцше, В. Дільтей, З. Фрейд та ін.

Основні представники філософської антропології:

Макс Шеллер (1928) – німецький філософ;

Хельмут Плеснер (1892–1985) – німецький філософ;

Арнольд Гелен (1904–1976) – німецький філософ.

Основні ідеї

- Осмислення укоріненості людини у світ та її якісної специфіки;
- людина – істота ексцентрична. Вона постійно хитається між пошуками рівноваги зі світом та намаганням усунути рівновагу в суспільному житті;
- людина є «біологічно обмеженою істотою»; вона незавершена і не закріплена у тваринно-біологічній організації;
- усі соціальні інститути є формами доповнення біологічної обмеженості людини.

3. Екзистенціалізм – один із найвпливовіших напрямів філософії XX ст.

Екзистенція (від латин. *existo* – «існую») – специфічно людське, неповторно-унікальне існування у світі.

Попередники екзистенціалізму

Серен К'єркегор (1813–1855) – датський філософ, **Артур Шопенгауер**, **Фрідріх Ніцше** та ін.

Засновники екзистенціалізму:

Мартін Гайдеггер (1889–1976) – німецький філософ;

Карл Ясперс (1883–1969) – німецький філософ, психіатр.

Основні представники екзистенціалізму.

Жан-Поль Сартр (1905–1980) – французький філософ, письменник, засновник атеїстичного екзистенціалізму;

Габріель Марсель (1889–1973) – французький філософ, драматург;

Альбер Камю (1913–1960) – французький філософ, письменник, драматург;

Мігель де Унамуно (1864–1936) – іспанський філософ, письменник;

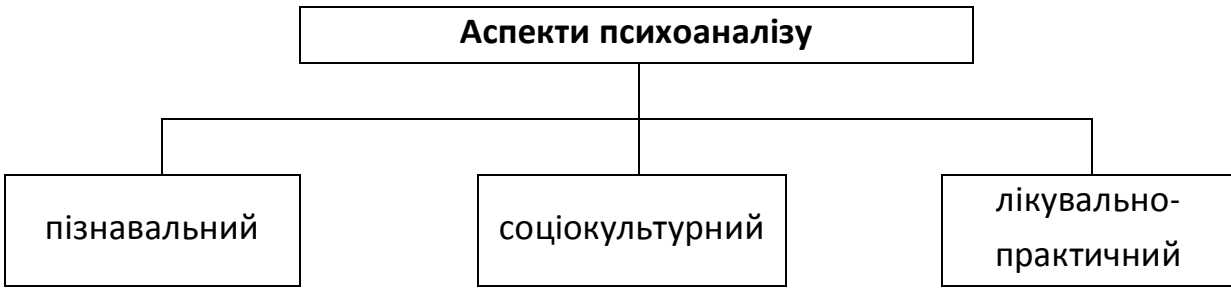
Ніколо Аббаньяно (1901–1990) – італійський філософ та інші.

Основні ідеї екзистенціалізму

- Унікально-неповторне існування людини робить її недосяжною для раціонального осягнення;
- справжня натура людини виявляється у граничних ситуаціях – між життям і смертю. З цього моменту людина усвідомлює саму себе;
- суспільство, держава – чужа, ворожа людині реальність;
- шляхом від тиранії до цивілізації є бунт, який пов'язаний з усвідомленням людиною свободи;
- свобода – це «тотальний вибір». Навіть відмова від вибору є вибір – «вибір не вибирати»; людина повинна постійно віднаходити себе, створювати себе до найменших деталей.

4. Психологія і психоаналіз

Психоаналіз – учення про позасвідоме, його роль у житті людини, про конфлікти та гармонію позасвідомого і свідомості.

Засновник психоаналізу – **Зигмунд Фрейд** (1856–1939) – австрійський психіатр, психолог та філософ.

Основні твори

«Тлумачення сновидінь», «Нарис історії психоаналізу»; «Масова психологія й аналіз людського «Я» та інші.

Основні положення психоаналізу

- Створюється класична модель психіки людини: «Воно» (позасвідоме або підсвідоме), «Я» (свідомість, або «Его») та «Над-Я» («Супер-Его», або «Цензор»);
- головним рушієм поведінки людини вважаються два інстинкти: самозбереження та сексуальний;
- позасвідоме (підсвідоме) – джерело сексуальної енергії – лібідо. Лібідо (потяг, бажання) – психічна енергія, яка спрямовує діяльність людини;
- позасвідоме та свідомість перебувають у постійному конфлікті, який розв'язується через витіснення чи повернення позасвідомих імпульсів у своє джерело, а також через сублимацію;
- сублимація (від латин. «високо піднімаю») – зміна, раціоналізація несвідомих потягів, реалізація їх у формі діяльності, прийнятної для суспільства.

Неофрейдизм – напрям у філософії і психології, який визнає значення психоаналізу З. Фрейда й обґрунтовує його обмеженість.

Основні представники неофрейдизму

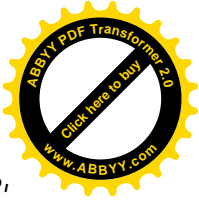
Карл Юнг (1875-1961) – швейцарський психолог, психоаналітик, засновник аналітичної психології;

Основні твори

«Психологічні типи», «Архетипи і колективне позасвідоме» тощо.

Основні ідеї:

- Критичне ставлення до перебільшення ролі сексуальних потягів у житті людини;
- лібідо – не лише сексуальні привабливості, а й психічна енергія, яка визначає всю життєдіяльність людей;
- людську психіку, крім індивідуального несвідомого, визначає колективне несвідоме;
- зміст колективного несвідомого становлять архетипи (наскрізні символічні структури історії культури);
- архетипи становлять основу загальнолюдської символіки, є умовами інтуїції, колективним осадом історичного минулого, що зберігається в пам'яті людства;

- архетипи проявляються у формах різних бачень, релігійних уявлень, втілюються у міфах, казках, снах, у випадках розумового розладу тощо;
- мета філософії – допомогти людині зрозуміти сенс архетипів, а через них – себе у світі.

Ерік Фромм (1900–1980) – німецько-американський психолог та філософ.

Основні твори

«Втеча від свободи», «Мати чи бути», «Людина для себе» тощо.

Основні ідеї

- Критика фрейдівського панпсихізму;
- сучасне суспільство хворе. Хвороба проявляється у деструктивізмі – прагненні руйнувати все і вся, у погоні за владою, престижем, в алкоголізмі, наркоманії тощо;
- багатство не робить людину щасливою;
- вводить поняття «соціальний характер», яке пов'язує психіку людини та соціальну структуру суспільства;
- розробляє «гуманістично орієнтований психоаналіз», мета якого – саморозвиток людини, її моральне відновлення, відбудова гармонії між індивідом і природою;
- дійсною цінністю людини є здатність до любові.

5. Філософська герменевтика

Герменевтика – філософська течія, що досліджує теорію і практику тлумачення знакових систем (текстів) та інших проявів думки. Свою назву філософська герменевтика дістала від імені давньогрецького бога Гермеса, який був посередником між богами і людьми, а саме тлумачив волю богів людям й повідомляв богам бажання людей.

Основні представники філософської герменевтики

Фрідріх Шлейермахер (1768–1834) – німецький теолог і філософ;

Вільгельм Дільтей (1833–1911) – німецький філософ;

Ганс-Георг Гадамер (1900–2002) – німецький філософ;

Поль Рікер (1913–2005) – французький філософ;

Юрген Хабермас (1929) – німецький філософ.

Основні ідеї

- Основне запитання: як забезпечити розуміння автора певного іншого тексту і що первинне – текст чи його смисл?;
- мова є «фундаментальним шаром конструювання світу». Саме через мову людина розуміє світ і себе в ньому;
- розуміння досягається за допомогою дивинації, «втілення» в душу автора певного твору;
- взаємовідношення між автором тексту, текстом і читачем є «герменевтичним трикутником»;
- процес розуміння має циклічний характер («герменевтичне коло»). «Для розуміння цілого необхідно зрозуміти його частини. Але, для розуміння окремих частин необхідно мати уявлення про ціле». Для розуміння священного писання треба вірити в нього. Однак, щоб вірити у священне писання, треба його розуміти;
- на основі взаєморозуміння можна створити справжнє демократичне суспільство.

6. Прагматизм

***Прагматизм** – філософський напрям кінця XIX–XX ст.; найбільш характерний для американської філософії, який має головною метою знаходження конкретних засобів, що допомагають людям розв'язувати конкретні життєві проблеми на практиці.*

Засновники прагматизму – американські філософи **Чарлз Пірс** (1839–1914) та **Вільям Джеймс** (1842–1910).

Особливий внесок у подальшу розробку прагматизму зробив **Джон Дьюї** (1859–1952).

Основні ідеї

- Мета філософії – удосконалення людського досвіду;
- шляхами вдосконалення досвіду є:
 - 1) удосконалення самого суспільства. Накопичення досвіду відбувається за взаємодії індивіда із суспільством;
 - 2) основним засобом удосконалення досвіду є застосування до нього наукових методів, «високих технологій»;

- 3) удосконалення мислення;
 - ознаками наукового методу є:
 - 1) здібності до самовиправлення;
 - 2) здібності до дії;
 - 3) істинність (істинними є тільки ті методи, які привели до мети);
 - з подоланням меж між розумовою та фізичною працею зникають суперечності між матеріалізмом та ідеалізмом;
 - мета і благо не можуть бути абстрактними, вони конкретні;
 - основними благами є здоров'я, добробут, честь, дружба, освіченість, помірність, справедливість.

7. Структуралізм і постструктуралізм

Структуралізм – філософський напрям, що спирається на тезу про структурно організовані системи буття.

Засновником структуралізму вважається **Клод Леві-Строс** (1908–2009) – французький філософ, антрополог.

Основні представники структуралізму

Жак Лакан (1901–1981) – французький філософ.

Мішель Фуко (1926–1984) – французький філософ.

Основні ідеї структуралізму

- За допомогою аналізу «несвідомих» структур розуму намагаються розкрити закони структурування суспільного життя;
- подолання суспільних суперечностей відбувається за допомогою міфу;
- обґрунтовується об'ємність, структурність та багатоступеневість людської психіки;
- людська сексуальність розглядається не як природне явище, а як політична конструкція;
- ретельно розробляється механізм комунікації.

Постструктуралізм (постмодерн) – течія філософії науки, лінгвістики, літератури, мистецтва.

Основні представники

Жак Дерріда (1930–2004) – французький філософ;

Жиль Дельоз (1925–1995) – французький філософ, один із авторів концепції шизоаналізу;

Жан-Франсуа Ліотар (1924–1998) – французький філософ;

Жан Бодріяр (1929–2007) – французький філософ та інші.

Основні ідеї

- Будь-яка реальність ототожнюється з письмовим своєрідним текстом. Як текст розглядаються суспільство, культура, історія, література й сама людина;
- тексти багатозначні. Серед безлічі значень тексту немає «єдино істинного»;
- заперечення точної науковості, чітко вивіреного понятійного апарату, логіки, формул, схем, таблиць;
- відмова від спроб систематизувати світ, оскільки події завжди випереджають теорію;
- критика попередньої філософії за її «логоцентризм» (спроба в всьому знайти смисл і порядок, виявити першопричину), «раціоцентризм», «теоцентризм» і навіть «фаллоцентризм» (ігнорування жіночого начала);
- істини не існує. Вона належить висловлюванню «там, де нема речень, нема й істини» (Р. Рорті);
- уважне ставлення до всього нестабільного, випадкового, суперечного, фрагментарного;
- пошуки шляхів розв'язання суперечностей сучасного світу;
- за усіма філософськими цінностями шукають мову влади і владу мови;
- на зміну лінійному мисленню має прийти поліфонія думок про світ, соціум і людину.

8. Соціально-критичний напрям філософії ХХ ст. (неомарксизм)

Неомарксизм – соціально-філософські погляди представників Франкфуртської школи, які об'єдналися на ліворадикальних позиціях навколо Франкфуртського інституту соціальних досліджень.

Основні представники неомарксизму

Макс Горьгаймер (1895–1973) – німецький філософ і соціолог;

Теодор Адорно (1903–1969) – німецький філософ і соціолог;

Герберт Маркузе (1898–1979) – німецький-амер. філософ і соціолог;

Юрген Хабермас (1929) – німецький філософ і соціолог та інші.

Основні ідеї

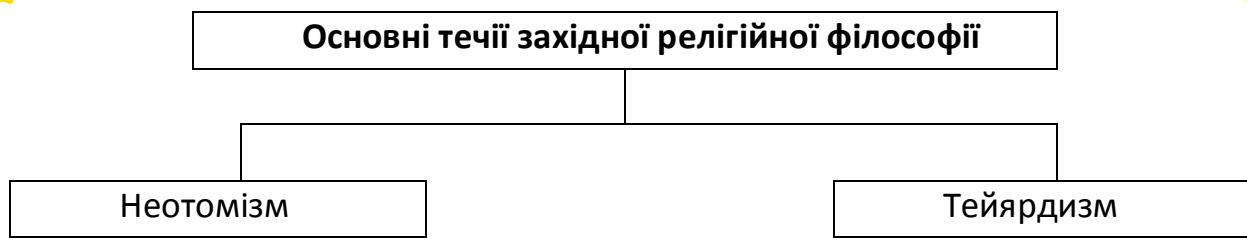
- Створюється «негативна діалектика», основним принципом якої є заперечення тотожності речей і понять;
- предмет пізнання не є чимось зовнішнім, а є продуктом діяльності людини;
- розробляються критичні теорії, які мають допомогти людині вистояти перед натиском авторитарних режимів;
- намагаються поєднати марксизм з екзистенціалізмом та фрейдизмом (Г. Маркузе);
- викривають соціальні маніпуляції ідеологією, результатом яких є формування «одномірної» людини;
- революційною силою є не пролетаріат, а «критично-мисляча інтелігенція»;
- у культурі і мистецтві панує тенденція комерціалізації, стандартизації, псевдоіндивідуалізації (Т. Адорно).

9. Сучасна західна релігійна філософія

***Релігія** – духовний феномен, який виражає віру людини в існування надприродного начала і є для неї засобом спілкування з ним та входження в його світ. Релігія слугує засобом самовизначення людини у світі на основі відчуття наявності в собі надприродного начала і віри в можливість свого прилучення до Вищої Сутності.*

Процес розширення впливу релігії на суспільство називається **сакралізацією**.

Головне питання релігійної філософії – ставлення Бога до створеного ним світу і людини та ставлення людини до Бога.

Неотомізм – релігійно-філософський напрям, що виник і розвивається на засадах тлумачення вчення Томи Аквінського, а нині це офіційна філософська доктрина католицької церкви.

Основні представники неотомізму ХХ ст.

Анрі Жільсон (1884–1978) – французький релігійний філософ;

Жак Марітен (1882–1973) – французький філософ;

Юзеф Бохенський (1902–1995) – швейцарський філософ та ін.

Основні ідеї

- Бог створив світ, який є проявом його сил і можливостей;
- людина створена «за образом і подобою Бога». Людині притаманні розум і свободна воля;
- джерелами пізнання світу є розум (наука) і божественне одкровення;
- тексти священних книг не можна тлумачити буквально. Бог не міг говорити про смисл творіння мовою формул вищої математики, теоретичної фізики, хімії. За таких умов божественна «блага вість» не була б сприйнята первісними племенами «обраного народу» (іудеїв). Тому Бог удався до алегоричної мови;
- говорячи про «дні творіння», Бог мав на увазі мільярди років, протягом яких розвивався сучасний світ;
- буття і пізнання невіддільні від віри.

Тейярдизм – один із напрямів релігійної філософії, засновником якого був **П'єр Тейяр де Шарден** (1881–1955) – французький філософ, католицький теолог.

Основні твори

«Феномен людини», «Майбутнє людини», «Плин Універсуму».

Основні ідеї

- Об'єднується наукова теорія еволюції з елементами християнської релігії;
- духовною силою, що спонукає Космос до еволюції, є енергія, яка у процесі еволюції зростає;
- необхідною умовою еволюції самої людини є духовний прогрес;
- метою космічної еволюції є «пункт Омега» – символічне визначення Ісуса Христа;
- космічна еволюція має свої стадії – «переджиття», «життя», «думки» і «наджиття»;
- ключем до подальшої досконалості світу є поява людини на стадії «думки»;
- джерелом й умовою переходу до стадії «наджиття», на якій здійснюється єднання душ людей після завершення історії у космічному Христі, є самосвідомість.

Резюме

1. Сучасна світова філософія тісно пов'язана з кризою класичної філософської традиції. Її істотними ознаками є переважна неklasичність, плюралізм, що характеризує розмаїтість шкіл і напрямів; ірраціоналізм – учення, згідно з яким основою світу є щось нерозумне (воля, інстинкт), а джерелом пізнання є інтуїція, почуття.

2. Незважаючи на різнобарвність сучасної світової філософської думки, в її змісті можна виділити основні типи напрямів: сцієнтистські, антропологічні, релігійно-філософські та ін.

3. Різноманітними і різноплановими напрямами антропологічного спрямування постають: екзистенціалізм, що намагався і намагається взяти за основу філософії проблему сенсу людського життя, морального вибору, де людина розглядається у стані «пограничної ситуації»; філософська антропологія, яка вважає за потрібне всебічний розгляд людини. У фрейдизмі та неофрейдизмі психоаналітичне бачення людини ґрунтується на відокремленні свідомих і несвідомих аспектів людської діяльності.

Теми рефератів

1. Емпіріокритицизм Е. Маха.
2. Позитивізм О. Конта.
3. Постпозитивізм як сучасна теорія філософії науки
4. Концепція культури З. Фрейда.
5. Екзистенціалізм А. Камю.

Питання для самоконтролю знань

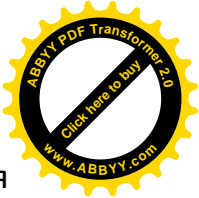
1. Що таке неопозитивізм як філософська течія і хто її представники?
2. Які основні ідеї постпозитивізму?
3. Які основні концепції філософської антропології?
4. Які основні положення психоаналізу?
5. Які основні філософські ідеї К. Юнга?
6. Назвіть основних представників філософської герменевтики та їх ідеї.
7. Що таке прагматизм як філософська течія і які основні ідеї цього напрямку?
8. Що таке верифікація і фальсифікація знання з точки зору неопозитивізму та постпозитивізму?
9. У чому суть неотомізму як релігійно-філософського напрямку?
10. Що таке тейярдизм і у чому його суть?

ТЕМА 9. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

1. Характерні риси українського світогляду. 2. Становлення філософської думки в Україні. 3. Філософсько-гуманістична думка в Україні (XV–XVII ст.). 4. Антропологічна спрямованість філософської думки Г. С. Сковороди. 5. Філософські погляди українського романтизму XIX ст. 6. Філософська думка в Україні XIX – на початку XX ст. 7. Філософська думка української діаспори.

1. Характерні риси українського світогляду

- Відкритість, здатність до творчого синтезу різноманітних ідей світової філософської думки;
- плюралізм філософської думки;

- несприйнятливість абстрактного, відірваного від життя філософування;
- антеїзм (давньогрецький міфічний герой Антей черпав силу в матері-Землі). «Українська душа» формувалася на шанобливому ставленні до рідної землі і природи;
- екзистенційна зорієнтованість на внутрішнє духовне життя людини (екзистенція – унікальне специфічно людське існування у світі);
- кордоцентризм. Істинна сутність людини зосереджена в серці. Серцю належать почуття, розум, інтуїція, воля, пам'ять тощо;
- етизація філософської думки і тяжіння до проблем конкретної людини. Філософія розуміється не лише як теоретизування, а і як практична мораль;
- інтегрованість у літературу, громадсько-політичну думку;
- естетизм – шанування краси у всіх її проявах.

2. Становлення філософської думки в Україні

Основні теми філософування Київоруської доби (XI–XII ст.)

- Світобудова;
- сутність людини, її моральність, соціальна відповідальність;
- проблеми віри, величі й всемогутності Бога;
- співвідношення історії і вічності;
- взаємовідношення душі і тіла.

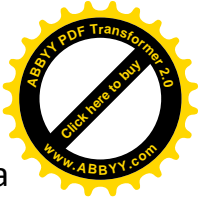
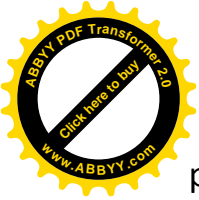
Основні представники:

Іларіон Київський (? – 1088) – перший митрополит з русинів. Започаткував теологічні і філософські засади київського християнства.

Основний твір «Слово про закон і благодать».

Нестор (близько 1056 – початок XII ст.) – літописець, чернець Київсько-Печерського монастиря, один з імовірних авторів «Повісті минулих літ», яка є важливим джерелом для вивчення історіософських поглядів давньоруської думки.

Володимир Мономах (1053–1125) – видатний державний і політичний діяч, талановитий письменник і мислитель. Його твір «Повчання» можна зарахувати до текстів практичної філософії, де

розглядаються проблеми світобудови, державної влади, сутності та моральності людини.

Кирило Туровський (близько 1130 – після 1182) – єпископ м. Турова, мислитель, філософ. З позиції християнського антропоцентризму розв'язує проблему душі та тіла.

Данило Заточеник. Основний твір «Моління». Звеличує розум як найвищу якість людини, проголошує самоцінність людини як особистості.

3. Філософсько-гуманістична думка в Україні (XV–XVII ст.)

Юрій Дрогобич (близько 1450–1494) – мислитель-гуманіст. Одна з найвідоміших праць – «Прогностична оцінка поточного 1483 року»

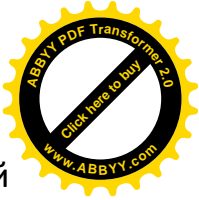
Основні ідеї

- Віра в силу людського розуму, його можливості в пізнанні таємниць і закономірностей світу;
- людський розум є головною рушійною силою суспільного прогресу;
- у дусі неоплатонізму розробляв ідеї космічної любові, які сповнений Всесвіт;
- людина здатна без Божого одкровення пізнавати світ;
- історія людства не є велінням Божим. Вона є людською драмою дій у лоні природних сил.

Павло Русин (близько 1470–1517) – один із засновників гуманістичної культури в Україні.

Основні ідеї:

- Спроможність людини власними силами за допомогою добродетності досягти земного безсмертя;
- людина повинна мати право на повноцінне життя, на свободу совісті, слова, віри;
- найвищими якостями людини мають бути не багатства, титули і посади, а її розум, чесноти.

Станіслав Оріховський-Роксолан (1513–1566) – український і польський гуманіст, філософ, історик.

Основні ідеї

- Обстоював суспільно-договірне походження держави;
- обґрунтовував ідею природного права (незалежного від держави права, яке випливає з «природи» людини). Основним принципом природного права є життя у злагоді із законами природи, які є запорукою свободи людини;
- незалежність світської влади від церкви;
- моральним обов'язком людини є праця на благо суспільства;
- головною рушійною силою історичного розвитку є розум, освіта.

Острозький культурно-освітній осередок (1576–1636)

Основні представники Острозького культурно-освітнього осередку

Герасим Данилович Смотрицький (?–1594) – перший ректор Острозької колегії, письменник-полеміст;

Клірик Острозький (?–?) – письменник-полеміст;

Дем'ян Наливайко (?–1627) – брат народного героя Северина Наливайка, проповідник-полеміст;

Іван Вишенський (між 1540-50 – після 1620) – письменник-полеміст, філософ.

Основні філософські ідеї представників Острозької колегії

- Відкриття історичного часу;
- у пошуках причин історичних подій вихід за межі провіденціалізму (релігійно-філософської концепції про історію людства як промислу Божого);
- нахил до пантеїзму (природа зливається з Богом);
- самореалізація людини в земному житті;
- природна рівність усіх людей. Однакова здатність безпосередньо спілкуватися з Богом;
- свобода сумління.

Філософія Просвітництва у Києво-Могилянській академії

Основні просвітники Києво-Могилянської академії

Петро Могила (1596–1647) – фундатор Академії, богослов і мислитель, митрополит;

Йосип Кононович-Горбацький (?–1653) – один із перших професорів академії;

Інокентій Гізель (близько 1600– 683) – богослов і філософ;

Стефан Яворський (1658–722) – письменник, церковний і політичний діяч, філософ;

Теофан Прокопович (1681–1736) – мислитель, богослов, церковний діяч;

Георгій Кониський (1717–1795) – учений, мислитель, письменник і поет.

Основні філософські ідеї професорів Києво-Могилянської академії

- Поступова переорієнтація від богопізнання до пізнання природи;
- обґрунтовується вчення про ненароджуваність і незнищенність матерії, невіддільність форми від матерії;
- фундаментом пізнавальної діяльності є відчуття;
- пріоритет розуму над волею, активна роль розуму;
- найкращою вчителькою розуму вважають логіку;
- велич, гідність, досконалість людини;
- активність людини має бути скерована на боротьбу зі злом;
- сенс життя у творчій праці, спрямованій на власне й громадське добро;
- досягнення щастя – задоволення тілесних і духовних потреб та пізнання істини;
- «земна» побудова держави;
- суспільна злагода.

4. Антропологічна спрямованість філософської думки

Г. С. Сковороди (1722–1794)

Основні ідеї

- Світ – це вічна матерія, яка не має меж і нескінченна у просторі й часі;
- світ складається з двох натур – видимої і невидимої, зовнішньої і внутрішньої. Видима натура – це світ речей, землі тощо. Невидимий світ – це дух, істина, Бог;
- усе існуюче поділяється на три види буття, або світи – великий (макрокосмос), малий (мікрокосмос) і символічний – Біблія;
- шлях пізнання невидимої природи (Бога) через самопізнання людини;
- людське самопізнання є основою пізнання законів природи;
- головним у людині є не теоретико-пізнавальні здібності, а «серце». Звідси вимога «пізнай себе»;
- головне джерело всіх бід людських – «незродність» зі світом. Тому в основі життя людей має бути ідея «спорідненої праці»;
- ідеальним може бути лише таке суспільство, яке забезпечує людині реалізацію її творчих здібностей шляхом освіти.

5. Філософські погляди українського романтизму XIX ст.

***Романтизм** – ідейний і художній напрям, який виник у літературі і мистецтві в кінці XVII – на початку XIX ст. Притаманна піднесеність та емоційна спрямованість творів.*

Основні представники українського романтизму XIX ст.

Михайло Олександрович Максимович (1804–1873) – учений-енциклопедист, натурфілософ;

Микола Васильович Гоголь (1809–1852) – український і російський письменник і мислитель;

Микола Іванович Костомаров (1817–1885) – історик, письменник;

Пантелеймон Олександрович Куліш (1819–1897) – історик, літератор, етнограф;

Тарас Григорович Шевченко (1814–1861) – поет, художник та мислитель;

Олександр Опанасович Потебня (1835–1891) – учений, філолог, етнограф.

Основні ідеї романтизму

- Тільки зігріті любов'ю Христа, усі слов'янські народи можуть прийти до правди і рівності;
- ідея власної самоцінності українського народу;
- оспівується «серце». П. Куліш порівнює серце з «глибоким колодязем». У «серці» – надія, передчуття, провидча сила;
- знаряддям національної свідомості є мова. Мова народжує народний дух;
- не тільки людина наближається до Бога, а й Бог до людини. Ісус Христос, Богоматір і є людьми, людьми ідеальними (антропоцентризм);
- право народів на самостійне співіснування і розвиток;
- скасування кріпацтва;
- усунення мовної та релігійної дискримінації.

6. Філософська думка в Україні XIX – на початку XX ст.

Памфіл Данилович Юркевич (1826–1874) – мислитель-філософ, один із теоретиків «філософії серця» (кордоцентризму).

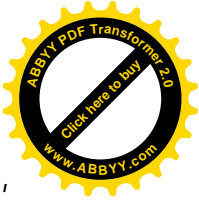
Основні ідеї

- Визначає три сфери буття: царство ідей, або вічної правди, царство розумних істот – реальний світ, царство примарного існування тілесності;
- серце є «центром» душевного і духовного життя людини. Воно є вихідною точкою усього доброго і злого у словах, думках, вчинках;
- людина завжди буде визнавати право живих істот на життя, виявляючи інтерес до їхньої долі.

Олексій Микитович Гіляров (1856–1938) – філософ.

Основні ідеї

- У Всесвіті існує загальний зв'язок усіх елементів дійсності з їх духовною єдністю;
- Всесвіт – це живий «одухотворений організм», де свідомість існує вічно;
- матерія без мислення неможлива – це дві сторони однієї і тієї самої сутності;
- буття і свідомість тотожні. У світі існує тільки те, що усвідомлюється.

Петро Іванович Ліницький (1839–1906) – філософ, представник духовно-академічної філософії.

Основні ідеї

- Дотримується ідеалістичних поглядів на світобудову;
- необхідність релігійної віри міститься у сутності людського розуму;
- істини філософії утворюють позитивний зміст богослов'я;
- не заперечуючи значення серця в духовному житті, обґрунтовує велику роль людського розуму.

Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895) – філософ, історик, літератор.

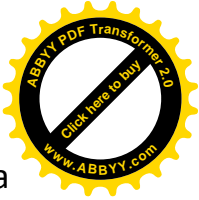
Основні ідеї

- У поглядах на природу дотримувався матеріалістичних позицій;
- розробив ідею перебудови суспільства на федеративних засадах. Вільні громади утворюють федерацію громад спочатку в межах України, а потім утворюють всеслов'янську федерацію; у розвитку національної самосвідомості вирішальна роль належить культурі та освіті;
- обстоював відокремлення церкви від держави.

Іван Якович Франко (1856–1916) – письменник, філософ, громадський діяч.

Основні ідеї

- Метод діалектики дає можливість правильно зорієнтуватися у закономірних змінах, які відбуваються у природі та суспільстві;
- розробляє концепцію двох взаємопов'язаних рівнів психічної діяльності людини – свідомого і позасвідомого («верхня» і «нижня» свідомості);
- відкидає утопічну віру в можливість однозначного передбачення перебігу історичного руху;
- рушійною силою історії є культура;
- загальнолюдською цінністю є вільний розвиток людської особистості;

- кожна людина має виробляти в собі поняття істинності, приязні та добра;
- визначальними розниками морального прогресу людства є всебічно вихована особистість, її свобода і гуманізм;
- соціалістичний лад – це вільна федерація общин, організована за принципом широкого самоуправління.

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка (1871–1913)) – поетеса, драматург, прозаїк, публіцист, засновник української естетики.

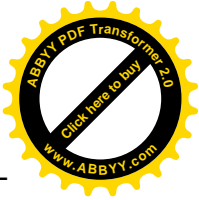
Основні ідеї

- Матерія активна; вона носій усіх змін і перетворень;
- ідеальне є породженням матеріального, проте й ідеї відіграють важливу роль;
- атеїзм – невід’ємний елемент її світогляду;
- виступила попередником феміністичної філософії культури, переглянула традиційні гендерні ролі активного («сильного») чоловіка і пасивної («слабкої») жінки («Камінний господар»);
- утверджувала пріоритет інтуїтивного «жіночого» пізнання;
- історія європейської цивілізації розглядається як трагічна поразка грецької Античності перед християнством;
- імперіалізм по суті означає смерть культури. Останнім притулком культури залишається міф («Лісова пісня»).

Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934) – історик, громадсько-політичний і державний діяч.

Основні ідеї

- Суб’єктом історичного поступу є народ;
- в історичному дослідженні основну увагу слід приділяти не видатним особам, а народові;
- обґрунтував ідею самостійності українського народу;
- підкреслював значення християнства, яке сприяло прилученню українського народу до світового культурного процесу.

Володимир Іванович Вернадський (1863–1945) – мислитель-енциклопедист, творець учення про ноосферу. Був філософом у науці і вченим у філософії.

Основні ідеї

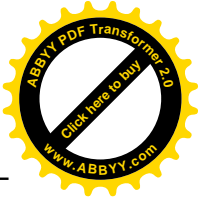
- Розробив учення про біосферу як особливу геологічну оболонку Землі. Увів поняття «жива речовина» як сукупність живих організмів;
- зробив висновок про докорінну відмінність живого від неживого, про неможливість виникнення одного з іншого;
- розробив учення про перехід біосфери в ноосферу, «царства живої речовини» – у «царство розуму»;
- виступав проти будь-якого насильства;
- майбутнє пов'язував з ноосферною спільнотою збратаного людства;
- вірив у повну гармонію суспільства і природи.

7. Філософська думка української діаспори

Володимир Кирилович Винниченко (1880–1951) – письменник, публіцист, автор етико-філософської теорії конкордизму.

Основні ідеї

- Людина мусить любити все, що дає їй життя, що зберігає його, що відновлює життєві сили. Тому людина любить добу свого дитинства, юнацтва;
- створює теорію конкордизму. Конкордизм (злагода), за яким відбувається «усупільнення» людиною самої себе, погодженість її із собою, іншими людьми, з природою;
- методологія конкордизму – примирення протилежностей;
- соціальний характер конкордизму – власність трудових колективів на засоби виробництва;
- цивілізаційна спрямованість конкордизму – ідея «Світової Федерації», збратаного людства;
- конкордизм підпорядковує політику етиці.

В'ячеслав Казимирович Липинський (1882–1931) – мислитель, історик, соціолог.

Основні ідеї

- У суспільстві існують три джерела влади: матеріальна сила, або «войовники», економічна сила – «продуценти» та інтелектуальна сила – «інтелігенти», між якими можливі певні комбінації;
- кожний народ мусить пройти період монархії. Відсутність в Україні монархії не дала змоги створити свою власну державність;
- історію творять великі люди;
- постійні мешканці української землі, незважаючи на їхню соціальну належність, мову, віру, етнічне походження, мають бути повноправними громадянами України.

Дмитро Іванович Донцов (1883–1973) – філософ, ідеолог українського націоналізму.

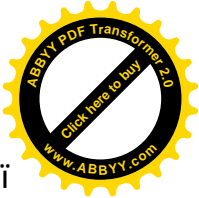
Основні ідеї

- Світоглядна позиція близька до основної ідеї Ф. Ніцше – ідеї волі, яка тлумачилася ірраціоналістично;
- місце наукової істини посідає аксіологічна правда, яка може бути тільки «своєю»;
- основою національної ідеології є воля нації до життя, до влади, до поширення свого впливу;
- нація є самодостатньою цінністю. Нація творить державу, а не навпаки;
- національна ідея повинна стати насамперед справою еліти нації;
- суворе, тверде підпорядкування особистого загальному;
- у житті існує одна засада: «Бути сильним».

Олександр Юліанович Кульчицький (Олександр Шумило фон Кульчицький) (1895–1980) – філософ, автор численних праць зі світоглядної, гносеологічної та психологічної проблематики.

Основні ідеї

- Філософія – світоглядне, універсальне знання, спрямоване на сутність буття;

- філософське мислення спрямовується на охоплення позавищої сутності буття, на виявлення прихованої внутрішньої «самості світу і душі»;
- логіка – основа підготовки філософського мислення;
- методом осягнення людської сутності є персоналізм – визнання особистості первинною творчою реальністю і вищою цінністю буття;
- психологія – важлива філософська наука, оскільки в ній ідеться про одну з найважливіших для людини форм буття. Пізнання своєї душі сприяє пізнанню душі інших людей.

Резюме

На підставі аналізу особливостей вітчизняної філософської думки виділяють такі етапи її розвитку.

1. Докласичний період: філософська думка Київської Русі, формування гуманістично-реформаційних ідей, які визначили ідеологію добуржуазних рухів (Юрій Дрогобич, Павло Русин, Станіслав Оріховський-Роксолан та ін.) і сприяли формуванню нового, раціоналістично-світського світогляду. Ідеї гуманізму, самоусвідомлення, протесту проти католицької експансії успішно розвивалися братствами, представниками Острозького культурно-освітнього осередку та ін.

2. Класичний період: філософія Києво-Могилянської академії, філософські курси якої були досить ґрунтовними, широкими за світоглядною проблематикою. Відбулося чітке розмежування філософії і теології, увага зосереджувалася на ролі відчуттів, розуму і мови у гносеології, на значенні практичного використання знання у вченні про сутнісні сили людини. Найбільш ушлявленим вихованцем Києво-Могилянської академії був Г. С. Сковорода, який, маючи глибоку філософську освіту, створив цілісну філософську концепцію, що відродила традиції давньоруського філософування і спрямовувалася на органічне поєднання життя і філософської мудрості.

3. Некласичний період у розвитку української філософської думки започаткували представники українського романтизму (Кирило-Мефодіївське товариство). Основні погляди представників правого крила цього товариства (М. Костомаров, П. Куліш та ін.) ґрунтувалися на визнанні релігії, захисті ідеї провіденціалізму і «християнського соціалізму». Представники лівого крила кирило-мефодіївців (Т. Шевченко, М. Гулак, О. Навроцький) наполегливо обстоювали ідеї побудови суспільства без експлуатації та гноблення.

Теми рефератів

1. Дмитро Чижевський як видатний український історик філософії.
2. Філософський зміст твору Іларіона Київського «Слово про закон і благодать».
3. Проблеми світобудови у «Повчанні» Володимира Мономаха.
4. Розвиток української філософської думки в літературних творах.
5. Основні філософські ідеї П. Юркевича.
6. Іван Франко як філософ.
7. Філософські погляди Д. І. Донцова.
8. Розвиток української філософської думки в літературних творах XIX–XX ст.
9. Петро Ліницький як представник духовно-академічної філософії.
10. Трактат В. Винниченка «Конкордизм» і сучасна моральна свідомість в українському суспільстві.

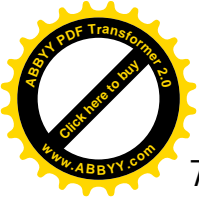
Питання для самоконтролю знань

1. Що таке традиція кордоцентризму в українській філософії?
2. Назвіть основних представників Острозького культурно-освітнього осередку й охарактеризуйте їх філософські ідеї.
3. У чому полягала антропологічна спрямованість філософської думки Г. С. Сковороди?
4. Що таке філософський романтизм?
5. Назвіть представників українського романтизму та охарактеризуйте їх філософські погляди.
6. Які особливості філософської думки української діаспори?
7. Що вирізняє філософську думку В. І. Винниченка?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО І МОДУЛЯ

1. **Філософія – це:**
 - а) любов до мудрості;
 - б) теоретичне (умоглядне) осягнення світу людиною;
 - в) пізнання сутності й буття;
 - г) наука про загальні закони розвитку світобудови, суспільства та людини;
 - д) вид духовного пізнання.
2. **Предмет філософії:**
 - а) заздалегідь визначений, поданий та відомий;
 - б) у цілому досі незбагнений;
 - в) розкривається, формується у процесі історико-філософського розвитку;
 - г) відповідає предмету інших наук і відрізняється лише широтою охоплення.
3. **До пам'яток давньоіндійської культури належать:**
 - а) Махабхарата;
 - б) Книга пісень;
 - в) Веди;
 - г) Книга змін;
 - д) Упанішади;
 - е) Епос про Гільгамеша.
4. **Пізнання в Індії починається з:**
 - а) зовнішнього світу;
 - б) космосу;
 - в) природи;
 - г) людського «Я»;
 - д) історичного минулого.
5. **Риси давньокитайського світогляду:**
 - а) зооморфізм;
 - б) евгемеризм;
 - в) традиціоналізм;
 - г) новаторство;
 - д) монотеїзм;
 - е) особистісність.
6. **Для давньокитайського суспільства характерна:**
 - а) правова держава;
 - б) деспотія;
 - в) республіка;
 - г) теократія;
 - д) демократія.

7. Підвалини законотворчої діяльності в Афінах заклав:
- а) Фалес;
 - б) Солоній;
 - в) Периандр;
 - г) Сократ;
 - д) Перикл.
8. Софісти й Сократ були однодумцями в:
- а) дотриманні законів;
 - б) зверненні від космосу до людини й суспільства;
 - в) дотриманні моральних норм;
 - г) Пошуках істини.
9. Арістотель критикував теорію ідей Платона за:
- а) подвоєння світу;
 - б) винесення сутності речі за її межі;
 - в) особливу умоглядність і недовіру до почуттєвої реальності;
 - г) прагнення пізнати сутність світу і явищ.
10. «Зроби сам себе щасливим», – закликав:
- а) Зенон;
 - б) Епіктет;
 - в) Марк Аврелій;
 - г) Сенека;
 - д) Епікур.
11. Центральним світоглядним принципом Середньовіччя є:
- а) космоцентризм;
 - б) антропоцентризм;
 - в) геоцентризм;
 - г) політеїзм;
 - д) пантеїзм.
12. Ренесансна культура ґрунтувалася на:
- а) середньовічній спадщині;
 - б) відродженні античної культури;
 - в) природничо- науковому знанні;
 - г) атеїзмі.
13. У Новий час розробляється концепція влади, що ґрунтується на:
- а) божественному авторитеті;
 - б) людському розумі;
 - в) переказі давнини;
 - г) ідеальному уявленні про майбутнє.
14. Діячі Просвітництва виступили проти:
- а) буржуазної ідеології;
 - б) феодальних відносин;
 - в) клерикалізму;

- г) абстрактних теорій;
д) теократії.
15. **Систему Г. Гегеля можна схарактеризувати як:**
а) об'єктивний (абсолютний ідеалізм);
б) суб'єктивний ідеалізм;
в) діалектичний матеріалізм;
г) історичний матеріалізм.
16. **Ф. Ніцше проповідував:**
а) аморалізм;
б) імморалізм;
в) традиційну мораль;
17. **Російська філософія початку ХХ ст. тяжіла до:**
а) релігійно-філософських ідей;
б) космізму;
в) персоналізму;
г) атеїзму й матеріалізму;
д) позитивізму;
е) софіології.
18. **Характерною ознакою позитивізму є:**
а) пошук сутності речей;
б) умоглядне пізнання;
в) прагнення до абсолютної істини;
г) о на світ чуттєво-сприйманних речей.
19. **Екзистенціалізм орієнтується на:**
а) вивчення навколишнього світу;
б) пізнання сутності речей;
в) наукові методи пізнання;
г) особистість людини та її внутрішній світ.
20. **Характерними ознаками філософської думки в Україні були:**
а) плюралізм;
б) антеїзм;
в) кордо центризм;
г) естетизм;
д) пантеїзм.
21. **Основними представниками українського романтизму були:**
а) Микола Васильович Гоголь;
б) Микола Іванович Костомаров;
в) Пантелеймон Олександрович Куліш;
г) Памфіл Данилович Юркевич;
д) Тарас Григорович Шевченко.

МОДУЛЬ II. БУТТЯ, СВІДОМІСТЬ, ПІЗНАННЯ І РОЗВИТОК

ТЕМА 10. ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ СВІТУ

1. Філософське осмислення буття. 2. Матеріальне буття (матерія). 3. Рух, простір і час як основні форми існування матеріального буття. 4. Основні типи просторово-часових структур. 5. Самоорганізація матеріального буття.

1. Філософське осмислення буття

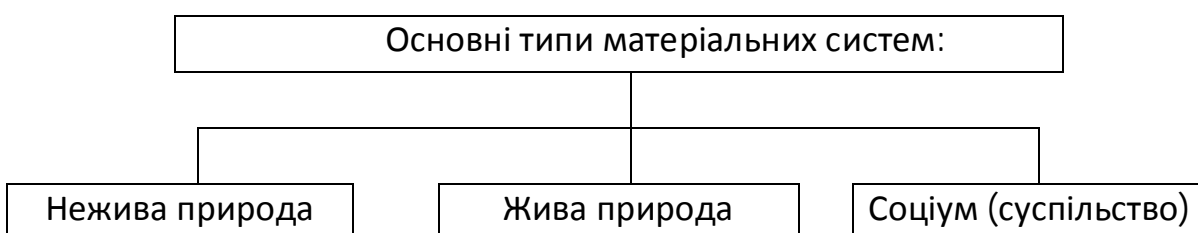
Буття – універсальна філософська категорія, що відображає все суще і стосується будь-яких природничих і штучних утворень. Філософським ученням про буття є онтологія.

Небуття – філософська категорія, що відображає потенційну реальність. Це і Ніщо, і Все одночасно.

2. Матеріальне буття (матерія)

Матерія (від латин. «*materia*» – «речовина») – філософська категорія для означення об'єктивної реальності, незалежного від свідомості буття, даного людині суб'єктивно її свідомістю.

Структурні рівні неживої природи

- Субмікроелементарний (кварки, глюони – одиниці матеріальних систем, менші за атом);
- мікроелементарний (адрони, що складаються з кварків, електрони тощо);
- ядерний (ядра атомів);
- атомарний (атоми);
- молекулярний (молекули);
- макротіл;
- планетарний (планети та системи планет);
- галактичний (галактики та системи галактик);
- рівень Всесвіту (весь світ нескінченний у часі й просторі).

Структурні рівні живої природи

- Доклітинний (ДНК, РНК, білки);
- клітинний;
- багатоклітинний (тканини, органи, організми);
- видів, популяцій (сукупність живих істот певного виду);
- біоценозів (сукупність рослин, тварин, мікроорганізмів);
- біосфери (сфери розповсюдження життя на землі).

Структурні рівні соціуму (суспільства)

- Індивід;
- сім'я;
- колективи різних рівнів;
- соціальні групи (класи, страти);
- етноси;
- нації;
- раси;
- країни (держави);
- системи країн (держав);
- людства в цілому.

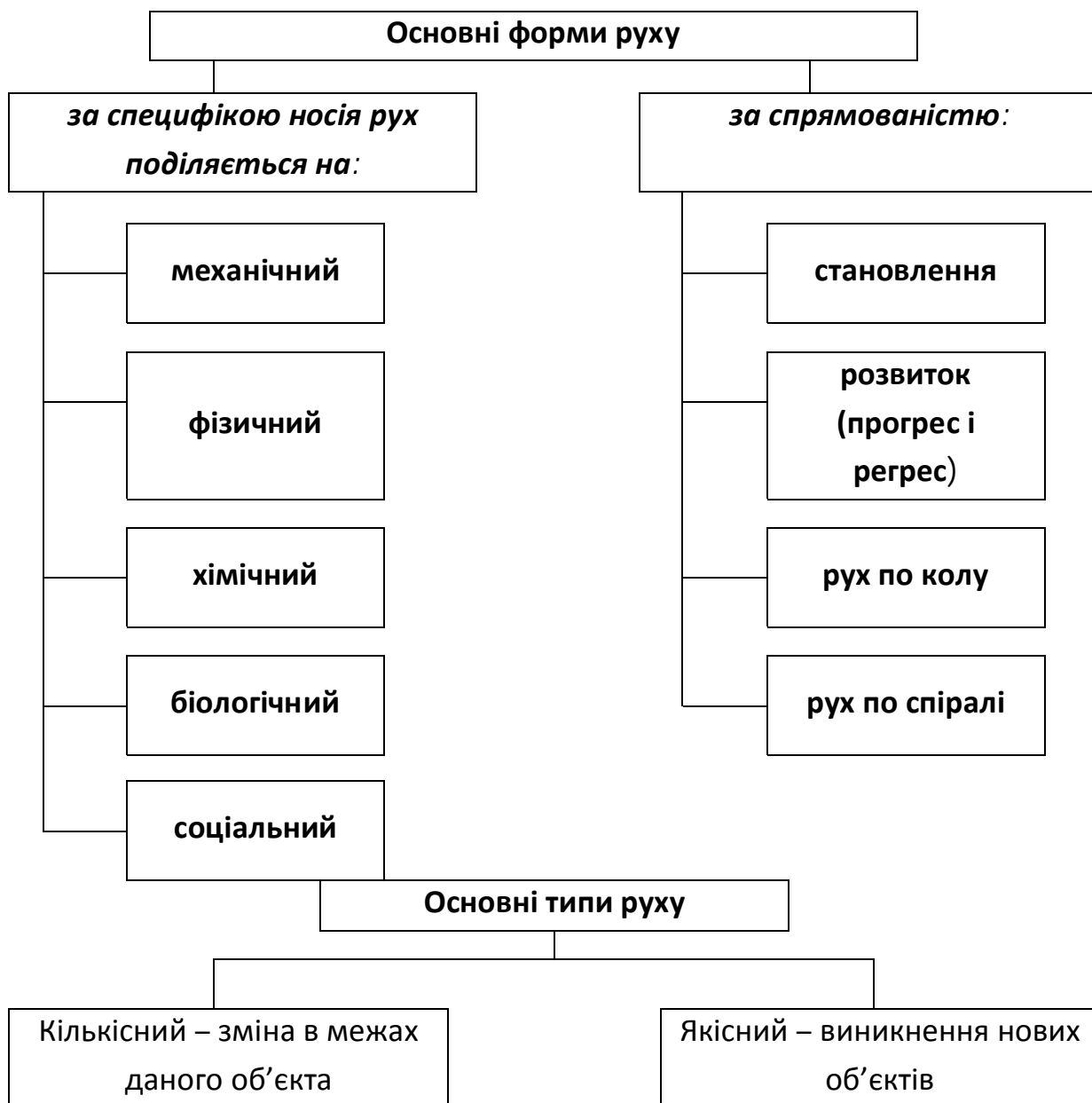

3. Рух, простір і час як основні форми існування матеріального буття

Рух – внутрішня форма буття, яка охоплює всі зміни і процеси, що безпосередньо відбуваються у Всесвіті.

Характерні ознаки руху

- Загальність;
- співвідношення зі спокоєм (рух абсолютний, спокій відносний);
- нескінченна кількість проявів, форм;
- виникнення із самого буття закладених у ньому суперечностей;
- постійність, зміна форм.

Якісний рух поділяється на *динамічний та популяційний*.

Динамічний рух пов'язаний зі збереженням сталості об'єкта, якщо якісні зміни не виходять за межі даного виду матерії.

Популяційний рух пов'язаний із переходом від одного рівня матерії до іншого.

Простір і час

Простір і час – філософські категорії, які позначають основні форми буття матерії.

Простір виражає співіснування розмаїтих матеріальних утворень, їхню протяжність, порядок розташування одного відносно іншого.

Час характеризує послідовність існування явищ, які змінюють одне одного.

Простір і час функціонують завжди в єдності (континуумі).

Кожен фрагмент світу має свої час і простір, які «творять» його якісну специфіку.

Властивості простору

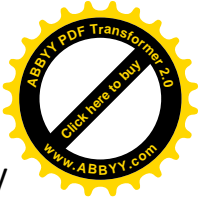
- Тривимірність (у межах Землі);
- наявність структурної організованості світу (простір поділяється на фізичний, хімічний, соціальний, життєвий, літературний, моральний, релігійний та ін.);
- перервність і безперервність;
- симетричність.

Властивості часу

- Тривалість;
- послідовність існування та зміни стану різних систем;
- одномірність, асиметричність (рух від минулого до майбутнього).

Основні теоретичні погляди на простір і час:

- 1) Статичний погляд. Час не біжить у майбутню нескінченність, а замикається в межах циклу (зима, весна, літо, осінь);
- 2) динамічний погляд звернений до процесу становлення світу і свободи людини в межах часового циклу;

3) субстанційний погляд виходить із характеристики простору і часу як самостійних субстанцій, які не залежать від матерії (Арістотель);

4) релятивний погляд. Простір і час – форми буття матерії. Те, що відбувається у просторі, одночасно відбивається й у часі і навпаки. Релятивну теорію розвинула теорія відносності А. Ейнштейна.

Теорія відносності А. Ейнштейна – теорія, згідно з якою простір і час відносні, вони залежать від умов взаємодії матеріальних тіл.

Спеціальна та загальна теорії відносності А. Ейнштейна

Спеціальна теорія відносності формулюється так: якщо швидкість матеріальних частинок наближається до швидкості світла, то скорочується їх довжина та уповільнюється час їх буття.

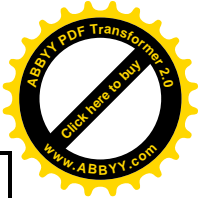
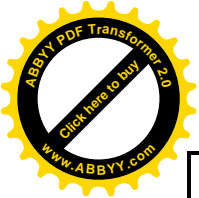
Загальна теорія відносності формулюється так: під впливом сильних гравітаційних полів виявляється «кривизна» простору. Так, світлові промені від далеких зірок, проходячи навколо відносно великих космічних об'єктів, змінюють своє спрямування.

4. Основні типи просторово-часових структур

- Простір і час неживої природи;
- біологічний простір і час. Біологічний час не завжди адекватний фізичному часу;
- соціальний простір і час;
- соціальний простір – розміщення сукупності різних соціальних відносин (економіка, політика, культура тощо);
- психологічний простір і час (густина подій конкретної людини).

Властивості соціального простору

- Відсутність «тривимірності». Соціальний простір та час вимірюються відносинами людей і речей;
- інформаційна «насиченість»;
- нерозривний зв'язок з природним простором.

Соціальний час – народження цивілізацій, виникнення держав, етносів, класів, революцій, війн тощо.

Властивості соціального часу

- Наявність особливих одиниць вимірювання. Соціальний час вимірюється епохами, цивілізаціями, суспільно-економічними формаціями тощо;
- полірітмічність соціального часу (соціальний час «плине» з різною швидкістю);
- єдність минулого, теперішнього та майбутнього.

5. Самоорганізація матеріального буття

Самоорганізація матеріального буття – створення, вдосконалення, відновлення самого себе поза участю зовнішніх сил.

Флуктуація – постійні властиві матеріальним системам випадкові коливання і відхилення

Синергетика – вчення, що розкриває найбільш загальні механізми самоорганізації складних систем

Дисипативна структура – новий нестійкий стан матерії, що виникає в результаті флуктуації

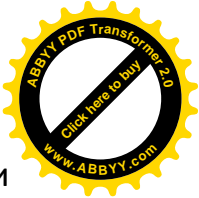
Варіанти розвитку дисипативних структур

Дисипативна структура перетворюється на новий вид матерії за умови збільшення енергії із зовнішнього середовища (ентропії)

Дисипативна структура гине за умови слабкості нових зв'язків або через відсутність ентропії – зменшення енергії із зовнішнього середовища

Резюме

1. Вихідним для філософії є поняття «буття», яке позначає гранично можливий ступінь узагальнення дійсності. Це універсальна філософська категорія, що відображає все суще (все існуюче).

2. Загальною основою буття всієї багатоманітності світу філософи матеріалістичного спрямування вважають матерію. Матерія – філософська категорія для означення об'єктивної реальності, незалежного від свідомості буття, даного людині суб'єктивно її свідомістю. Системно-структурними типами матеріальних систем є нежива (неорганічна) природа, жива (органічна) природа і соціум. Основними формами існування матеріального буття є рух, простір і час.

Теми рефератів

1. Буття, матерія як вихідні поняття філософії.
2. Філософське розуміння світу.
3. Концепція трьох світів Г. С. Сковороди.
4. Основні теоретичні погляди на простір і час.
5. Способи досягнення світу людиною.

Питання для самоконтролю знань

1. У чому полягає життєвий та філософський сенс поняття буття?
2. Які форми має буття людини?
3. Що таке матерія?
4. Назвіть основні типи матеріальних систем та дайте їх коротку характеристику.
5. Назвіть характерні ознаки руху та його основні форми.
6. Що таке простір і час та які їх властивості?
7. У чому сенс теорії відносності А. Ейнштейна?

ТЕМА 11. ПРОБЛЕМА СВІДОМОСТІ У ФІЛОСОФІЇ ТА НАУЦІ

1. Відображення як загальна властивість матерії. 2. Основні концепції походження свідомості. 3. Свідоме, несвідоме і підсвідоме. 4. Основні властивості свідомості. 5. Структура свідомості

1. Відображення як загальна властивість матерії

Відображення – філософська категорія, що позначає властивість матеріальних об'єктів, процесів і явищ відтворювати об'єкти зовнішнього світу, що взаємодіють з ними. Результатом відображення є інформаційне відтворення властивостей об'єктів, що взаємодіють.

Типи відображення

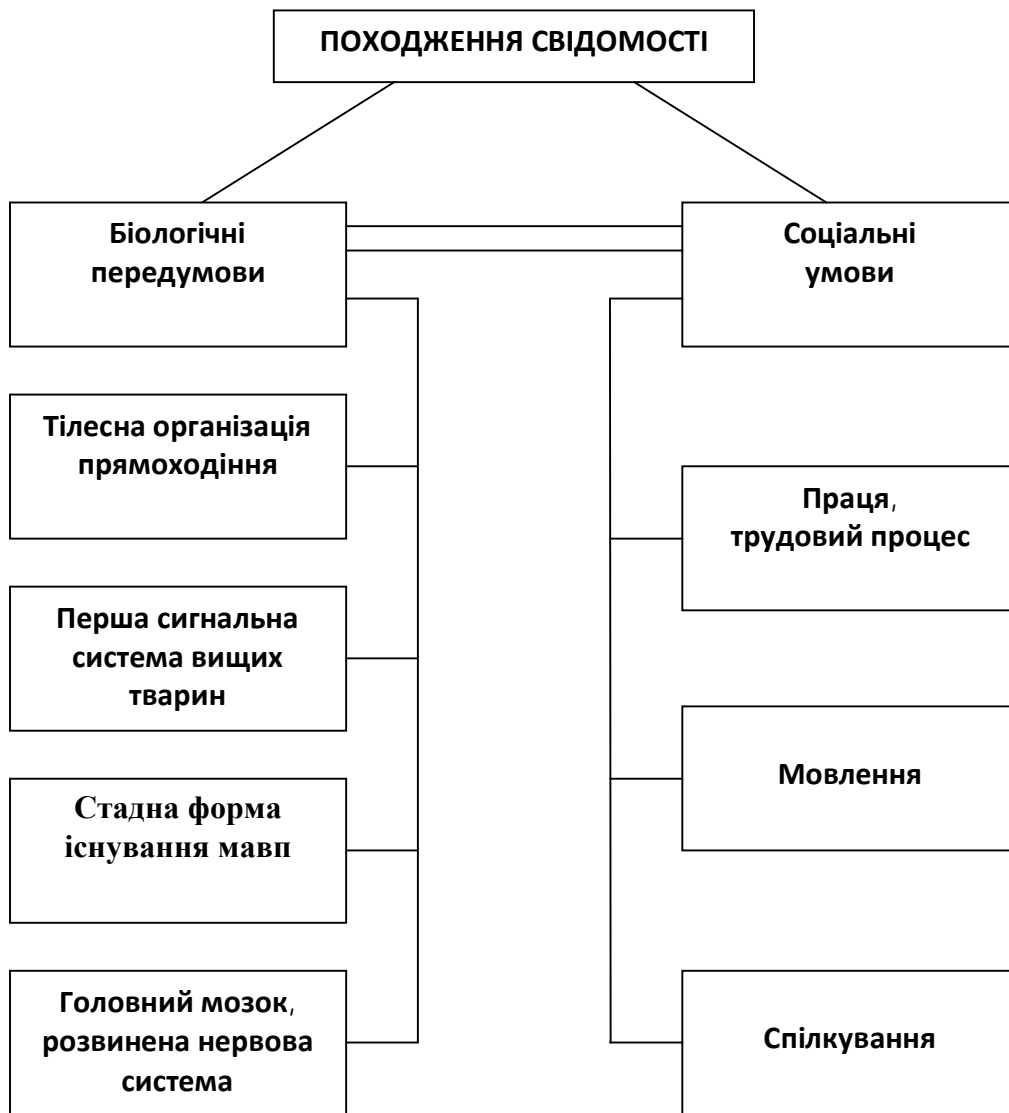
- 1) **Пасивне** відображення (механічне, фізичне, хімічне);
- 2) **біологічне** відображення (подразливість, розмноження, мінливість, спадковість);
- 3) **психічне** відображення (безумовні та умовні рефлекси);
- 4) **конструктивно-творче** відображення (людська свідомість).

Свідомість – це особлива здатність людини творити суб'єктивні образи об'єктивного світу, активно й цілеспрямовано перетворювати світ відповідно до своїх потреб та інтересів.

2. Основні концепції походження свідомості

- 1) Теорія космічного походження свідомості (мозок бере для своєї роботи енергію Всесвіту, космічне інформаційне поле);
- 2) теорія монад (монадологія). Відповідно до цієї теорії у світі існує безліч абсолютно простих, непротяжних духовних сутностей, що є універсальними першоелементами буття (Г. Лейбніц);
- 3) теорія П'єра Тейяра де Шардена, відповідно до якої свідомість – надлюдська сутність, духовна сила, що спонукає Космос до еволюції;
- 4) теорія гілозоїзму, відповідно до якої всій матерії притаманна здатність відчувати;
- 5) об'єктивний ідеалізм виходить з тези про те, що людська свідомість є частиною «світової свідомості», «світового розуму» (Платон, Гегель та інші);
- 6) суб'єктивний ідеалізм (соліпсизм) вважає, що свідомість суб'єкта – єдина достовірна реальність, а об'єктивна дійсність – продукт свідомості;

Матеріалістичне пояснення генезису свідомості виходить з природничих та соціально-історичних засад, які схематично виглядають так:

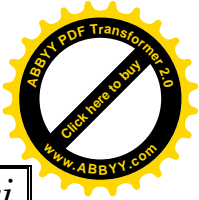
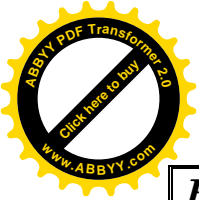

3. *Свідоме, несвідоме і підсвідоме*

Усвідомлення – це той рівень свідомості, на якому інформація перетворюється на знання, стає чіткою, зрозумілою.

Підсвідомість – це активні психічні процеси, які, не будучи в певний момент центром смислової діяльності свідомості, впливають на перебіг свідомих процесів. Саме у підсвідомості міститься інформація свого і чужого досвіду.

Надсвідомість – це синтез свідомого і підсвідомого, який, зокрема, забезпечує неусвідомленість отримання нових знань – інтуїцію.

Несвідомість – сукупність психічних явищ, станів і дій, які лежать поза сферою розуму (сновидіння, гіпнотичні стани, сомнамбулізм, інстинкти, автоматичні дії тощо).

4. Основні властивості свідомості

- **Універсальність.** Людина може відображати будь-які властивості будь-яких предметів та явищ;
- **цілепокладання.** Людина завжди планує свої дії;
- **суб'єктивність.** Свідомість – це суб'єктивний образ об'єктивного світу;
- **ідеальність.** Суб'єктивні образи не мають ваги, просторових координат, вони не підвладні законам збереження, непізнаванні матеріальними засобами;
- **активність.** Свідомість відображає світ, вибірково сприймає те, що їй необхідно;
- **свобода і творчість.** Людина не завжди знає, що «витворить» її свідомість, яка не завжди «повторює» те, що було, а творить те, чого не було;
- **рефлексія** (від латин. «reflexio» – «обернення назад») – самосвідомість і самопізнання;
- **опосередкованість мовою.** Свідомість відображає дійсність, а мова визначає її і виражає думки. Мова є специфічним матеріальним тілом свідомості, її опредметненням.

5. Структура свідомості

- Знання (емпіричні, теоретичні) – стрижень свідомості;
- мислення (чуттєве, раціональне) – інформаційна діяльність, яка за допомогою абстрагування, міркувань і типізації даних про світ розкриває його необхідні зв'язки і тенденції розвитку;
- оцінки – ціннісні орієнтації;
- емоції – духовні переживання;
- воля – здатність людини гальмувати чи переборювати свої безпосередні жадання;
- пам'ять (моторна, словесно-логічна, сенсорна, емоційна, образна) – закріплення, збереження й відтворення у свідомості минулого досвіду.

Основні форми суспільної свідомості

- Економічна;
- політична;
- моральна;
- естетична;
- екологічна;
- історична;
- педагогічна;
- філософська;
- наукова;
- релігійна.

Основні функції суспільної свідомості

- Пізнавальна;
- регулятивна;
- цілепокладання;
- гуманістична;
- аксіологічна;
- евристична;
- прогностична;
- культурно-виховна.

Резюме

1. Проблема свідомості, її онтологічного статусу і можливостей є однією з найважливіших у філософії. Але слід зважати на те, що не все, що становить зміст свідомості як суб'єктивного буття, реально усвідомлюється. З точки зору фрейдизму, свідомість має певні рівневі структури: усвідомлення, підсвідоме, надсвідоме, несвідоме.

2. Залежно від носія свідомість може бути індивідуальною або суспільною (родовою, класовою, національною та ін.). Суспільна свідомість має складну структуру, в якій виділяються стихійні та усвідомлені компоненти, й певні форми (моральна, політична, правова, естетична, педагогічна, філософська, релігійна).

Теми рефератів

1. Свідомість та самосвідомість як данина і проблема.
2. Цілепокладання як спосіб людської трансцендентності
3. Роль соціальності у виникненні свідомості.

Питання для самоконтролю знань

1. У чому полягає проблема свідомості у філософії і науці?
2. У чому суть свідомості як соціального явища?
3. Як співвідносяться свідомі та підсвідомі фактори формування особистості?
4. Яка роль самосвідомості у формуванні духовно і фізично досконалої особистості?

5. Як співвідносяться суспільна та індивідуальна свідомість?
6. У чому полягає взаємозв'язок мови і свідомості?
7. Проаналізуйте компонентну структуру свідомості.

ТЕМА 12. ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ

1. Людина як предмет філософії. 2. Проблема антропосоціогенезу.
3. Синергетична теорія виникнення та розвитку життя на Землі.
4. Система соціалізації людини. 5. Сенс життя людини.

1. Людина як предмет філософії

Риси людини як універсальної істоти

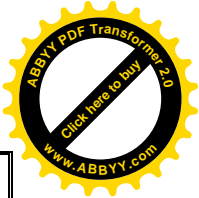
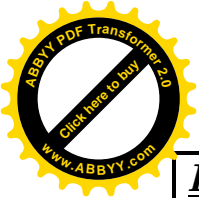
- Людина – частина природи (живе у природному середовищі, природно продовжує свій рід);
- людина – діяльна істота. Своєю діяльністю вона перетворює світ відповідно до своїх потреб;
- людина – предметна істота. Вона створює предметний світ. У предметах, що є результатом її діяльності, втілює свій розум, почуття, волю;
- людина – мисляча істота. Вона свідомо ставиться до свого буття. Свідомість, мова, писемність – винятково людські ознаки, які спонукають людину до розвитку, до створення власного світу;
- людина – суспільна істота. Вона входить у предметний світ разом з іншими подібними до себе істотами.

Людина – природно-соціальна істота; якісно особливий ступінь живих організмів на Землі, здатних до свідомої саморегуляції, суб'єкт суспільно-історичної діяльності й культури.

Індивід – позначення окремого буття, живої істоти, окремої людини, на відміну від колективу, соціальної групи, суспільства в цілому.

Особистість – аспект внутрішнього світу людини із соціально обумовленими й індивідуально вираженими якостями.

Індивідуальність – неповторна єдність природних та соціальних рис людини (відрізняється від інших інтелектом, характером, темпераментом, здібностями тощо).

Історична особистість – людина, що залишила певний слід в історії народу. Діяльність історичної особистості може мати як позитивні, так і негативні наслідки.

Видатна особистість – людина, що своїми вчинками, творчістю здобула історично позитивну суспільну оцінку.

2. Проблема антропосоціогенезу

Основні концепції походження людини

- 1) Теорія космічного походження людини. Згідно з цією теорією поява людини є загальною тенденцією еволюції Космосу, а сама людина є природно-космічною істотою (В. Вернадський, А. Чижевський, П. Тейяр де Шарден);
- 2) теорія божественного творіння людини. Людина створена Богом «за образом і подобою Бога»;
- 3) теорія Ч. Дарвіна про еволюційний розвиток живих організмів на Землі.

Біологічні передумови становлення людини й суспільства

-
- Прямоходіння, яке вивільнило передні кінцівки;
- унікальний мозок, здатний до творчої діяльності;
- унікальна структура гортані сприяла розвитку мови;
- стадний спосіб життя;
- наявність інстинктивної праці (використання природних предметів для життєзабезпечення);
- тривала залежність дітей від батьків, а отже, тривалий період навчання і соціалізації;

3. Синергетична теорія виникнення та розвитку життя на Землі

- Вік Землі нараховує близько 4 млрд 600 млн років;
- початком хімічної еволюції стало накопичення у водному середовищі органічних речовин, що привело до виникнення білкових речовин і нуклеїнових кислот;

- через 1 млрд років виникають протоклітини;
- ще 3 млрд років продовжується клітинна еволюція;
- 600 млн років тому виникають багатоклітинні організми. Життя виходить на сушу, виникають гоміноїди (примати), що пересуваються на двох кінцівках;
 - 5,5 млн років тому починається стадія австралопітеків (мавполюдей);
 - 2,5 млн років до н. е. – стадія хабілісів, здатних до трудової діяльності;
 - 1,5 млн років тому починається стадія пітекантропів і синантропів (Сіна – Китай), здатних до трудової діяльності і до використання мови;
 - 200 тис. років тому з'являються неандертальці, яким притаманний розвиток мови як засобу обміну інформацією;
 - 40–30 тис. років до н. е. формується людина сучасного типу (кроманьйонець).

4. Система соціалізації людини

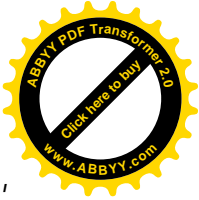
Соціалізація – процес засвоєння людським індивідом певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому діяти й розвиватися як повноправному члену суспільства.

Мета соціалізації людини

- Підготовка людини до життя у суспільстві;
- розвиток суспільно-ціннісних якостей особистості;
- нейтралізація осудних у суспільстві якостей;
- навчання комунікації;
- виховання працелюбності.

Основні сфери соціалізації людини

- «Я» і «Я» – внутрішній діалог, умова формування самосвідомості;
- «Я» і «Ти» – основні моральні почуття (любов, дружба, ненависть тощо);
 - «Я» і «Ми» – групові, кланові, кастові, національні, класові, державницькі почуття, звичаї, традиції, переконання;
 - «Я» і «Вони» – міжособисті, міжгрупові, суспільні суперечності та спричинені ними почуття, настрої, ідеї, вчинки;

- «Я» і «Суспільство» – ставлення до світу створених речей, ідей, відносин;
- «Я» і «Природа» – екологічна свідомість і ставлення до навколишнього середовища;
- «Я» і «Універсум» – світогляд, релігійні та філософські ідеї про сенс життя і смерті.

5. Сенс життя людини

***Сенс життя** – це стратегічна, емоційно прийнята мета життя, що пов'язана з об'єктивно значущими цінностями.*

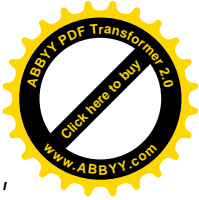
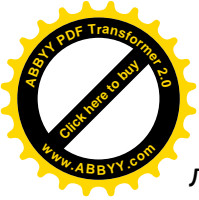
Деякі історичні типи реалізації сенсу життя

- **Гедонізм** – напрям в етиці, згідно з яким прагнення до насолоди тлумачиться як природна властивість людини;
- **аскетизм** – спосіб життя, що передбачає обмеження життєвих потреб, відмову від чуттєвих насолод. Сенсом життя вважається звеличування духовного начала на протигагу матеріальним цінностям;
- **теїзм** – світогляд, в основі якого лежить розуміння Бога як особи, що створила світ і втручається в його події. Життя має сенс через віру в Бога і дає надію на безсмертя;
- **екзистенціалізм** – один із найвпливовіших напрямів світової філософії ХХ ст., за основу якого беруть тезу про абсурдність людського сенсу життя (А. Камю);
- **гуманізм** – система світоглядних орієнтацій, центром яких є людина, її високе призначення та право на вільний вибір стратегічної мети свого життя.

Резюме

1. Людина є об'єктом вивчення різних наук. Філософія має своє специфічне бачення людини. Вона намагається осмислити питання про природу буття людини, яке є настільки складним, розмаїтим, варіативним, що дає змогу оцінити людину як мікрокосм.

2. Філософія приділяє особливу увагу феномену проблематичності людського буття, який полягає у тому, що можна народитися, маючи

людський організм, проте не бути людиною як такою. Людські якості, навички людської поведінки не з'являються в людині природним шляхом. Щоб у людському організмі сформувалась людяність, потрібна соціалізація, у процесі якої відбувається засвоєння системи знань, норм і цінностей, що дозволяють людині діяти і розвиватися як повноправному члену суспільства. Проблематичність людського буття зумовлена і тим, що людина постійно змінюється і у певному сенсі завжди не дорівнює собі самій, її буття залишається відкритим і незавершеним.

Теми рефератів

1. Філософські науки про людину.
2. Поняття «образу людини». Історичність та мінливість «образу людини» в історії культури.
3. Суперечливість уявлень про сутність людини та її тілесність.
4. Проблема виникнення людини в її сучасному окресленні.
5. Свобода як людська цінність.
6. Ідеал людяності і цінність людського життя.

Питання для самоконтролю знань

1. У чому полягає єдність тілесного, духовного і соціального в людині?
2. У чому полягають сучасні проблеми соціалізації людини?
3. У чому, на Ваш погляд, сенс життя людини?
4. Які, на Вашу думку, вихідні цінності людського буття?
5. Які, на Ваш погляд, сучасні проблеми самореалізації особистості?
6. Як, на Ваш погляд, співвідносяться свобода вибору і доля людини?
7. Які форми людського буття Ви можете назвати?

ТЕМА 13. ДІАЛЕКТИКА

1. Загальні поняття діалектики. 2. Основні (універсальні) закони діалектики. 3. Співвідносні категорії діалектики. 4. Альтернативи позитивної діалектики.

1. Загальні поняття діалектики

Діалектика (з гр. – «мистецтво вести бесіду», «сперечатися») – *учення про об'єктивну суперечливість буття, методологія оновлення духовного життя і суспільної практики.*

Понятійній простір діалектики

- Лінійність і нелінійність;
- зв'язок і відокремленість;
- сталість і мінливість;
- кінчене і нескінченне;
- перервне і безперервне;
- тотожність і відмінність;
- рух, зміна і розвиток, еволюція;
- протилежності, суперечності;
- стрибок, зняття, заперечення;
- оновлення, відтворення, перетворення, перевтілення тощо.

Основні історичні форми діалектики

- Діалектика Античності (Геракліт, Платон);
- діалектика доби Відродження (Бруно, М. Кузанський);
- діалектика Нового часу;
- діалектика Г. Гегеля;
- діалектика марксизму;
- негативна діалектика (релятивізм Кратіла, тотальна критика всієї європейської культури (М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе);
- діалектика екзистенційна – діалектика внутрішнього життя людини (М. Бердяєв, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, Т. Марсель).

Діалектика як учення про об'єктивну суперечливість буття виявляється у принципах, законах і категоріях.

Принципи діалектики – це загальні та універсальні основоположні ідеї, що пронизують певну систему знання і субординують його.

Найбільш фундаментальними принципами діалектики є принцип зв'язку і принцип розвитку.

Принцип зв'язку

Внутрішні, необхідні, загальні, такі, що повторюються, зв'язки, відображені в мисленні людини, дістали назву закону.

Основні типи об'єктивних законів

- **Часткові закони.** Виражають відношення між специфічними властивостями об'єктів у межах певної форми руху (закони фізики, хімії, біології тощо);
- **загальні закони.** Охоплюють усі процеси або природи, або суспільства, або людського мислення;
- **універсальні закони.** Виражають відношення між усіма сферами буття.

Діалектичний принцип розвитку

Ознаки розвитку

- На відміну від руху, розвиток – передусім якісні зміни;
- розвитку притаманні відносно тривалі часові інтервали;
- розвиток різноманітний за своїми формами. Він може бути:
 - однолінійним та багатолінійним;
 - прямолінійним та зигзагоподібним;
 - висхідним та низхідним;
 - прискореним та уповільненим;
 - загальним та локальним;
 - індивідуальним та історичним;
- розвиток – зміна складних системних об'єктів;
- розвиток має свою спрямованість. Основними спрямуваннями розвитку є прогрес і регрес.

***Прогрес** – напрям розвитку в процесі становлення якісно нової системи, що забезпечує вищий ступінь цілісності, стійкості і вищий потенціал для подальшого розвитку.*

***Регрес** – напрям розвитку, в якому втрачаються набуті якості, перехід до більш примітивних форм організації.*

***Розвиток** – незворотна, спрямована, закономірна зміна складних системних об'єктів.*

2. Основні (універсальні) закони діалектики

Закон переходу кількісних і якісних змін – це такий взаємозв'язок і взаємодія кількісних і якісних сторін предмета, внаслідок яких дрібні, непомітні кількісні зміни, поступово нагромаджуючись, рано чи пізно порушують міру предмета і спричиняють докорінні якісні зміни, що відбуваються у вигляді стрибків і здійснюються в різноманітних формах.

Цей закон пояснює, яким чином відбувається розвиток.

Основні категорії закону

Якість – це внутрішня, стійка визначеність об'єкта, цілісна єдність суттєвих властивостей, які відрізняють його від інших об'єктів.

Кількість – вираження однорідності речей, їх схожості. Кількість втілюється у величині, числі, об'ємі, у темпах перебігу процесів тощо.

Міра – єдність кількісних і якісних визначеностей речей, явищ, подій. Це певна межа, в якій кількісні зміни не зачіпають якості речей, а за нею приводять до нової якості.

Діалектичний стрибок – форма переходу об'єкта в нову якість.

Закон єдності й боротьби протилежностей – це такий взаємозв'язок, унаслідок якого всім речам і процесам властиві внутрішні суперечності, протилежні сторони і тенденції. Боротьба протилежностей призводить до зростання суперечностей, які розв'язуються на певному етапі шляхом зникнення старого і виникнення нового.

Цей закон вказує на рушійні сили і джерело змін та розвитку.

Основні категорії закону

Протилежності – визначеності, які виключають, проте й зумовлюють, доповнюють одна одну (буття і небуття, форма і зміст, сутність і явище тощо).

Суперечність – взаємовиключення протилежностей, у світі людини – боротьба їх носіїв (класів, страт, груп, осіб та ін.).

Етапи розвитку суперечностей

- Тотожність (цілісність об'єкта);
- відмінність (виділення й оформлення відмінних сторін інтересів тощо);
- протилежність (зростання відмінності);
- суперечність (вияв несумісності протилежностей);
- пошуки основи суперечностей та їх розв'язування.

Закон заперечення заперечення – це такий взаємозв'язок, унаслідок якого розвиток природи, суспільства і мислення здійснюється завдяки запереченню старого новим. Нове зберігає і розвиває позитивні ознаки старого. Розвиток набуває поступового спіралеподібного характеру з повторенням на вищих стадіях окремих сторін нижчих.

Цей закон розкриває спрямування розвитку.

Основні категорії закону

Діалектичне заперечення – це такий перехід від старої якості до нової, за якого певні сторони, елементи змісту старої якості входять у зміст нової якості.

Зняття – термін філософії Г. Гегеля, що має подвійний зміст: заперечення і збереження. Так, принцип попередніх філософських вчень не відкидається, а зберігається в більш розвиненій системі як сторона чи момент більш розвинутого цілого.

Основні функції діалектичного заперечення

- Деструктивна – подолання, руйнування всього старого (безгосподарності, некомпетентності, консерватизму тощо);
- кумулятивна – збереження, накопичення всього цінного;
- конструктивна – створення нового, того, що найбільшою мірою відповідає об'єктивним потребам розвитку.

3. Співвідносні категорії діалектики

Категорії діалектики – загальні філософські поняття, за допомогою яких розкривається суперечливий характер буття, його єдність і різноманітність, змінюваність і самозбереження.

Категорії зумовленості буття

- **одиничне, особливе та загальне**

Одиничне – філософська категорія, що відображає індивідуальні, неповторні ознаки предметів та явищ.

Загальне – філософська категорія, що відображає спільність властивостей і відношень.

Особливе – філософська категорія, що вбирає ознаки як одиничного, так і загального.

- **сутність і явище (існування)**

Сутність – категорія діалектики для позначення внутрішнього буття, сукупність істотних властивостей предмета, без яких він існувати не може.

Явище (існування) – категорія діалектики для позначення наявного буття предмета, котре, на відміну від його сутності, осягається чуттями.

Категорії формоутворення, структури буття

- ціле і частина

Ціле – відносна завершеність окремого предмета чи явища.

Частина – категорія для позначення предмета чи явища, які входять в інший предмет чи явище.

- система і елемент

Система – це упорядкована єдність зв'язків і залежностей складного цілого.

Елемент – відносно неподільний за цього аспекту розгляду компонент складного цілого.

- зміст і форма

Зміст – сукупність елементів, зв'язків, відношень, з яких складається даний предмет, явище, процес.

Форма – організація змісту, спосіб зв'язку частин, елементів, з яких складається даний предмет або явище, а також спосіб їх існування.

Категорії детермінації буття

- причина і наслідок

Причина – один із моментів універсального зв'язку предметів та явищ світу, який полягає в утворенні або породженні одними предметами та явищами інших – наслідків.

Наслідок – це результат дії причини.

- **необхідність і випадковість**

Необхідність – внутрішній стійкий зв'язок явищ та процесів, що визначає їх закономірну зміну. Це те, що неминуче відбувається.

Випадковість – це такий зв'язок процесів та явищ, який зумовлений зовнішніми, побічними причинами.

- **можливість і дійсність**

Можливість – сукупність умов та причин виникнення матеріальних та духовних об'єктів. Це потенційне буття.

За основою перспективності можливості поділяються на абстрактну (формальну) і реальну.

Абстрактна (формальна) можливість – така можливість, яка має лише деякі передумови для свого здійснення, але не має необхідних умов для перетворення у дійсність.

Реальна можливість – закономірна тенденція розвитку об'єкта, зумовлена необхідністю.

Дійсність – реалізована можливість, реальність буття.

4. Альтернативи позитивної діалектики

Позитивною діалектикою вважається вчення про об'єктивну суперечливість буття, пов'язане з іменами Геракліта, Сократа, Платона, Бруно, М. Кузанського, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля та ін.

Альтернативами позитивної діалектики є **негативна діалектика, метафізика, догматизм, еkleктика**

Негативна діалектика – різновид діалектики, в якій перебільшується заперечення, несумісність протилежностей, мінливості понять та явищ.

Історичні типи негативної діалектики

- **Релятивізм** – методологічний принцип, що виявляється в абсолютизації відносності змісту і значення феноменів духовної культури та соціального життя (Протагор, софісти стверджували відсутність об'єктивної істини. Прибічники сучасного релятивізму розглядають науку, філософію, культуру з позицій конвенціоналізму, де в кожного своя істина);
 - **критична теорія суспільства** франкфуртської школи (М. Г. Хоркхаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе розглядають діалектику як тотальну критику всієї європейської культури);
 - **екзистенційна діалектика** – діалектика існування, внутрішнього життя (переживання) людини (К. Ясперс, М. Г. Хайдеггер, Т. Марсель, Ж.-П. Сартр, А. Камю);
 - **метафізика** – філософське вчення про надчуттєві принципи та першооснови буття. Цей термін увів систематизатор творів Аристотеля Андронік Родоський (1 ст. до н. е.). Г. Гегель уперше протиставив метафізику і діалектику як два різних методи пізнання. У цьому значенні її суттєвими ознаками є статичність, односторонність та еволюціонізм;
 - **догматизм** – методологічна позиція (спосіб мислення і відповідний спосіб дій) суб'єкта, який послідовно дотримується застарілих поглядів (ідей, теорій, норм та правил), незважаючи на зміну ситуації;
 - **еклектизм** – механічне поєднання в одному вченні органічно різнорідних елементів, безпринципне запозичення і змішування суперечливих ідей, оцінок. Термін «еклектизм» запровадив Потамон з Олександрії (кінець I ст. н.е.), який створив філософську школу і назвав її еклектичною. Потамон зібрав з усіх філософських шкіл те, що йому сподобалося.

Резюме

1. Поняттям «діалектика» у філософії позначається вчення про об'єктивну суперечливість буття, методологію оновлення духовного життя і суспільної практики. Структурно діалектика виявляється у принципах, законах і категоріях.

2. Сутність принципів діалектики виражається в універсальних законах діалектики, до яких належить закон взаємного переходу кількісних і якісних змін, закон єдності й боротьби протилежностей, закон заперечення заперечення.

4. Категорії позитивної діалектики – це найбільш загальні поняття, за допомогою яких здійснюється мислення, розкривається суперечливий характер буття, його єдність і різноманітність, змінюваність і самозбереження.

Теми рефератів

1. Діалектика як теорія розвитку.
2. Історичні форми діалектики.
3. Позитивна та негативна діалектика.

Питання для самоконтролю знань

1. Назвіть основні принципи діалектики.
2. Яким чином основні принципи діалектики відображаються у педагогічній практиці?
3. Що таке закон і закономірність?
4. Що таке негативна діалектика і яка її суть?
5. Що таке прогрес і регрес, як вони виражаються у соціумі?
6. Як співвідносяться основні категорії діалектики:
 - одиничне, особливе та загальне;
 - сутність і явище;
 - ціле і частина;
 - система і елемент;
 - зміст ы форма;
 - причина і наслідок;
 - необхідність і випадковість;
 - можливість і дійсність.

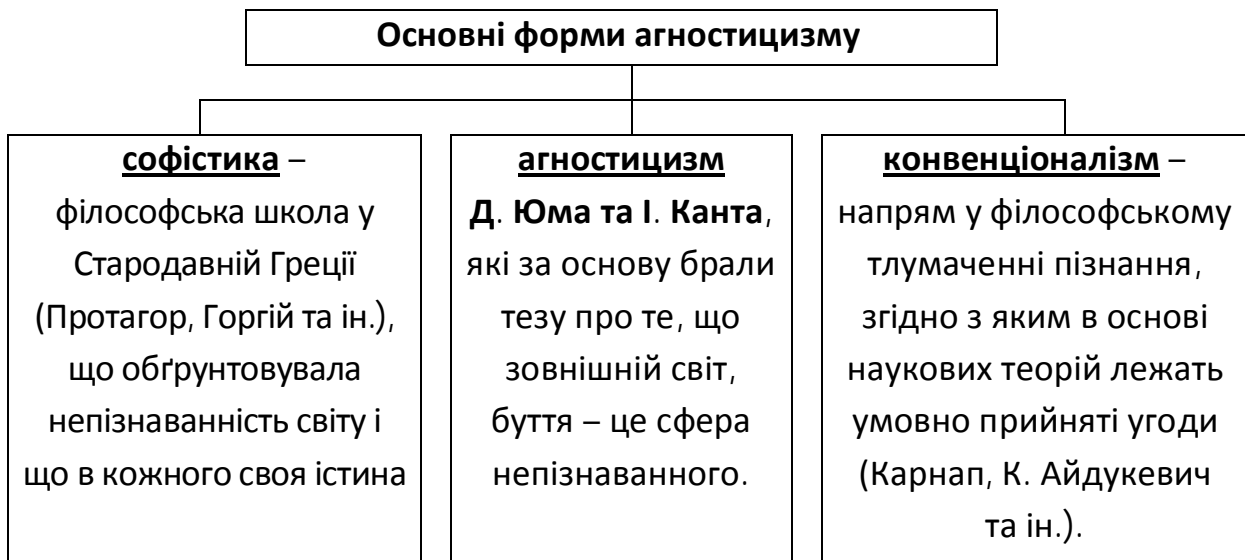
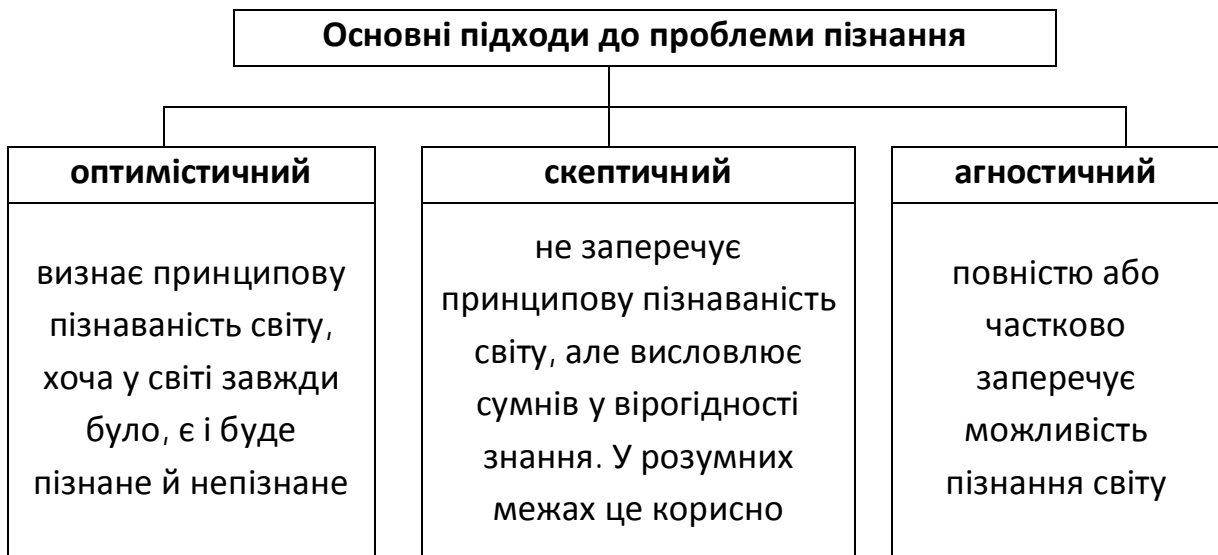
ТЕМА 14. ФІЛОСОФІЯ ПІЗНАННЯ (ГНОСЕОЛОГІЯ)

1. Загальна характеристика пізнання. 2. Співвідношення чуттєвого і раціонального пізнання. 3. Проблема істини і практики у філософії. 4. Рівні наукового пізнання. 5. Основні методи та форми наукового пізнання.

1. Загальна характеристика пізнання

Пізнання – суспільно-історичний процес здобування, нагромадження і систематизації знання про природу, суспільство, людину та її внутрішній світ.

Знання – системно-узагальнений, відносно завершений образ певної сфери буття.

Основні принципи пізнання

- Принцип діалектичного розвитку;
- пізнаванності світу. Людина здатна з достатньою повнотою адекватно пізнавати природне, суспільне буття і саму себе;
- історизму. Розглядати предмети та явища в контексті їх історичного самовиникнення, саморозвитку і саморуйнування;
- об'єктивності. Пізнавати світ таким, який він є сам по собі, незалежно від бажань суб'єкта, що пізнає;
- визначальної ролі практики;
- творчої активності суб'єкта (використання розмаїття форм людської творчості);
- конкретності істини. Шукати не абстрактну, а конкретну істину в конкретних умовах.

Структура пізнавального процесу

- Суб'єкт пізнання – активно діюча людина або суспільна група, які спрямовують на об'єкт свою пізнавальну дію;
- об'єкт пізнання – це та частина об'єктивного світу, на яку спрямований пізнавальний інтерес суб'єкта;
- мета пізнання;
- засоби пізнання – сукупність предметів, за допомогою яких люди пізнають навколишнього світ;
- методи та форми пізнання;
- результат пізнання – знання.

Теорія пізнання – галузь філософського знання, учення про пізнання об'єктивного світу, про закони, форми і засоби виробництва істинного знання.

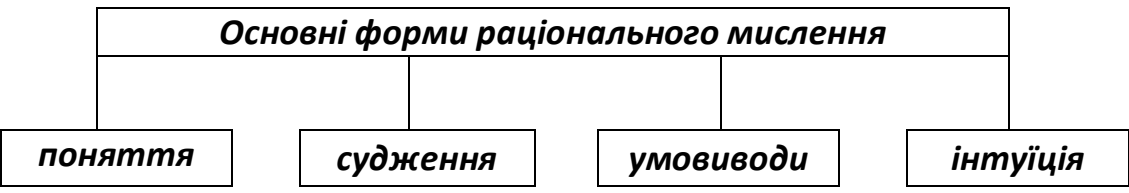
2. Співвідношення чуттєвого і раціонального пізнання

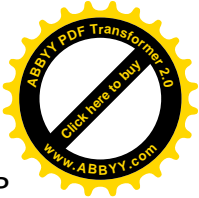
Чуттєве пізнання – активне відображення органами чуття предметів та явищ, які впливають на них.

Форми чуттєвого пізнання

- Відчуття – відтворення окремих властивостей речей об'єктивного світу, що впливають на органи чуття;
- сприйняття – це цілісний образ предмета чи явища як синтез відчуттів;
- уявлення – суб'єктивний образ тих предметів, що раніше сприймалися.

Раціональне мислення – активне відображення внутрішніх, суттєвих сторін буття за допомогою абстрактних, логічних форм мислення.

- Поняття – форма мислення, за допомогою якої узагальнюють істотні ознаки предметів та явищ;
- судження – форма мислення, в якій щось стверджується або заперечується про предмети та їх ознаки;
- умовивід – це форма мислення, за допомогою якої з одного або декількох суджень виводиться нове судження – висновок;
- інтуїція – процес безпосереднього отримання знання шляхом цілісного охоплення проблемної ситуації.

3. Проблема істини і практики у філософії

Істина – адекватне відображення суб'єктивної та об'єктивної реальності у свідомості людини.

Особливості істинного знання

- Істина об'єктивна за змістом і суб'єктивна за формою;
- за ступенем наближення суб'єкта до об'єкта істина поділяється на абсолютну та відносну.

Абсолютна істина – найбільш повне знання про дійсність, яке їй відповідає і має підтвердження цієї відповідності, або сума відносних істин.

Відносна істина – це неповне знання про дійсність, яке їй відповідає і має підтвердження цієї відповідності.

За умовами свого існування ***істина завжди конкретна***. Істинність або хибність будь-якого положення обмежені умовами, часом та місцем. Те, що в певних умовах є істинним, в інших умовах свою істинність може втратити.

Практика – філософське поняття, що характеризує цілеспрямовану матеріально-перетворюючу діяльність людини.

Основні види практики

- матеріальне виробництво;
- соціально-перетворююча діяльність (діяльність у сфері політики, права, освіти, медицини тощо);
- науково-експериментальна діяльність.

Функції практики

- Практика є основою пізнання, метою пізнання, результатом пізнання, критерієм істини.

4. Рівні наукового пізнання

Емпіричний рівень – це єдність чуттєвого і раціонального пізнання, в якій домінують чуттєві форми пізнання.

Теоретичний рівень – це єдність раціонального і чуттєвого пізнання, в якій домінує раціональний аспект.

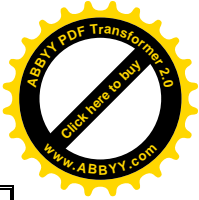
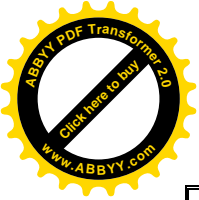
Відмінності емпіричного і теоретичного пізнання

- На емпіричному рівні пізнання орієнтується на вивчення явищ;
- на теоретичному рівні розкривається сутність причин та зв'язків між явищами;
- функцією емпіричного рівня є опис предмета чи явища;
- функцією теоретичного рівня є пояснення та визначення понять, що відображають ці предмети та явища;
- методами емпіричного рівня є спостереження, експеримент, вимірювання тощо;
- методами теоретичного рівня є ідеалізація, аналіз, синтез, єдність теоретичного та логічного, сходження від абстрактного до конкретного тощо;
- результатом емпіричного рівня є наукові факти, зв'язки між окремими явищами;
- результатом теоретичного рівня є закон науки, теорії, теоретичні системи.

5. Основні методи та форми наукового пізнання

Метод – систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату.

Методологія: 1) сукупність підходів, методів, прийомів, що застосовуються у процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення певної мети; 2) галузь теоретичних знань про сутність і форми, закони та умови застосування методів у процесі наукового пізнання та практичної діяльності.

За сферою застосування методи поділяються на: загальні, загальнонаукові і часткові методи конкретних наук. До загального методу належить філософський метод, який може бути діалектичним, метафізичним, догматичним, релятивним тощо.

***Загальнонаукові методи** – це способи досягнення результату, що використовують усі або майже всі науки.*

Загальнонаукові методи поділяються на

- Методи загальнологічного пізнання;
- методи емпіричного пізнання;
- методи теоретичного пізнання.

Основні методи загально-логічного пізнання:

- **Аналогія** – метод пізнання, в якому від схожості двох предметів (ситуацій, подій) за одними ознаками робиться висновок про схожість цих предметів (ситуацій, подій) за іншими ознаками;
- **індукція** – загальнологічний метод наукового пізнання, в якому на основі знань про окремі предмети роблять висновок про всю множину предметів;
- **дедукція** – метод пізнання, заснований на умовиводах від загального до окремого.

Основні методи емпіричного пізнання

- **Спостереження** – певна система фіксування та реєстрації властивостей і зв'язків досліджуваного об'єкта у природних умовах або в умовах експерименту;
- **вимірювання** – система реєстрації кількісних характеристик об'єкта;
- **експеримент (пошуковий, перевірний)** – емпіричний метод пізнання шляхом активного впливу доцільно обраних чи штучно створених умов.

Основні методи теоретичного пізнання

- **Аналіз і синтез** – мислене розкладання цілого на частини та з'єднання частин у ціле у процесі практичної або теоретичної діяльності;
- **абстрагування** – відволікання від одиничного, випадкового, несуттєвого і виділення загального, необхідного, суттєвого для того, щоб спростити шлях до істинного знання;
- **моделювання** – науковий метод опосередкованого дослідження об'єктів, безпосереднє вивчення яких з певних причин неможливе, ускладнене;
- **ідеалізація** – спосіб логічного моделювання, завдяки якому створюються теорії (ідеалізовані об'єкти на зразок ідеального газу, абсолютно чорного тіла тощо);
- **аксіоматичний метод** – спосіб побудови теорії, за яким деякі її твердження приймаються як аксіоми, а всі інші виводяться з них шляхом міркувань;
- **сходження від абстрактного до конкретного** – метод теоретичного пізнання, що характеризує процес пізнання як рух від менш змістовного до більш повного, всебічного і цілісного відтворення предмета;
- **формалізація** – застосування символічних позначень для виявлення однорідних одиниць (ознак), фактів.

Основні форми наукового пізнання

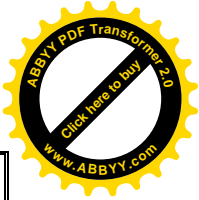
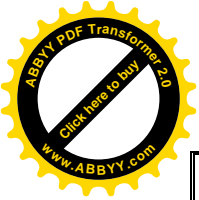
Науковий факт – судження, яке фіксує події, що відбуваються об'єктивно, незалежно від свідомості.

Наукова ідея – форма наукового пізнання, яка відображає основні закономірності дійсності і усвідомлює способи подальшого перетворення світу.

Наукова проблема – різновид питання, на яке в сучасному знанні немає відповіді.

Формою розв'язання наукової проблеми може бути або **гіпотеза**, або **теорія**.

Гіпотеза – форма пізнавальної діяльності, за якої формулюється один із можливих варіантів розв'язання проблеми. Гіпотеза – це ймовірне знання, істинність якого ще не встановлена.

Теорія – форма наукових знань, що дає цілісне і систематизоване уявлення про закономірність буття.

Концепція – основна ідея будь-якої теорії.

Резюме

1. Пізнання є органічною складовою частиною людської життєдіяльності. Саме завдяки пізнанню людина свідомо, зі знанням справи ставиться до буття, розуміє й оцінює свої життєві можливості.

2. Якісні характеристики знання визначаються його відношенням до істини як адекватного відображення суб'єктивного та об'єктивного буття у свідомості людини. Поряд з поняттям істини в оцінці конкретних реалій буття використовується поняття правди як істини, поєднаної з життєвою позицією людини.

3. Ефективним способом людської пізнавальної діяльності є метод, який одночасно є засобом переходу від незнання до знання. Формами наукового пізнання є науковий факт, ідея, наукова проблема, гіпотеза, теорія, концепція тощо.

Теми рефератів

1. Пізнання як вид духовної діяльності.
2. Пізнання як явище культури.
3. Проблема гносеологічного образу в сучасній теорії пізнання.
4. Основні методи теоретичного рівня наукового пізнання.
5. Основні функції практики.

Питання для самоконтролю знань

1. Що таке гносеологія і який її статус у філософії?
2. Які форми та методи наукового пізнання використовуються у пізнанні світу?
3. Що таке інтуїція?
4. Що таке об'єктивність, абсолютність та відносність істини?
5. Охарактеризуйте конкретність істини у суспільному розвитку.
6. Як співвідносяться чуттєве і раціональне пізнання?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО II МОДУЛЯ

1. Буття – це:

- а) існування тільки предметів матеріального світу;
- б) все існуюче, тобто всі види матерії і всі види ідей, що пов'язані з ними;
- в) вірогідність, очевидність того, що існує;
- г) існування явищ ілюзорної свідомості.

2. Античний філософ, який уважав, що буття вічно мінливе і знаходиться в постійному русі:

- а) Фалес;
- б) Геракліт;
- в) Платон;
- г) Демокріт;
- д) Анаксимандр;
- е) Ксенофан.

3. З позиції якого напрямку у філософії вважається правильним твердження «Матерія є постійна можливість відчуттів»:

- а) матеріалізму;
- б) ідеалізму;
- в) дуалізму;
- г) реалізму.

4. Поняття «матерія» – це:

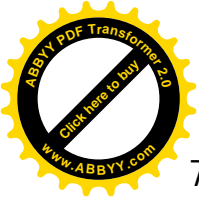
- а) безглузда логічна конструкція, тотожна з поняттям речовини;
- б) існування в можливості;
- в) об'єктивна реальність;
- г) конструкція, що легко замінити поняттям буття.

5. Давньогрецький філософ, який визнав матерію першою новою всього існуючого, але вважав її інертним початком, якому протистоїть активний початок (форма):

- а) Геракліт;
- б) Сократ;
- в) Демокріт;
- г) Протагор;
- д) Арістотель.

6. Хто з античних філософів заперечував рух, переконував у нерухомості світу, представляючи його у вигляді суцільно заповненої кулі:

- а) Фалес;
- б) Арістотель;
- в) Платон;
- г) Парменід.

7. Головним у визначенні поняття «руху» є:

- а) протиставлення небуттію;
- б) зміна взагалі;
- в) зміна форм мислення.

8. Виберіть істинне твердження:

- а) рух може існувати без матерії як енергія;
- б) рух може існувати поза часом;
- в) рух може відбуватися поза простором;
- г) рух є способом буття матерії, який здійснюється тільки у просторі і часі;
- д) матерія, рух, простір і час незалежні одне від одного явища.

9. Наукове уявлення про простір і час змінюється. Чи означає це, що простір і час не є об'єктивними, тобто незалежними від свідомості формами існування матерії:

- а) так;
- б) ні.

10. Чи властиві мікросвітові просторово-часові форми:

- а) так;
- б) ні.

11. Філософське вчення, за яким уся природа одушевлена:

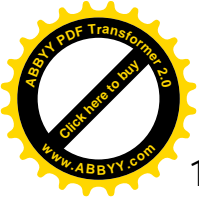
- а) гілозоїзм;
- б) сенсуалізм;
- в) скептицизм;
- г) герменевтика.

12. Який філософський напрям обстоює положення про те, що свідомість є відображенням (усвідомленням) буття:

- а) реалізм;
- б) матеріалізм;
- в) ідеалізм;
- г) інтуїтивізм;
- д) дуалізм.

13. Яке з положень про походження людини та її свідомості є найбільш логічно обґрунтованим і підтверджується практикою:

- а) людина стала людиною у процесі потреби у відтворенні виду;
- б) у результаті праці;
- в) у процесі образотворчої діяльності, під час якої вона усвідомлювала одновимірний (ліст), двовимірний (живопис) і тривимірний (скульптура) простір;
- г) унаслідок втручання надприродних сил?

14. **Виберіть істинне твердження:**

- а) спочатку з'явилась свідомість, а потім виникло суспільство;
- б) спочатку виникло суспільство, а потім з'явилась свідомість;
- в) свідомість і суспільство незалежні одне від одного явища;
- г) виникнення свідомості і суспільства було єдиним, нерозривним процесом.

15. **Який взаємозв'язок свідомості і мови:**

- а) свідомість існує без мови;
- б) свідомість і мова – тотожні поняття;
- в) свідомість існує в нерозривному зв'язку з мовою;
- г) свідомість і мова не мають нічого спільного?

16. **Система норм й оцінок поведінки людей у суспільстві з позицій добра і зла, честі і безчестя – це:**

- а) право;
- б) мораль;
- в) релігія?

17. **Мистецтво, функціонуючи в суспільстві, задовольняє певні соціальні потреби. Чи існує відмінність між законами мистецтва та суспільства**

- а) так;
- б) ні?

18. **Ш. Монтеск'є писав, що релігія потрібна суспільству, тому що під страхом пекельних мук учить людей доброчесності. Чи є релігія і мораль тотожними**

- а) так
- б) ні?

19. **Який філософський напрям вважає, що головна роль у пізнанні належить розуму:**

- а) реалізм;
- б) номіналізм;
- в) раціоналізм;
- г) сенсуалізм;
- д) інтуїтивізм?

20. **Який філософський напрям цілком або частково відкидає можливість пізнання світу:**

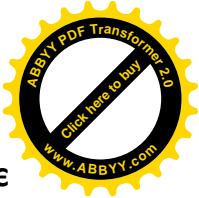
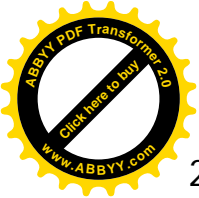
- а) раціоналізм;
- б) номіналізм;
- в) реалізм;
- г) сенсуалізм;
- д) агностицизм?

21. **Відчуття визнаються єдиним джерелом пізнання:**

- а) раціоналізмом;
- б) номіналізмом;

- в) реалізмом;
г) сенсуалізмом;
д) інтуїтивізмом?
22. **Виберіть істинне твердження. Відчуття – це:**
а) символи;
б) ієрогліфи;
в) суб'єктивний образ об'єктивного світу;
г) явище, незалежне від «речі в собі»?
23. **Вчення, відповідно до якого знання може бути почерпнуто тільки із самого розуму або з понять, властивих розуму, називають:**
а) дуалізм;
б) реалізм;
в) раціоналізм;
г) номіналізм;
д) сенсуалізм?
24. **З позицій матеріалізму істина – це: теоретична конструкція, плід угоди вчених;**
а) інструмент для досягнення конкретних цілей;
б) адекватне відображення дійсності;
в) те, що відповідає думці більшості.
25. **Критерієм істини вважається те, що узгоджується:**
а) з думкою більшості;
б) з практикою;
в) з логікою розумної діяльності;
г) з тим, що приводить до успіху?
26. **Німецький інженер В. Сіменс уважав неможливим використання в авіації апаратів, що важчі за повітря, Г. Гельмгольц за допомогою математики довів цю неспроможність. Розвиток авіації цілком спростував їх докази. Що ж є критерієм істинності теорії:**
а) логічна обґрунтованість висновків;
б) думка більшості;
в) те, що приводить до успіху;
г) перевірка практикою?
27. **Наукові знання змінюються від одного етапу їх розвитку до іншого. Чи правильно визначати науку як систему суб'єктивного знання**
а) так;
б) ні?
28. **Починаючи з XVII ст., проблеми методу в пізнанні постали у центрі уваги філософів. Які причини цього явища:**
а) відмовлення від релігії;
б) розвиток науки;
в) розвиток гуманізму;
г) екологічна криза?

29. Рівень наукового пізнання, основними методами якого є спостереження й експеримент, називається:

- а) теоретичний;
- б) повсякденний;
- в) емпіричний;
- г) інтуїтивний.

30. Наука, претендуючи на правильне відображення дійсності, не відмовляється від методу ідеалізації (точковий електричний заряд, ідеальний газ, абсолютно тверде тіло), тому що ідеалізовані об'єкти дозволяють:

- а) використовувати метод дедукції;
- б) моделювати неіснуючі об'єкти з метою більш глибокого вивчення
- в) реального об'єкта;
- г) використовувати метод спостереження.

31. Хто перший з античних філософів почав уживати поняття «діалектика»:

- а) Арістотель;
- б) Геракліт;
- в) Демокріт;
- г) Платон;
- д) Сократ.

32. Л. Фейєрбах, як відзначають дослідники, серйозно ставився до гегелівської діалектики, лише він «по-справжньому» переборов стару філософію. Що він зробив у філософії? Він, використовуючи свій талант і бачення світу:

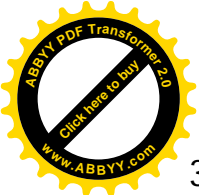
- а) розвив гегелівську діалектику;
- б) використав деякі її елементи;
- в) відкинув її як теологічну побудову;
- г) обґрунтував новий напрям у діалектиці.

33. Механічне об'єднання в єдине ціле різних, найчастіше протилежних точок зору, філософських поглядів, політичних оцінок прийнято називати:

- а) монізмом;
- б) діалектикою;
- в) дуалізмом;
- г) еkleктикою;
- д) плюралізмом.

34. Спосіб мислення, за якого певне вчення сприймається як вічна істина:

- а) догматизм;
- б) діалектика;
- в) еkleктика;
- г) софістика.

35. До якого філософського напрямку слід віднести висловлювання: «Суперечність є категорією, що відноситься тільки до комбінацій думки. У речах немає суперечності»:

- а) матеріалізму;
- б) дуалізму;
- в) ідеалізму;
- г) номіналізму.

36. Геракліт у свій час дорікав Гомеру за те, що той помилявся, коли молив, щоб боротьба зникла з лику Землі, бо, якби молитва справдилася, все загинуло б. Який підхід до світу розвивав Геракліт:

- а) еkleктику;
- б) софістику;
- в) метафізику;
- г) діалектику.

37. Що чому передує:

- а) якісні зміни кількісним;
- б) кількісні зміни якісним;
- в) одночасна зміна кількості і якості?

38. Один мислитель-початківець дивувався: «Чому у світі існують старі? Адже якщо людина сьогодні ще не стара, то і завтра вона не може бути старою». Який закон діалектики не враховується при цьому:

- а) єдності і боротьби протилежностей;
- б) переходу кількісних змін у якісні;
- в) заперечення заперечення.

39. Діалектичне заперечення – це:

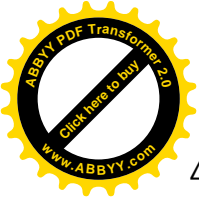
- а) перехід від одного стану до іншого;
- б) знищення колишнього стану об'єкта зовнішніми факторами;
- в) зв'язок, наступність між старим і новим.

40. Чому закон заперечення заперечення не називають про сто законом заперечення, що підкреслюється в реальному процесі розвитку введенням другого заперечення

- а) руйнування старої якості;
- б) зв'язок, наступність між старим і новим;
- в) повторення пройденого на новій основі?

41. Елементи якого закону діалектики найбільш зримо виявляються у такому висловлюванні Марка Твена: «Коли мені було 15 років, я вважав, що мій батько знає все, а я – нічого, у 25 років я гадав, що знаю все, а батько мій – нічого, а коли мені стало 35 років, я побачив, що мій батько знає дещо»

- а) єдності і боротьби протилежностей;
- б) переходу кількісних змін у якісні;
- в) заперечення заперечення?

42. **Яке з положень правильне:**

- а) усе відбувається за необхідності, бо людьми вигаданий ідол випадковості, щоб прикрити ним свою нерозсудливість;
- б) усе у світі відбувається випадково, необхідності не існує;
- в) певне явище або необхідне, або випадкове, але не може бути і тим і цим одночасно;
- г) необхідність виявляється через безліч випадків, випадковість є формою прояву необхідності?

43. **Чи може випадковість стати необхідністю, а необхідність випадковістю**

- а) так;
- б) ні?

44. **Яку можливість мав на увазі Г. Гегель, говорячи про те, що, можливо, сьогодні ввечері Місяць упаде на Землю, тому що вона як тіло, віддалене від Землі, може упасти вниз; можливо, що турецький султан зробиться Папою Римським, тому що як людина він може прийняти християнство і стати священиком**

- а) реальну;
- б) абстрактну (формальну);
- в) неможливе?

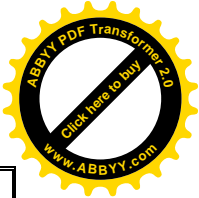
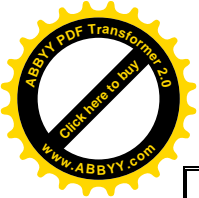
МОДУЛЬ III. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

ТЕМА 15. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ЯК ОСМИСЛЕННЯ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

1. Основні філософські концепції пояснення суспільства та його розвитку. 2. Діяльність як спосіб існування соціуму. 3. Закон і хаос у суспільстві. 4. Стихійне і випадкове в розвитку суспільства та свобода людини.

1. Основні філософські концепції пояснення суспільства та його розвитку

- На думку Платона, суспільство є об'єднанням людей для задоволення своїх потреб, засобом реалізації потреби людей одне в одному;
- за Арістотелем суспільство є втіленням притаманного від народження соціального інстинкту людини;
- Августин Блаженний в основу вчення про розвиток суспільства поклав релігійне розуміння історії як прояву волі Божої;
- суспільство як форму суспільної угоди трактували Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Вольтер;
- Ж. Кондорсе головною причиною історичного прогресу вважав людський розум;
- Г. Гегель розглядав суспільство як процес життєдіяльності людей, в основі якого лежить абсолютна ідея;
- суспільство – це сукупність цивілізацій (Данилевський, О. Шпенглер);
- суспільство – сукупність історично зумовлених форм спільної діяльності людей (К. Маркс);
- М. Вебер обґрунтовував багатофакторність соціального процесу (політичні, правові, моральні, релігійні та інші погляди одухотворяють досягнення матеріальних інтересів суспільства);
- з точки зору синергетичного підходу до розвитку суспільства, будь-яка самоорганізована система проходить через стани, які відзначаються граничною нестійкістю. Це так звані точки біфуркації, а в результаті з'являється цілий спектр різноспрямованих можливостей зміни стану соціуму.

Суспільство – якісно відмінне від природи, багатовимірне, внутрішньо розгалужене і водночас органічно цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії, в яких проявляється всебічна взаємозалежність людей.

Суспільствознавство – система пізнання соціальної реальності, загальних закономірностей, явищ, процесів, етапів, різновидів тощо.

Соціальна філософія – система теоретичного знання, що вивчає основні закономірності виникнення, функціонування та розвитку суспільства крізь призму загальнолюдських пріоритетів.

Основні функції соціальної філософії

- Світоглядна;
- гносеологічна;
- методологічна;
- виховна;
- прогностична.

2. Діяльність як спосіб існування соціуму

Самоорганізація, саморозвиток і самознищення соціуму відбувається через діяльність етносів, класів, соціальних груп.

Діяльність – форма активності, що характеризує здатність людини бути причиною змін у бутті.

Учення про діяльність як актуалізацію можливого було закладено Арістотелем. У систематичній формі концепція діяльності представлена у працях Й. Фіхте та Г. Гегеля, які розглядали її як єдність теорії та практики. Марксизм акцентував значення суспільної діяльності та визначальну роль праці.

Основні складові діяльності

- Суб'єкт діяльності – людина як носій свідомості і самосвідомості;
- мета діяльності;
- засоби діяльності;
- предмет діяльності як об'єкт, на який спрямована людська дія;
- процес діяльності, людська активність;
- результат діяльності.

3. Закон і хаос у суспільстві

Закон – взаємозв'язок і взаємодія загальності, повторюваності, стійкості, регулярності, істотності, необхідності, упорядкованості.

Хаос – взаємозв'язок і взаємодія випадковості, непередбачуваності, безладності, іррегулярності, неістотності, нестійкості.

Взаємозв'язок закону і хаосу

- Закон і хаос завжди перебувають в єдності;
- закон реалізується не тільки через необхідні, а й випадкові та хаотичні явища;
- закон не є фатальною примусовою силою, а є тенденцією, «динамічним хаосом»;
- невіддільність закону й хаосу дістала сучасну розробку в синергетиці (Г. Пригожин, Г. Хакен), у процесі розвитку постмодерністських тенденцій (Ж. Дерріда).

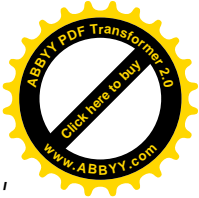
Динамічні та статистичні закономірності

Динамічні та статистичні закономірності – два основних типи причинових зв'язків, залежностей, відношень, що виявляються у природному та соціальному світі і характеризують різні способи пояснення та передбачення явищ.

Динамічний закон реалізує ідею однозначного причинового зв'язку, коли певна причина необхідно зумовлює певний наслідок.

Статистичний закон – взаємозв'язок і взаємодія «масових» (колективних) явищ, де сукупність подій масового явища розглядається як наслідок комплексу причин – як необхідних, так і випадкових. Він не дає однозначних передбачень, тому ці закони розглядаються як імовірні закономірності.

Статистичний закон проявляється як «закон великих чисел»: чим більше чисельність елементів спостережуваного масового явища, тим з більшою повнотою і необхідністю виявляється деяка загальна закономірність.

Імовірні закони діють у фізиці, біології, кібернетиці, соціогуманітарних науках, синергетиці.

Ознаки соціальних законів

- Соціальні закони – закони людської діяльності;
- це закони як матеріальної, так і духовної діяльності людей;
- це імовірні закони, закони-тенденції. Вони не дають однозначного передбачення подій;
- ці закони мають історичний характер. Соціальні дії відбуваються більш активно і творчо, ніж еволюція природи.

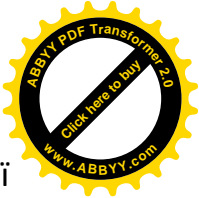
4. Стихійне і випадкове в розвитку суспільства та свобода людини

Стихійність – форма розвитку, зумовлена незнанням об'єктивних законів, хаотичністю дій, непередбачуваністю і неконтрольованістю наслідків людської діяльності, невідповідністю поставлених цілей досягнутим результатам.

Випадковість – те, що виникає внаслідок неповторного збігу обставин, унікальної комбінації багатьох чинників як перетин причинно-наслідкових ланцюгів, вияв варіативності й неоднозначності буття. Вона є істотним конструктивним чинником процесів самоорганізації, саморозвитку і саморуйнування соціуму.

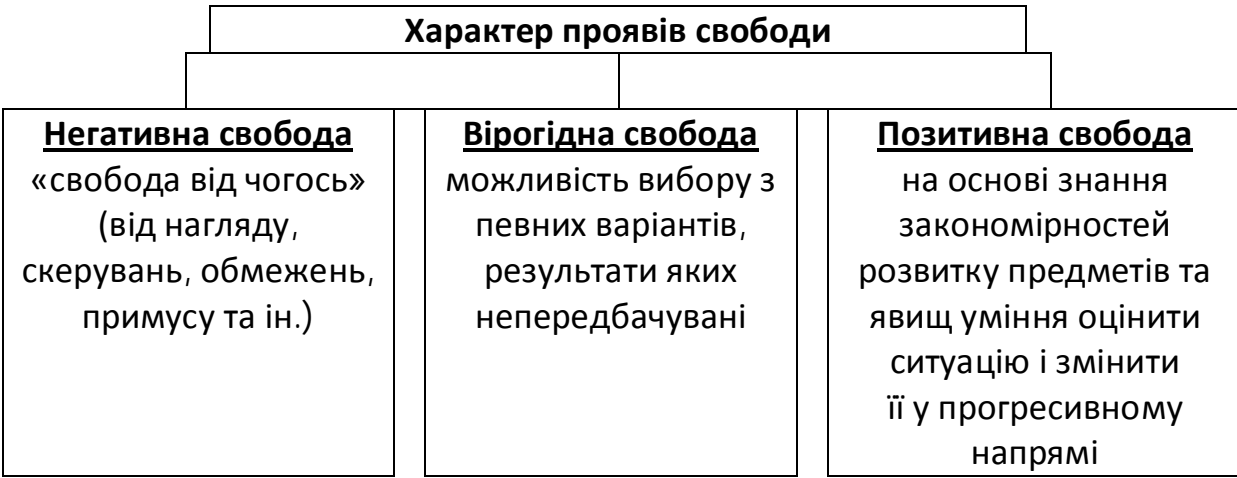
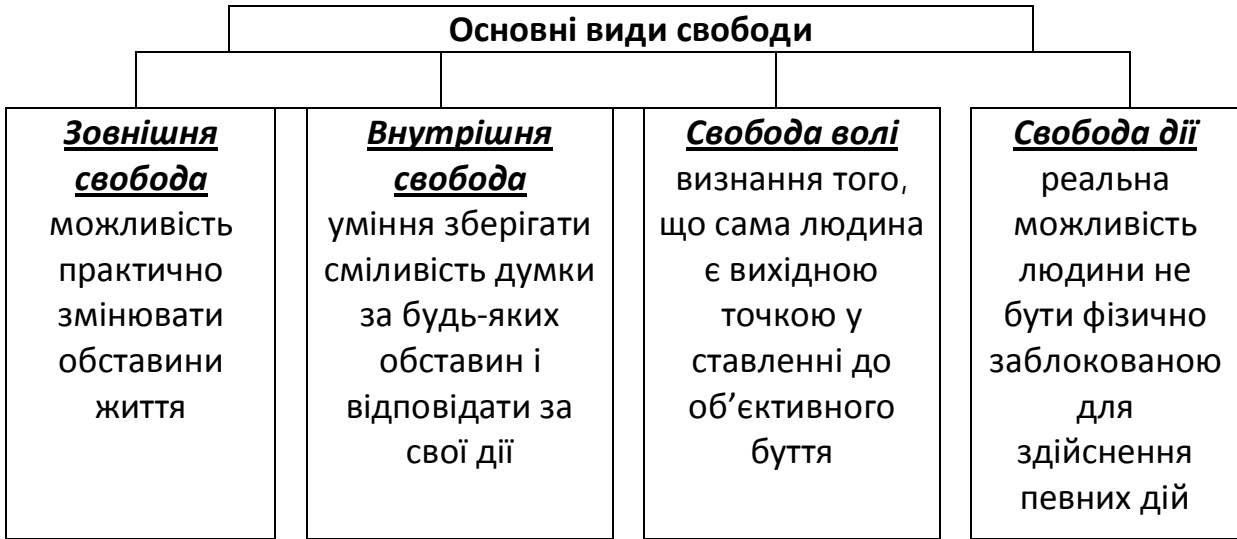
Взаємозв'язок і взаємодія необхідного й випадкового

- У конкретному суспільному житті будь-яка подія в один і той самий час, але в різних відношеннях є і необхідною, і випадковою. Ця подія має як необхідні, так і випадкові аспекти в їх взаємопроникненні;
- у синергетичному аспекті необхідність разом із випадковістю реалізує себе між точками біфуркації (розгалуження траєкторії руху). А в самих точках біфуркації найбільш активно виявляється випадковість і людська свобода. Саме тут відбувається «вибір» соціальною системою варіантів свого подальшого розвитку.

Закономірності соціальної динаміки по суті є проявом людської свободи.

Свобода – особливий спосіб детермінації духовної реальності, усвідомлення вірогідних меж людської поведінки, які залежать від конкретної ситуації і є усвідомленням необхідності.

Основні ознаки людської свободи

Вибір – поле можливостей саморегуляції (вибір професії, рівня освіти, соціально-політичних відносин, місця проживання тощо).

Відповідальність – міра відповідності поведінки особи, соціальної групи, колективу, етносу, держави наявним вимогам, суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам; співвідношення обов'язку і міри його виконання.

Складники вибору і відповідальності суб'єкта

- Усвідомлення необхідності діяти відповідно до суспільних вимог і норм;
- передбачення наслідків вибору, рішень і дій;
- критичність і контроль за своїми діями, врахування їх наслідків для інших людей;
- прагнення до саморегуляції в соціумі;
- самозвіт і самооцінка вибору і дії;
- готовність відповідати за свій вибір і за свої дії.

Резюме

1. Сучасна соціальна філософія є узагальненою соціально-філософською думкою, що ґрунтується на теоретичних надбаннях, здобутих багатовіковою людською практикою. Вона відображає суспільство як об'єктивно-суб'єктивний процес розгортання людської життєдіяльності.

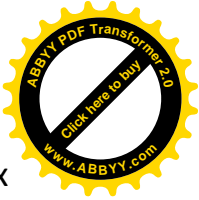
2. Соціальна система розглядається як певна цілісність суспільства, що поєднує індивідів різноманітними зв'язками, відносинами. Названа цілісність характеризується такими властивостями, як самодіяльність, самоорганізація, саморозвиток, самознищення і самодостатність. Перші чотири властивості притаманні не лише суспільству в цілому, а й окремим його сферам. Така властивість, як самодостатність може бути характерною лише для суспільства в цілому.

Теми рефератів

1. Основні філософські підходи до розуміння суспільства.
2. Суспільство як система, що саморозвивається.
3. Рушійні сили історичного процесу.
4. Сутність цивілізаційного підходу до історичного процесу.
5. Проблема закономірностей суспільного розвитку.

Питання для самоконтролю знань

1. Охарактеризуйте суспільство як підсистему об'єктивної реальності.
2. Що таке діяльність і яка її роль у розвитку суспільства?
3. Дайте характеристику основних складових діяльності.
4. Що таке соціальний закон і які його ознаки?

5. Як співвідносяться необхідне і випадкове у розвитку соціальних систем?
6. Що таке соціальна свобода і які її основні ознаки?
7. Охарактеризуйте роль еліти і видатних особистостей в історичному процесі.
8. Які, на Вашу думку, соціальні проблеми є глобальними?

ТЕМА 16. ПРИРОДНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

1. Основні поняття про природу та суспільство. 2. Взаємозв'язок природи і суспільства. 3. Сучасні проблеми в системі «природа–суспільство». 4. Демографічні проблеми сучасності.

1. Основні поняття про природу та суспільство

Природа – гранично абстрактне поняття, що позначає все суще; синонім понять «Всесвіт», «Універсум». У вузькому розумінні – частина матеріального світу, яка протистоїть суспільству і взаємодіє з ним.

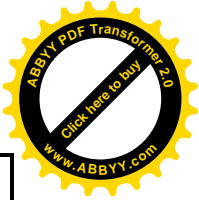
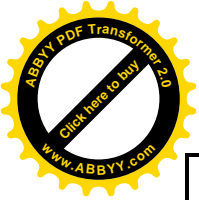
Суспільство – якісно відмінне від природи, багатовимірне утворення як сукупність усіх способів взаємодії і форм об'єднання людей, в яких виражається всебічна залежність один від одного.

Біосфера – оболонка земної кулі, в якій існує або існувало життя; частина земної кори, склад та енергетика якої зумовлені життєдіяльністю колишніх та сучасних живих організмів. Тому біосфера включає не лише організми, а й навколишнє середовище.

Антропосфера – сфера життя людей як біологічних організмів.

Соціосфера – навколоземний простір, який охоплює людство і змінюване ним природне середовище.

Біотехносфера – перетворена людиною біосфера.

Ноосфера – стан світу, в якому науковий розум і практична діяльність стають планетарною силою, сумірною із силами природи. За В. І. Вернадським ноосфера – це стан гармонії у відносинах між людьми, людей із природою і в самій природі.

Етапи розвитку ідеї ноосфери

Перший етап пов'язаний з ім'ям В. І. Вернадського та його послідовників, на думку яких людство вже увійшло в стан ноосфери.

Другий етап. Дослідники на чолі з М. М. Мойсеевим відсунули буття ноосфери у більш далеке майбутнє і поняття «епоха ноосфери» замінили на поняття «епоха розвитку ноосфери» (80-ті рр. ХХ ст.).

Третій етап – науковці інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України дійшли висновку: оскільки замість глобальної гармонії, що розвивається, були відкриті й усвідомлені глобальні проблеми людства, то не гармонія, як її розумів В. А. Вернадський, а сукупність глобальних проблем і теорія ноосфери – це одна й та сама теорія на різних стадіях свого розвитку.

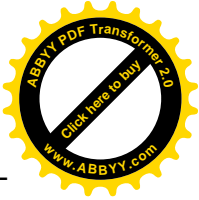
Географічний детермінізм – напрям у соціальній філософії, що обґрунтовує залежність розвитку суспільства від природно-географічних умов. Сформувався у ХVІІІ ст. завдяки концепціям Ш. Монтеск'є, Г. Бокля та ін.

Географічний фаталізм – концепція абсолютної детермінації людської діяльності факторами природного середовища.

2. Взаємозв'язок природи і суспільства

Значення природи для суспільства

- Природа – виток людського життя, необхідна умова його виникнення, існування та розвитку;
- природа забезпечує суспільство необхідними йому резервами (запаси корисних копалин, енергетичних ресурсів, води, кисню тощо);
- природні умови суттєво впливають на розвиток продуктивних сил суспільства. У різних природних умовах за однакових засобів виробництва результати не будуть тотожними;
- природні умови значною мірою зумовлюють форми і темпи історичного процесу. Засухи, повені, землетруси можуть знищувати значні результати людської праці;

- проявом природних умов є расовий поділ суспільства, емоційно-психологічні особливості етносів, націй;
- природним процесом є зростання народонаселення. Витоками цього зростання є родина як природне об'єднання чоловіка і жінки;
- природа є об'єктом естетичної насолоди. Образ природи присутній у художній літературі, музиці, живописі, в інших видах мистецтва.

Антропний вплив на природу

Основні сфери впливу людини на природу

- Різко розширюються просторові межі освоєння природи. На сьогодні вся поверхня земної кулі освоєна людиною. Людина вийшла у космос;
- освоюється природа «вглиб». Нині використовуються майже всі природні і багато штучних хімічних елементів;
- посилюється інтенсивність використання природних ресурсів. У наш час щорічно видобувається майже 100 млрд тонн різноманітної руди, нафти, будівельних матеріалів тощо;
- посилюється вплив людини на структуру природного середовища. Змінюється природний ландшафт і навіть клімат.

3. Сучасні проблеми в системі «природа-суспільство»

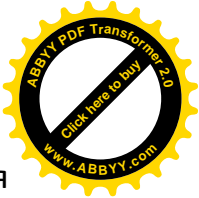
Екологія – сукупність наук про взаємодію біологічних систем із природним середовищем.

Соціальна екологія – наука, що вивчає проблеми прогнозування, планування та управління процесом взаємодії суспільства з природою.

Криза системи «природа-суспільство» – суттєві негативні зміни стану природного середовища, що загрожують існуванню життя на Землі взагалі і людини зокрема.

Основні проблеми взаємодії суспільства і природи

- Загроза підвищення температури на планеті внаслідок концентрації вуглекислого газу в атмосфері. Це призведе до танення льодів Арктики та Антарктиди, підняття рівня морів та океанів;
- виснаження надр Землі, ресурсів світового океану;

- порушення природного балансу флори і фауни, знищення рослинного і тваринного світу;
- забруднення навколосезонного простору хімічними сполуками і радіоактивними речовинами;
- знищення лісів – постачальників кисню.

Учені називають чотири закони екології

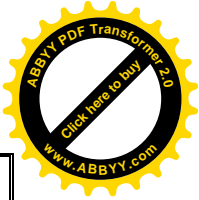
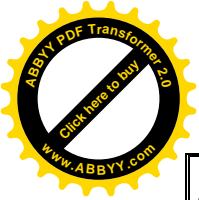
- 1) все пов'язане з усім;
- 2) природа «знає» краще;
- 3) все мусить кудись діватися;
- 4) за все треба платити.

Шляхи подолання кризи у співвідношенні суспільства і природи

- Скорочення своїх потреб, відмова від «псевдопотреб» (озброєння, наркотики, алкоголь тощо);
- пошук нових засобів, джерел існування людства, що пов'язані з нерозумною експлуатацією ресурсів на Землі;
- деурбанізація суспільства. Великі міста мають бути поступово витіснені невеликими;
- заміна сучасного транспорту на екологічно чистий;
- створення безвідходного виробництва із замкнутим циклом. Усі відходи слід переробляти і використовувати повторно;
- формування екологічної свідомості – системи уявлень про стан природного довкілля, здатності до адекватного розуміння органічного зв'язку між людиною та природою, використання екологічних знань у практичній діяльності;
- формування планетарної свідомості, єдиної для всього людства;
- повна заборона виробництва ядерної зброї.

4. Демографічні проблеми сучасності

***Демографія** – наука, що досліджує динаміку кількості населення, міграцію, сім'ю, її склад, розвиток, народжуваність, смертність, пропорції складу населення за віковими, статевими та іншими ознаками, вступ до шлюбу і розлучення тощо.*

Демографічний детермінізм – напрям у соціальній філософії, що обґрунтовує вічний закон природи, згідно з яким населення збільшується у геометричній прогресії, а засоби існування можуть зростати лише в арифметичній прогресії (Т. Мальтус (1766–1834) – англійський священик, економіст і демограф).

Неомальтузіанство – соціально-філософські погляди сучасних послідовників Т. Мальтуса, які вказують на те, що природа «зводить рахунки» з людством за надмірне розмноження забрудненням, руйнацією навколишнього середовища, катастрофічним порушенням механізму зв'язку між природою і людиною.

Фактори, що зумовлюють рівень народжуваності населення

- Соціально-економічні (участь жінок у суспільній праці, рівень їх освіченості тощо);
- правові фактори, які виявляються в дії юридичних законів про сім'ю і шлюб;
- географічні;
- історичні – зниження народжуваності під час воєн, економічних криз тощо;
- релігійні (населення мусульманського світу подвоюється кожні 23 роки).

Динаміка зростання населення Землі

- На початку нашої ери – 230 млн;
- 1000 р. – 300 млн;
- 1850 р. – 1 млрд;
- 1930 р. – 2 млрд;
- 1976 р. – 4 млрд;
- 1987 р. – 5 млрд;
- 2000 р. – 6 млрд;
- 2025 р. – 8 млрд (очікується);
- загальна кількість населення Землі продовжує зростати зі швидкістю 1000 чол. на годину або 80–90 млн на рік;
- на 2050 рік кількість населення Землі може досягти граничної для планети межі – 10 млрд чоловік.

Наслідки неконтрольованого зростання населення

- Непомірне навантаження на природу, порушення механізму зв'язку між природою і людиною;
- загострення проблеми життєзабезпечення (житло, їжа, здоров'я тощо);
- поділ світу на багаті й бідні регіони, країни тощо;
- загострення геополітичних проблем (боротьба за «життєвий простір», за «зони впливу», «зони безпеки», «зони національних інтересів» тощо).

Запобіжні заходи щодо неконтрольованого зростання населення

- Формування демографічної суспільної свідомості людства;
- регламентація шлюбів, контроль народжуваності;
- пошуки варіантів збільшення можливостей Землі для забезпечення людства засобами існування.

Резюме

1. Природа завжди була і є предметом філософського аналізу. Вона не зводиться до географічного середовища і є насамперед універсумом, що охоплює все суще. Уже в античному мисленні існувала ідея про єдність людини та природи (космосу). Людина розглядалася як частина космосу (мікрокосм).

2. На кожному етапі суспільства під впливом домінуючого типу суспільного виробництва, національних особливостей, пануючих релігійних поглядів народонаселення існує і розвивається за своїми об'єктивними законами.

Теми рефератів

1. Вчення В. І. Вернадського про ноосферу.
2. Екологічний стан України
3. Геополітика в минулому і сьогодні.
4. Народонаселення – передумова та суб'єкт історичного процесу.
5. Головні гіпотези виникнення та існування Всесвіту.

Питання для самоконтролю знань

1. Дайте характеристику суспільства і природи як підсистем об'єктивної реальності.

2. Що таке біосфера, антропосфера, соціосфера та ноосфера?
3. Яке значення має природа для суспільного розвитку?
4. Що таке геополітика та які її прояви?
5. Що таке географічний детермінізм?
6. Які основні сфери впливу людини на природу?
7. Що таке демографічний детермінізм і які фактори зумовлюють рівень народжуваності населення?
8. Якими можуть бути наслідки неконтрольованого зростання населення на Землі?

ТЕМА 17. СУСПІЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО ЯК СИСТЕМА, ЩО САМООРГАНІЗУЄТЬСЯ І САМОРОЗВИВАЄТЬСЯ

1. Потреби, інтереси і цілі людей як мотивація виробництва.
2. Основні структурні складові суспільного виробництва.

1. Потреби, інтереси і цілі людей як мотивація виробництва

Суспільне виробництво – це активна діяльність соціальних суб'єктів, спрямована на відтворення матеріальних і духовних цінностей та самої людини.

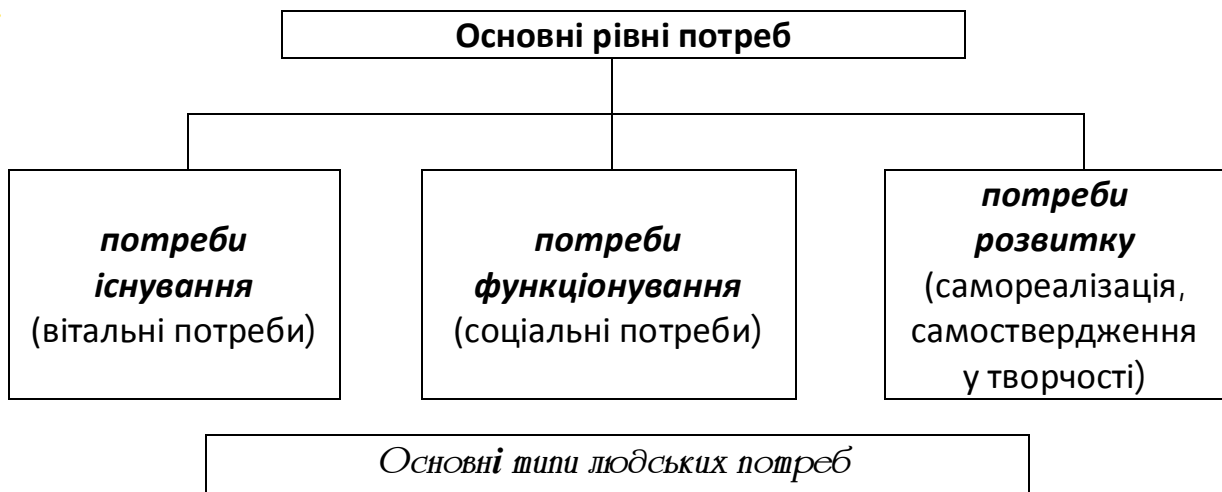
Основні види суспільного виробництва

- Матеріальне виробництво;
- виробництво форм спілкування (виробництво суспільного життя);
- духовне виробництво;
- виробництво людини (виробництво власного життя).

Потреби – властивість усього живого, яка спонукає його до активності завдяки виявленню суперечності між існуючим і необхідним.

Усвідомлені предмети потреб набувають форми мети.

Мета – усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення.

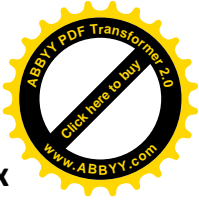
- За походженням – природні і штучні;
- за суб'єктом (носієм) – особисті (індивідуальні), групові, колективні, класові, національні, суспільні;
 - за об'єктом – матеріальні (їжа, житло), духовні, суспільно-політичні, правові, естетичні, філософські, релігійні тощо;
 - за сферами діяльності – потреби праці, пізнання, відпочинку, спілкування тощо;
 - за роллю в житті – потреби самозбереження, основні та другорядні, сталі й ситуативні;
 - за циклами життєдіяльності суб'єкта – добові, тижневі, місячні, річні та інші.

2. Основні структурні складові суспільного виробництва

- Мета суспільного виробництва;
- способи виробництва;
- результати виробництва.

Основні способи суспільного виробництва

- Спосіб матеріального виробництва;
- спосіб виробництва духовних цінностей;
- спосіб виробництва форм спілкування (виробництво суспільного життя);
- способи виховання, соціалізації людини.

Спосіб виробництва складається з **продуктивних сил** та **виробничих відносин**.

Продуктивні сили – це система чинників, використаних у суспільному виробництві.

Складові продуктивних сил

- Цілеспрямована діяльність людини;
- знаряддя праці;
- предмети праці.

Предмети праці – це те, на що спрямована матеріальна, духовна чи інша перетворююча діяльність людини.

Знаряддя праці – це все те, що суб'єкт діяльності використовує для передачі своїх дій на предмети праці. У матеріальному виробництві знаряддями праці можуть бути верстати, машини, біотехнологія, ядерна енергетика тощо. У духовному виробництві знаряддями праці можуть бути пензель художника, музичний інструмент музиканта, перо літератора тощо.

Знаряддя праці разом з умовами праці становлять **засоби праці**. Предмети та засоби праці утворюють **засоби виробництва**.

Виробничі відносини – це система взаємовідносин людей у процесі суспільного виробництва. Вони є формою продуктивних сил, формою розподілу, обміну і споживання суспільного, матеріального і духовного продукту.

Форми власності, що лежать в основі виробничих відносин

- Індивідуальна (приватно-індивідуальна);
- особиста – власність соціалізованої людини, а також спільна власність сім'ї;
- колективна – добровільне об'єднання майна громадян;
- державна;
- власність спільних підприємств, інших держав або їх юридичних чи фізичних осіб;
- інтелектуальна власність (здобутки науки, літератури, мистецтва, різноманітні відкриття, винаходи тощо).

*Взаємозв'язок і взаємодія продуктивних сил
та виробничих відносин у процесі суспільного виробництва*

- Виробничі відносини похідні, вторинні щодо продуктивних сил;
- нові продуктивні сили зароджуються у надрах старого устрою.

Щоб задовольнити зростаючі потреби, люди постійно вдосконалюють знаряддя виробництва і самих себе. Тому продуктивні сили мають тенденцію випереджати виробничі відносини;

- продуктивні сили вимагають лише певної, а не довільної форми виробничих відносин;
- виробничі відносини не пасивні. Вони здатні активно впливати на розвиток продуктивних сил, що їх породили;
- зміна засобів виробництва викликає зміну всього укладу суспільного життя.

Історичні типи суспільного виробництва

- За формаційним підходом марксизм виділяв: азійський, античний, феодальний і буржуазний способи виробництва;
- за сучасним цивілізаційним підходом виділяються:
 - традиційний (аграрний) тип суспільного виробництва;
 - техногенний (індустріальний) тип суспільного виробництва;
 - постіндустріальний (інформаційний) тип суспільного виробництва.

Резюме

1. Властивістю усього живого, яка спонукає його до активності завдяки суперечності між існуючим і необхідним, є потреби. Саме вони спонукають людину до виробництва безпосередніх засобів до життя. Вихідною точкою цієї тези є той факт, що перед тим, як мислити, займатися політикою, наукою, мистецтвом, релігією тощо, люди мають їсти, пити, мати житло й одягатися. Отже, основою будь-якого суспільства виступає виробництво безпосередніх засобів до життя. Саме виробництво матеріальних благ спричинило виділення людини із тваринного царства.

2. Основними способами матеріального виробництва є спосіб матеріального виробництва, спосіб виробництва духовних цінностей, спосіб виробництва форм суспільного життя і спосіб виховання, соціалізації людини.

Теми рефератів

1. Структура суспільного виробництва.
2. Взаємодія матеріального та духовного виробництва.
3. Виховання людини як спосіб суспільного виробництва.
4. Взаємозв'язок і взаємодія продуктивних сил та виробничих відносин у процесі суспільного виробництва.

Питання для самоконтролю знань

1. Які основні рівні й типи людських потреб?
2. Якою є загальна структура суспільного виробництва?
3. Якими є продуктивні сили сучасної України?
4. Що таке виробничі відносини та який їх взаємозв'язок із продуктивними силами?
5. Які Ви знаєте історичні типи суспільного виробництва?

ТЕМА 18. ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СУСПІЛЬСТВА

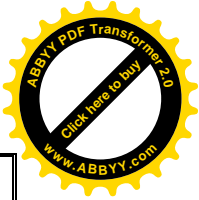
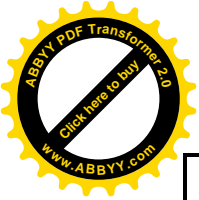
1. *Поняття соціальної структури суспільства та її основні елементи.*
2. *Етносоціальні процеси в системі суспільних відносин.*
3. *Сім'я в соціальній структурі суспільства.*

1. *Поняття соціальної структури суспільства та її основні елементи*

Соціальна структура суспільства – сукупність відносно стійких соціальних спільнот, груп і певний порядок їх взаємозв'язку та взаємодії.

Основні види соціальних структур

- ***Класово-стратифікаційні*** (класи, страти, соціальні верстви, стани тощо);
- ***соціально-етнічні*** (родоплемінні народності, нації тощо);
- ***соціально-демографічні*** (статеві-вікові, працюючі та непрацюючі тощо);
- ***професійно-кваліфікаційні*** (виробничі об'єднання, трудові колективи, установи, фірми, науково-дослідні інститути тощо);
- ***тонкі структури*** (механізми і відносини, безпосередньо пов'язані з життєдіяльністю особи, здатні забезпечити її соціальний захист).

Раса – велика група людей, зовнішній вигляд якої зумовлений загальними спадковими ознаками (кольором шкіри, формою голови, обличчя, розмірами тіла та ін..).

Російський природодослідник Л. Гумільов причину походження етногенезу пояснює явищем *пасіонарності*.

Пасіонарність (за Л. Гумільовим) – це непоборна сила, яка задається космічною енергією, консолідує з різних осіб єдину спільність – етнос.

Рід – група кровних родичів, які ведуть походження по одній лінії (материнській чи батьківській), усвідомлюють себе нащадками спільного предка (реального чи міфічного), мають спільне родове ім'я.

Визначальні ознаки родових відносин

- Рівність усіх членів роду;
- відсутність приватної власності;
- суворе дотримання екзогамії (заборони шлюбів усередині роду).

Плем'я – форма етнічної спільності й суспільної організації первісного суспільства.

Характерні ознаки племені

- наявність своєї території;
- певна економічна спільність;
- єдина мова, культура, самосвідомість.

Народність – це соціально-етнічна спільність людей, що характеризується спільною територією, єдиною мовою (поряд з існуванням різних діалектів племен), елементами єдиної культури.

Нація – спільнота людей, об'єднаних низкою чинників, серед яких найважливішими є етнокультурні та політико-правові.

Національний характер – сукупність психологічно-ментальних ознак та ознак поведінки, особливостей, притаманних певній етнонаціональній спільноті.

Об'єктивні ознаки нації

- Етнокультурні. Етнічними ознаками є мова, традиції, звичаї, побут, обряди, міфи, легенди, що передаються від покоління до покоління;
- територіальні засади. Кожна нація має свою територію. Нація, яка за певних умов втрачає свій «життєвий простір», поступово може перетворитися на етносоціальну спільність меншої внутрішньої консолідації;
 - політико-правові засади;
 - спільна історія. Залишки матеріальної культури минулого збуджують національне почуття, формують національну самосвідомість;
 - національна ментальність як сукупність установок та схильностей мислити і сприймати світ певним чином.

Суб'єктивні ознаки нації

- Усвідомлення належності людей до одного колективного цілого;
- національна самосвідомість.

Залежно від об'єднуючих чинників (етнічних чи політико-правових), які відіграють провідну роль у формуванні нації, поняття нація має два значення:

1) **автохтонна** (від гр. –» корінний»,» місцевий»), або етнічна, нація. Це нація, яка розвивається на певній території настільки довго, що вступає в органічний зв'язок з природними умовами цієї території;

2) **політична нація**. Це спільнота, що компактно проживає на певній території і не має спостережуваних особливостей (мова, традиції, звичаї, обряди, міфи тощо), але має яскраво виражене усвідомлення своєї громадської згуртованості та відокремленості.

3. Сім'я в соціальній структурі суспільства

Сім'я – це заснована на шлюбі чи кровно-родинних та інших зв'язках мала соціальна група, члени якої зв'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою. Сім'я об'єднує не тільки подружжя та їхніх дітей, але й інших родичів чи просто близьких та необхідних їм людей.

Історичні форми сім'ї

- **Крово-родинна сім'я.** У ній статеві зв'язки мають лише одне обмеження – належність до різних поколінь, тобто заборона статевих зв'язків між батьками та дітьми;
- **групова сім'я** (груповий шлюб). Група чоловіків і група жінок жили однією сім'єю. Статеві зв'язки між членами одного роду забороняються;
- **парна сім'я** (парний шлюб). Статеві зв'язки передбачалися лише між одним чоловіком і однією жінкою. Кожен із подружжя жив у своїй групі, тому ці відносини не мали стійкого характеру.

Шлюб – історично зумовлена й регульована суспільством форма взаємин між чоловіком і жінкою, яка визначає права й обов'язки стосовно їх самих та їхніх дітей.

Основні форми шлюбних союзів

Полігамія, або багатощлюбність – це такий шлюб (сім'я), коли один із членів подружжя може мати кількох шлюбних партнерів.

Види полігамії

- **Полігінія** (багатоженство) – сім'я гаремного типу;
- **поліандрія.** Жінка перебуває одночасно в кількох шлюбних союзах з різними чоловіками. У наш час поліандрія існує серед деяких етнічних меншин Тибету.

Моногамія – історично зумовлена форма шлюбу, коли чоловік, одружений з однією жінкою, й відповідно жінка одружена тільки з одним чоловіком. Найпоширенішою формою моногамної сім'ї була патріархальна сім'я.

Основні функції сім'ї

- Репродуктивна;
- виховна;
- господарсько-побутова;
- дозволяє і відпочинку;
- психологічно-емоційного розвантаження;
- реалізація особистісних якостей людини.

Резюме

1. Загальну соціальну структуру суспільства становлять види суспільної діяльності людей, стійкі, історично повторювані форми соціальних інститутів і соціальних суперечностей: родів, племен, народностей, націй, класів, страт та ін.

2. Суспільним осередком що ґрунтується на шлюбних, кровно-родинних та інших зв'язках, є сім'я, яка виконує низку найважливіших соціальних функцій.

Теми рефератів

1. Структурно-функціональний аналіз суспільства.
2. Проблема формування нації.
3. Нації та національні відносини в сучасному світі.
4. Специфіка формування українського менталітету.
5. Національна самосвідомість і світогляд.

Питання для самоконтролю знань

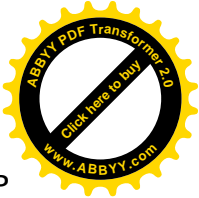
8. Що таке історичні спільноти людей?
9. Які існують особливості фізичного і духовного виховання у різних соціальних спільнот?
10. Яка роль сім'ї у фізичному і моральному вихованні майбутніх поколінь?
11. Які основні форми шлюбних союзів?
12. Які функції виконує сім'я?

ТЕМА 19. ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

1. Політика як вид діяльності. Політика і влада. 2. Політична система суспільства. 3. Держава як соціальний інститут політичної влади.

1. Політика як вид діяльності. Політика і влада

Політика – вид діяльності, що має метою регулювання відносин між людьми для забезпечення певного стану певної суспільної одиниці.

Залежно від об'єкта спрямованості політичної діяльності виділяють такі **види політики**:

- економічна;
- правова;
- наукова;
- господарська;
- молодіжна;
- освітня;
- судова;
- військова тощо.

Головний зміст політики – **влада**.

Влада – здатність спрямувати процеси, події, дії та поведінку людей у бажаному напрямі.

Основні структурні елементи влади

- Суб'єкт влади – хто застосовує владу;
- об'єкт влади – до кого застосовується влада;
- засоби влади – за допомогою чого досягається влада;
- мета влади – задля чого застосовується влада.

Основні форми влади

- Політична;
- економічна;
- правова;
- масової інформації;
- моральна;
- релігійна;
- батьківська;
- вчительська тощо.

Основні методи реалізації влади

- Авторитет (від латин. *autoritas* – «влада», «вплив»). На відміну від зовнішнього примусу, влада авторитету гарантується традиціями, харизмою (загальною потребою суспільства в лідерів, вождів);
 - насильство – примусове нав'язування волі;
 - заохочення, суперництво, співробітництво;
 - легітимність – здатність системи породжувати і підтримувати віру народу в те, що влада відповідає інтересам підвладних.

Види влади

- Законодавча (парламент, місцеві органи самоуправління);
- виконавча (уряд і його установи, виконавчі органи на місцях);
- судова (судова система, органи нагляду тощо).

2. Політична система суспільства

Політична система – сукупність політичних інститутів та установ, що взаємодіють з метою реалізації певних політичних цінностей.

Основні складові політичної системи суспільства

- 1) Політичні відносини між суб'єктами (елементами) системи;
- 2) політична діяльність;
- 3) політичні ролі (коло прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів політичної системи);
- 4) політична свідомість – сукупність політичних ідей, поглядів, теорій, що відображають політичні процеси;
- 5) політичні норми (принципи, правила, вимоги, встановлені суспільством);
- 6) засоби масової інформації;
- 7) політична організація суспільства.

Основні складові політичної організації

- Держава зі своїми законодавчими, виконавчими, судовими органами, відомствами: армією, органами держбезпеки, підтримки громадського порядку тощо;
- політичні партії як організовані групи однодумців;
- громадські рухи і громадські організації (творчі спілки, спортивні товариства, молодіжні організації, профспілки, товариства мисливців, рибалок тощо);
- органи місцевого самоврядування;
- трудові колективи зі своїми органами самоуправління.

Політичний режим – сукупність засобів, способів і методів здійснення політичної влади.

Типи політичних режимів

- Тоталітарний – прагнення влади контролювати всі сфери суспільного життя;
- авторитарний – зосередження влади в руках однієї особи або окремої групи (клану);
- демократичний – політичний режим, що ґрунтується на принципі народовладдя.

Характерні ознаки демократії

- Визнання народу як джерела влади;
- періодична виборність основних органів влади;
- влада розподілена на законодавчу, виконавчу і судову;
- рівність прав громадян щодо участі в управлінні державою;
- забезпечення прав і свобод людини;
- наявність громадянського суспільства як сукупності людських відносин, в яких суспільні сили діють відносно незалежно від держави і компетенція державного втручання в їх діяльність чітко означена;
- права національних меншин забезпечуються юридично і реалізуються фактично.

3. Держава як соціальний інститут політичної влади

***Держава** – суспільне утворення, здатне захищати інтереси людей певної території і регулювати за допомогою правових норм взаємовідносини між ними.*

Загальні ознаки держави

- Держава контролює поведінку людей у межах державних кордонів;
- наявність публічної влади. Формується шар управлінців-професіоналів, численних службовців;
- наявність апарату примусу;
- суверенітет держави. Рішення верховної влади обов'язкові для всіх громадян, організацій та установ;
- право стягувати податки і збори з населення;
- обов'язковість членства в державі, наявність громадянства;
- наявність державних символів (герб, прапор тощо).

Основні функції держави

внутрішні функції

- Законодавча;
- політико-економічна;
- соціальна;
- національно-інтегративна;
- екологічна;
- демографічна;
- освітянська;
- культурно-виховна;
- правоохоронна;
- фіскальна

зовнішні функції

- Дипломатична;
- оборонна.

Форми державного правління

монархія
вища державна влада здійснюється однією особою і передається у спадок

республіка
вища державна влада здійснюється вищим колегіальним органом, який обирається населенням на певний строк

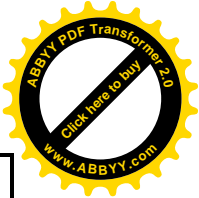
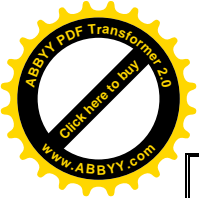
У сучасних державах існують такі **форми правління**

президентська республіка
Голова держави (президент) одноособово або з подальшим схваленням верхньою палатою парламенту формує склад уряду, яким керує сам (США, Аргентина, Іран, Швейцарія)

напівпрезидентська республіка
Президент особисто формує склад уряду, який підлягає обов'язковому затвердженню парламентом (Росія, Україна, Франція та ін.)

парламентська республіка
Голова держави (президент) не може прямо впливати на склад і політику уряду. Уряд формується парламентом і підзвітний лише йому (ФРН, Італія та ін.)

обмежена монархія
Монарх особисто формує склад уряду, яким керує сам або через призначеного ним прем'єр-міністра

Форма державного устрою – територіально-політична організація держави, що включає політико-правовий статус її складових частин та принципи взаємовідносин центральних і регіональних органів влади.

Основні форми державного устрою

- унітарна – єдина, злита. Адміністративно-територіальні одиниці не мають політичної самостійності;
- федеративна форма державного устрою складається з кількох державних утворень;
- конфедеративна, де кожен з її членів, зберігаючи державну самостійність, об'єднується з іншими державами в спільний союз.

Правова держава – це суспільна структура, в якій не створюються закони, що суперечать моральній ідеї права, і в якій державний інтерес, що порушує закон, не має ніякої цінності.

Загальні ознаки правової держави

- Верховенство права. Це означає, що право є невід'ємною власністю людини, воно ніким не надається й ніким не відбирається;
- відповідність законів праву;
- відповідність законодавства нормам міжнародного права;
- наявність розвинутого громадянського суспільства;
- суверенітет народу. Лише народ є джерелом влади. Державний суверенітет має представницький характер;
- розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- свобода і право інших людей – єдине обмеження свободи особистості;
- визначальна роль суду в розв'язанні всіх спірних питань;
- незалежність судової влади від органів державного управління і різних політичних сил.

Основні заходи щодо розбудови правової, соціально справедливої української держави

- Повний демократизм і відкритість нормотворчих функцій представницьких органів усіх рівнів;
- об'єктивні звіти про діяльність виконавчих органів перед представницькими;

- реальна незалежність суду і прокуратури;
- формування державного апарату на засадах конкурсу і підконтрольності представницьким органам і народів;
- формування громадянського суспільства на сучасних економічних і політичних засадах;
- забезпечення ефективного функціонування всіх організацій громадянського суспільства (партій, рухів, об'єднань).

Резюме

1. Політична система суспільства – цілісна упорядкована сукупність політичних інститутів, політичних ролей, відносин, процесів, принципів політичної організації, що підвладні кодексу політичних, юридичних, соціокультурних норм, історичним традиціям й установкам політичного режиму.

2. Базовим інститутом політичної системи є держава. Основними ознаками держави є система органів влади, визначена територія, на яку поширюється юрисдикція конкретної держави, територіальний розподіл населення, пристосований для зручного управління; права, які закріплюють відповідну систему норм та ін.

Теми рефератів

1. Політична система і політична організація.
2. Історичні типи та функції держави.
3. Правова держава.
4. Роль політичних партій і громадських об'єднань у суспільному житті.
5. Соціальна справедливість як правова і моральна цінність.

Питання для самоконтролю знань

1. Що таке політична система суспільства?
2. Які форми влади Ви знаєте?
3. Що таке політичний режим і які типи політичних режимів Ви знаєте?
4. Які характерні ознаки демографічного типу режиму?
5. Які загальні ознаки держави?
6. Які загальні ознаки правової держави?
7. Розкрийте сутність основних форм державного управління.

ТЕМА 20. ДУХОВНЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

1. *Поняття «дух», «душа», «духовність», ментальність.*
2. *Цінності як осередок духовного життя суспільства.*
3. *Суспільна свідомість, її рівні та форми.*

1. *Поняття «дух», «душа», «духовність», ментальність*

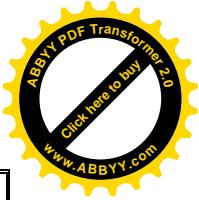
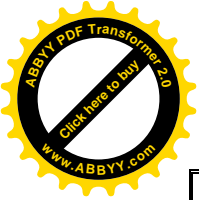
Дух – потенціал творчої активності суб'єкта у процесі переходу від стану речей до стану ідей (і навпаки).

Характерні ознаки духу

- Активність як самотворча діяльність. Дух характеризує самоздійснення суб'єкта, здатність відтворювати себе у предметному світі;
- свобода як необмеженість самовідтворення;
- дух – здатність розпредмечувати навколишній світ через творчу особистість;
- дух може виступати як в об'єктивній, так і в суб'єктивній формі, що виявляється в єдності;
- об'єктивний дух пов'язаний з процесом опредметнення внутрішніх станів особистості;
- суб'єктивний дух є наслідком перенесення зовнішнього буття у внутрішній світ людини;
- самосвідомість у вигляді саморефлексії.

Основні філософські концепції духу

- За Платоном, дух – це «світова душа»;
- Філон Олександрійський (I ст. н. е.) ототожнював дух з Логосом, Софією, духовним життям;
- Г. Сковорода пов'язував дух з «внутрішньою людиною», що має богоподібну природу;
- за Г. Гегелем – це світовий розум, абсолютна ідея;
- М. Бердяєв визначає дух як творчість, що є втіленням свободи;
- проблема національного духу в Україні розроблялася кирило-мефодіївцями (М. Костомаров, П. Куліш), Д. Донцовим та В. Липинським;
- у релігійному світогляді дух постає як об'єктивна сила.

Душа – індивідуальна своєрідність внутрішнього світу людини.

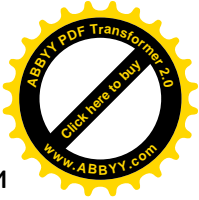
Проблеми душі в історії філософії

- Анімізм виходить з ідеї про одухотвореність усіх явищ світу. Душа після смерті тіла може переселятися в нові тіла – як у людські, так і в тіла інших живих істот (метемпсихоз);
- рання антична натурфілософія виходить з ідеї тотальної одухотвореності буття (гілозоїзм);
- за Арістотелем душа – активне начало живої істоти, її внутрішня форма;
- у християнській культурі Середньовіччя душа протиставляється тілу. Душі надається важливе значення у спасінні людини. Саме душу людини диявол пропонує обміняти на земні блага;
- у філософії Нового часу відношення тіла, душі та духу розглядається як матеріальне та ідеальне утворення;
- Г. Гегель ототожнює душу із суб'єктивним духом;
- екзистенціалізм ототожнює поняття «душа» з поняттям «екзистенція»;
- з точки зору психології, душа людини розглядається як єдність психічних станів з розумовою раціональною діяльністю;
- кордоцентризм («філософія серця») у класичній філософській традиції України характеризує душевний вимір людського буття.

Духовність – це усвідомлення та відчуття людиною того, що вона має керуватися у своїй діяльності певними високими ідеалами, прогресивними ідеями, непохитними принципами та переконаннями.

Основні форми духовності

- Порядність як почуття та усвідомлення своєї причетності до долі інших людей;
- прихильність як переживання людиною доброзичливого ставлення до інших людей;
- інтелігентність як інтелектуальна діяльність особи, за якою вона керується знанням ідеальних цінностей;

- історична пам'ять чи здатність людської свідомості відтворювати минуле у відповідних культурних формах (легенди, міфи, перекази, ритуали, обряди, церемоніали тощо);
- душевність як спрямованість людини до ближнього, здатність до конкретного вираження любові та співчуття.

Ментальність (з латини – «спосіб мислення», «склад душі») – характеристика специфіки сприйняття і тлумачення світу в системі духовного життя певної соціальної спільноти.

Характерні ознаки ментальності

- Ментальність породжується відповідним культурно-історичним середовищем і досвідом життя багатьох поколінь;
- ядро ментальності перебуває між колективним несвідомим (архетипами) та історично сталими формами суспільної свідомості;
- ментальність – це своєрідний рівень індивідуальної та суспільної свідомості;
- на рівні ментальності перетинаються природне і соціальне, чуттєве і раціональне, свідоме і несвідоме, індивідуальне і суспільне;
- безпосередньо з ментальності впливає менталітет як практичний вияв ментальності.

Основні види ментальності

- Політична, правова, моральна, естетична, релігійна, наукова, філософська, екологічна та ін.;
- професійна (робітнича, педагогічна, медична, селянська, військова, чиновнича та ін.);
- національна (українська, російська, німецька, американська та ін.);
- вікова (дитяча, молодіжна, зрілого періоду життя тощо).

2. Цінності як осередок духовного життя суспільства

Цінність – основа вибору суб'єктом цілей, засобів, результатів та умов діяльності.

Аксіологія – філософська теорія цінностей, що з'ясовує якості і властивості предметів, явищ і процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей.

Основні історико-філософські концепції цінностей

- І. Кант визнавав цінності вищими принципами людської поведінки;
- Г. Ріккерт розробив учення про цінність як основу теорії істинного знання і моральної дії;
- за М. Гартманом цінності не піддаються раціональному пізнанню. Вони відкриваються людині лише в особливих почуттях (любов і ненависть), що змушують людину інтуїтивно віддавати перевагу певному способу поведінки;
- за М. Шелером переживання цінностей – не психічний, а космічний акт. Вищою цінністю є ідея Бога.

Основні види ціннісних орієнтацій

- За значенням цінності поділяються на «нижчі», або матеріальні (ті, що задовольняють біологічні потреби), і вищі, або духовні цінності;
- за змістом – політичні, правові, моральні, естетичні, релігійні, філософські, історичні, екологічні тощо;
- за суб'єктом – носієм ціннісної орієнтації – розрізняють цінності індивідуальні, колективні (партикулярні) та універсальні;
- індивідуальні цінності – це основа вибору конкретною особою цілей, засобів, умов та результатів діяльності;
- партикулярні – це цінності конкретного суспільства, нації, культури, цивілізації;
- універсальні, або вселюдські – це цінності, прийняті різними народами, культурами, націями, цивілізаціями (права людини, толерантність до інших ціннісних орієнтацій тощо).

Вищі духовні цінності людини

Добро – основна позитивна категорія моралі, що відображає відчуття й усвідомлення людиною своєї здатності творити благо.

Благо – загальне поняття, яким визначається все, що задовольняє потреби людини і має значення позитивної цінності.

Зло – категорія, що позначає негативний аспект людської діяльності, протилежний благу і добру.

Основні форми зла

- Ворожість, що пов'язана з агресивністю і жорстокістю щодо навколишнього буття;
- самопідпорядкування суб'єкта впливові обставин;
- «своєцентризм» – прагнення утвердити власне часткове існування за рахунок інших і на шкоду іншим.

Віра – впевненість в існуванні будь-якого предмета, процесу чи явища, визнання їх реального буття.

Ознаки віри

- Здатність людини сприймати належне як суще, бажане як дійсне, майбутнє як сучасне;
- спроможність сприймати знання як істинні, безвідносно до того, чи є вони дійсно істинними або хибними;
- у віри життєво важливі знання, які вважаються істинними, перетворюються на світоглядні принципи, життєві орієнтири.

Основні різновиди віри

- Буденна віра – це впевненість в існуванні навколишнього світу, інших людей, свого тіла і духу;
- релігійна віра – впевненість в існуванні надприродних і надісторичних явищ та істот;
- віра як форма сприйняття знань, форм і методів наукової діяльності, за якої останні приймаються без логічних доведень;
- віра як неодмінний складник осягнення історичної реальності, відокремленої від ученого значними проміжками часу і недоступної для безпосереднього контакту.

Надія – випереджування, сподівання бажаного й очікуваного на підставі особистісного досвіду, віри і знань. На відміну від мрії, надія орієнтована на здійснення бажаного й очікуваного, хоча й припускає можливість їх нереалізації.

Любов – форма людського буття, що окреслює найглибше відчуття й усвідомлення людиною предмета чи явища як невід'ємної умови свого існування.

Основні форми любові

- Любов до себе – усвідомлення свого духовного та душевного начала;
- еротична любов – дві особистості з'єднуються в нову цілісність;
- надеротична любов – любов до ближнього (до дітей, рідних);
- любов до людини взагалі;
- любов до істини, добра, справедливості;
- любов до свободи, влади, слави, своєї діяльності.

Гідність людини – сукупність уявлень про самоцінність особи, її моральну рівність з іншими людьми.

Чесність – категорія етики, що розкриває історичні форми ставлення людини до самої себе, а також ставлення до неї з боку суспільства. Уявлення про честь оцінює людей залежно від їх належності до певної соціальної спільноти. Невідповідність дій людини певним зразкам групової поведінки усвідомлюється як втрата честі.

Порядність – почуття й усвідомлення людиною своєї причетності до долі інших людей та відповідальності за неї. Порядна людина є носієм загальних духовних цінностей: добра, істини, краси, виявляє себе гідно, чесно.

3. Суспільна свідомість, її рівні та форми

Суспільна свідомість – це сукупність поглядів, уявлень, настроїв, почуттів, ідей, теорій, що відбивають суспільне буття.

Взаємозв'язок та взаємодія суспільного буття та суспільної свідомості

- Протиставлення суспільного буття суспільній свідомості має сенс тільки в межах теорії пізнання соціуму;
- суспільна свідомість є адекватним відображенням суспільного буття;
- суспільна свідомість певною мірою визначає перебіг суспільного буття, виконує прогностичну функцію;
- суспільна свідомість у певних умовах абсолютно не залежить від суспільного буття.

Рівні суспільної свідомості

1. Повсякденна свідомість – це сукупність знань, почуттів, настроїв, що виникають у процесі повсякденного життя.

Основні складові повсякденної свідомості

- Емпіричні знання (прикмети погоди, народна медицина тощо);
- народна художня творчість (народні пісні, казки, легенди тощо);
- суспільна психологія як сукупність поглядів, почуттів, емоцій, настроїв, традицій, що виникають під впливом безпосередніх умов життя людини.

2. Теоретична свідомість – система знань, ідей, теорій, що розкриває сутність буття.

Основні складові теоретичної свідомості

- Природничі науки (хімія, фізика, біологія та ін.);
- ідеологія – система ідей та переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя та спільних дій.

Основні види ідеологій

- Економічна ідеологія – система ідей, теорій, переконань щодо відносин власності;
- політична ідеологія – теоретичне окреслення практичного шляху реалізації влади;
- правова ідеологія – система ідей, що забезпечує юридичну регламентацію суспільних відносин у межах конкретного соціуму;
- ідеологія моралі окреслює механізм регуляції поведінки особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про належне;
- педагогічна ідеологія – система ідей з проблем соціалізації людини;
- наука як форма суспільної свідомості – сфера діяльності, що спрямована на виробництво та систематизацію знань про закономірності буття засобами теоретичного обґрунтування;
- філософія – особливий різновид суспільної свідомості, що осмислює основи природного і соціального світу людини та її сутності;
- релігійна свідомість як система поглядів і почуттів, смисл і значення яких становить віра в надприродне;
- релігійна ідеологія розв'язує проблему суперечності між всемогутністю Божої волі та свободою волі особистості.

Основні форми суспільної свідомості

- Політична свідомість як сукупність політичних ідей, концепцій, поглядів, установок, за допомогою яких обґрунтовуються і запроваджуються в життя політичні інтереси певних соціальних спільностей (верств, класів, політичних партій, націй, держав);
- правова свідомість як сукупність ідей, теорій, поглядів на юридичні права та норми, що регулюють поведінку людей у суспільстві;
- моральна свідомість як система цінностей та уявлень про добро і зло, справедливість, щастя, гідність, честь, обов'язок тощо;
- естетична свідомість як відображення об'єктивної дійсності у художніх образах, що викликають емоційну реакцію;
- наука як форма суспільної свідомості – сфера діяльності, що спрямована на виробництво та систематизацію знань про закономірності буття засобами теоретичного обґрунтування;
- філософія – особливий різновид суспільної свідомості, що осмислює основи природного і соціального світу людини та її сутності;
- релігійна свідомість як система поглядів і почуттів, смисл і значення яких становить віра в надприродне.

Основні ознаки релігійної свідомості

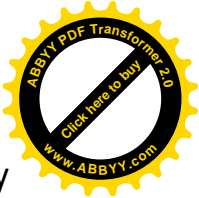
- Образність;
- символічність;
- емоційна насиченість;
- діалогічність;
- поєднання ілюзорного та реального;
- активний вплив на вольові стани особи і колективу віруючих.

Функції суспільної свідомості

- Пізнавальна;
- прогностична;
- комунікативна;
- ціннісної орієнтації;
- регулятивна;
- виховна.

Резюме

1. Духовне життя суспільства включає багатогранні явища і процеси, що пов'язані із сукупністю ідей, поглядів, почуттів, уявлень, процесів їх виробництва, обміну, розповсюдження тощо.

2. Усвідомлення та відчуття людиною того, що вона має керуватися у своєму житті певними високими ідеалами, прогресивними ідеями, непохитними принципами та переконаннями, утворює людську духовність.

3. Вищими духовними цінностями людини є Добро, Благо, Віра, Надія, Любов, Честь, Гідність.

Теми рефератів

1. Основні філософські концепції духу.
2. Розум тіла та сила духу.
3. Духовність як історична пам'ять.
4. Духовне життя суспільства та його структура.
5. Суспільна свідомість як соціальна пам'ять народу.

Питання для самоконтролю знань

1. Цінності як осередок духовного життя суспільства.
2. У чому полягає свобода вибору цінностей?
3. Які, на Вашу думку, основні види ціннісних орієнтацій?
4. Якими є вищі духовні цінності людини?
5. Естетична свідомість як відображення об'єктивної дійсності в художніх образах.

ТЕМА 21. КУЛЬТУРА І ЦИВІЛІЗАЦІЯ

1. *Поняття культури та її характерні ознаки.* 2. *Цивілізація. Співвідношення культури і цивілізації.*

1. Поняття культури та її характерні ознаки

Культура – соціально-прогресивна творча діяльність людства у всіх сферах буття, що виступає єдністю опредметнення і розпредметнення.

Опредметнення – процес, в якому людські здібності перетворюються на предмет і втілюються в ньому як цінності.

Розпредметнення – засвоєння форм минулої і сучасної культури.

Характерні ознаки культури

- Культура – відмінність людської життєдіяльності від життєдіяльності суто біологічних форм;
- культура є сукупністю матеріальних та духовних надбань суспільства, які виражають рівень його історичного розвитку, все те, що створене людиною для розвитку її сутнісних сил, що сприяє утвердженню людяного в людині та суспільстві;
- культура – це певна система цінностей, норм і механізмів їх реалізації;
- культура виявляє якісну специфіку історично конкретних форм людських спільнот на різних історичних етапах (антична культура, культура епохи Середньовіччя, культура епохи Ренесансу, сучасна культура);
- культура виражає особливості життєдіяльності етнічних та національних спільнот (українська культура, російська культура, китайська культура тощо);
- культура характеризує специфіку діяльності людей у різних сферах суспільного буття (культура праці, культура побуту, культура відпочинку тощо);
- культура фіксує свої особливості залежно від її носія (культура особистості, елітарна культура, молодіжна культура та ін.);
- матеріальна культура – це досягнення, які виражають рівень освоєння людиною сил природи (культура праці, культура виховання, медична культура, фізична культура, екологічна культура тощо);
- духовна культура – це досягнення, які виражають рівень та глибину духовно-теоретичного освоєння людського буття (політична, правова, моральна, художня, релігійна, наукова, філософська та ін.);
- культура спілкування, що окреслює норми і принципи продуктивного спілкування та їх реалізацію в людському бутті. Зовнішнім проявом культури спілкування є етикет як система правил поведінки і відповідних ритуалізованих дій.

Основні функції культури

- Пізнавальна функція як процес осягнення світу шляхом систематизації емпіричного й теоретичного знання;
- прогностична функція вказує, чого слід прагнути людині в культуротворчій діяльності;

- інтегративна функція – об'єднання соціальних спільнот;
- комунікативна функція, що проявляється через людське спілкування;
 - аксіологічна функція, що зумовлює ціннісну орієнтацію людини в середині соціуму;
 - регулятивна функція;
 - соціальної пам'яті, що забезпечує зв'язок минулого із сучасним і майбутнімецький

2. Цивілізація. Співвідношення культури і цивілізації

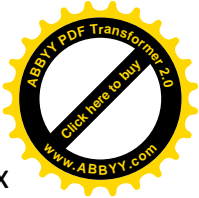
Цивілізація – позначення певного рівня розвитку суспільства та характеристика матеріально-технічних досягнень соціуму порівняно з його духовними надбаннями.

Характерні ознаки цивілізації

- Якомога більше виготовляти;
 - якомога більше вживати задля задоволення потреб тіла, отримання престижу за гаслом: «а у мене краще»;
 - отримання якомога більшої грошової та правової сили;
 - дедалі більша технізація життя, що не покращує загального життя;
 - нарощування зброї як держав, так і окремих громадян;
 - удосконалення засобів захисту людини;
- збільшення статей цивільного та кримінального права тощо

Основні концепції співвідношення культури та цивілізації

- Цивілізація розглядається як синонім культури (А. Тойнбі);
- цивілізації як ступені розвитку соціуму, що відбувається після дикунства та варварства (Л. Морган, Ф. Енгельс);
 - цивілізація як певний етап, пік розвитку культури (М. Данилевський розглядав історичний процес як низку культурно-історичних типів, етапів зрілості, які він позначав цивілізаціями);
 - цивілізація як омертвіння відповідної історичної культури (О. Шпенглер);
 - цивілізація як рівень розвитку певного регіону або етносу (західна, східна, індійська та ін.);

- цивілізація як сукупність матеріальних, техніко-технологічних цінностей та благ; у цьому трактуванні духовні цінності відбиває поняття культура («Цінує розум вигуки прогресу, душа скарби прадавні стереже» (Л. Костенко)).

Суперечності між цивілізацією та культурою

- Цивілізація переусім задовольняє потреби тіла, а культура – потреби душі;
- поняття «цивілізація» корелює з поняттями «сучасне», «передове», «прогресивне», «нове», де перевага віддається матеріальним цінностям;
- культура формує духовність людини, її неповторність;
- цивілізоване суспільство за браком культури не гарантує розвиток людини як особистості та індивідуальності.

Шляхи подолання суперечностей між цивілізацією та культурою

- Будь-яка цивілізація має ґрунтуватися на високих духовних надбаннях, загальнолюдських цінностях;
- лише духовна культура може об'єднати людей у суспільному русі до сучасної цивілізації.

Резюме

1. Сукупність видів соціально-прогресивної перетворюючої діяльності людини, а також результати цієї діяльності, які закріплюються в матеріальних і духовних цінностях, є культурою.

2. У певному розумінні культура є досягненням цивілізації. Водночас будь-яка цивілізація має ґрунтуватися на високих духовних надбаннях, оскільки лише духовна культура об'єднує людство у суспільному русі до найкращого майбутнього.

Теми рефератів

1. Онтологічні проблеми культури.
2. Західна філософія культури ХХ ст.
3. Тисяча років української культури.
4. Теорія цивілізацій О. Шпенглера.
5. Теорія цивілізацій М. Я. Данилевського.

Питання для самоконтролю знань

1. Що таке культура і які її характерні ознаки?
2. Які функції виконує культура?
3. У чому полягає пізнавальна функція культури?
4. У чому виявляється комунікативна функція культури?
5. У чому полягає аксіологічна функція культури?
6. Як співвідносяться культура і цивілізація?

ТЕМА 22. ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

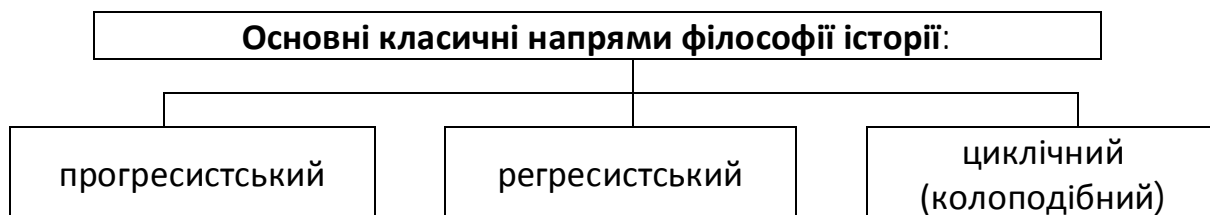
1. Місце філософії історії в системі світоглядних форм та її класичні напрями. 2. Основні неklasичні, нелінійні напрями філософії історії. 3. Проблема прогресу, «кінця історії» і сенсу історичного буття.

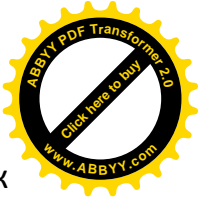
1. Місце філософії історії в системі світоглядних форм та її класичні напрями

Філософія історії – галузь філософського знання, що вивчає історичний процес та його складові як цілісні утворення в їхньому взаємозв'язку і взаємодіях.

Основні світоглядні форми осягнення історичного процесу

- Міфологічний світогляд, де відображення історії в найбільш розвинутому вигляді постає як світовідчуття. Міфологічний час постає як віковичний, і все, що відбувалось за міфічного часу, є зразком для відтворення;
- релігійне засвоєння історичного буття обґрунтовує низку світоглядних ідей, до яких належать ідеї рівності всіх людей між собою, бажаного стану історичної дійсності, що забезпечує вічне благо, толерантність тощо;
- філософське осмислення історичних реалій, де основним, домінуючим ставленням людини до світу є історичне світорозуміння.

- Прогресистський напрям. Історична реальність тлумачиться як лінійно-поступальний процес, а критерієм історичного прогресу проголошується людський розум (Ш. Монтеск'є, Ф. Вольтер, А. Тюрго, Ж. Кондорсе, І. Гердер, Г. Гегель та інші);
 - регресистський напрям тлумачить історичний процес як дуже суперечливе утворення, де регрес панує над прогресом (М. Монтень, Ж.-Ж. Руссо та інші);
 - циклічний (колоподібний) напрям обґрунтовує циклічну повторність в історичному розвитку, що не тільки окремі народи, а й певний світ соціальних систем вершить своє коло історичного буття.

2. Основні неklasичні, нелінійні напрями філософії історії

- Позитивістський напрям. О. Конт запропонував ідею трьох стадій історичного розвитку:
 - стадія «теологічного мислення»;
 - стадія «метафізичного мислення»;
 - стадія «позитивного мислення».
- формаційний напрям. У марксизмі періодизація історії проводиться через категорію суспільно-економічної формації. К. Маркс виділив три основні формації: докласову, класово-антагоністичну та комуністичну. Більшість послідовників К. Маркса виділяють п'ять формацій: первісну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, комуністичну;
 - цивілізаційно-культурологічний напрям, в якому цивілізація та культура стають наріжними поняттями низки концепцій неklasичної філософії історії (М. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі та інші);
 - технологічний напрям, в якому основою періодизації історичного розвитку стає технологія виробництва. Історія людства поділяється на три фази, що послідовно змінюють одна одну:
 - доіндустріальна – найнижчий етап в опануванні людиною засобів існування;
 - індустріальна, яка ототожнюється з капіталізмом;
 - постіндустріальна, інформаційна, яка позначає стрибок до нових технологій, становлення нових соціальних відносин (Д. Белл, У. Росту, Е. Тоффлер та ін.);
 - віталістський напрям зосереджує увагу на проблемах людського буття, досвіду, екзистенції, свободи, переживань тощо (Ф. Ніцше, В. Дільтей, Х. Ортега-і-Гассет, М. Хайдеггер, Гадамер та ін.).

3. Проблема прогресу, «кінця історії» і сенсу історичного буття

Суспільний прогрес – такий поступальний розвиток суспільства, що сприяє збільшенню міри свободи людини, розширенню можливостей для вільного розвитку її індивідуальності, утвердженню гуманізму і соціальної злагоди у взаєминах між людьми.

Критерії суспільного прогресу – це загальне становище людини в соціальній системі, діапазон її соціально-культурного розвитку, рівень матеріальної, соціально-політичної і духовної свободи.

Більш прогресивною є соціальна система, яка:

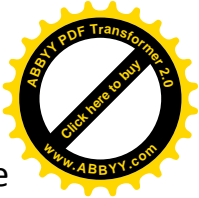
- створює сприятливіші умови для самореалізації людини як особистості;
- відкриває ширші можливості для задоволення людських життєвих потреб;
- забезпечує такий рівень і структуру споживання загальнокультурних благ, які відповідають природі і призначенню людини;
- допомагає розкрити індивідуальні обдарування;
- забезпечує певну духовну свободу і задоволення людини своїм життєвим статусом.

Основні концепції заперечення прогресу

- Кожен народ має неповторну історію, творить неповторну матеріальну і духовну культуру, які не можна порівнювати (В. Дільтей, Б. Малиновський, К. Леві-Строс та інші);
- історія людства розвивається суперечливо. Слід ураховувати ціну втрат, які змушено зазнавати суспільство задля досягнення прогресу (Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Б. Рассел, Р. Арон та ін.);
- історія людства розвивається циклічно. Визнається прогрес у галузі науки і техніки і заперечується в духовній культурі (О. Шпенглер, К. Ясперс та інші).

Основні інтерпретації «кінця історії»

- 1) «кінець історії» як досягнення людством найвищої досконалості суспільного ідеалу. Історія в певний час знаходить кінцеву форму розумної організації, усі суперечності розв'язуються, усі людські потреби задовольняються (Г. Гегель, М. Вебер, Ф. Фукуяма);

2) «кінець історії» як перехід до божественної історії. П. Тейяр де Шарден основними етапами розвитку світу вважає «переджиття», «життя», «думки» і «наджиття» як стан єднання душ людей після завершення історії;

3) «кінець історії» як припинення існування людства (представники технофобного мислення, Римського клубу та ін.).

Чинники, що розкривають сенс історії:

- Розвиток сутнісних сил людини, що зумовлюють її унікальність, неповторність;
- самопізнання, самоусвідомлення людиною своєї унікальності;
- самореалізація суб'єкта в історичному процесі;
- самодостатність людини як здатність своєю особистою діяльністю створювати і відтворювати всі необхідні умови власного і колективного буття.

Резюме

1. Філософія історії має розкривати сутність і зміст історичного процесу, його закономірності, спрямованість, рушійні сили тощо. Історичний процес – результат діяльності людей, водночас – він є об'єктивно закономірним.

2. Ідея прогресу була популярною у філософії історії XIX ст. Прогрес розумівся як плановий еволюційний розвиток поряд з концепцією історичного прогресу. В ірраціоналістичних варіантах філософії присутня ідея регресу.

Теми рефератів

1. Предмет та проблеми філософії історії.
2. Філософія історії про основні засади історичного процесу.
3. Основні класичні напрями філософії історії.
4. Основні некласичні напрями філософії історії.
5. Рушійні сили історії.

Питання для самоконтролю знань

1. Що є суб'єктом історії?
2. Яку роль відіграють психологічні чинники в історії?
3. Що таке фаталізм та волюнтаризм як підходи до розуміння історії?
4. У чому суть концепцій, які вважають природні умови вирішальними чинниками історії?
5. Поясніть основні тлумачення спрямованості історичного процесу.

ТЕМА 23. СОЦІАЛЬНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ І ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

1. Соціальне прогнозування та його основні методи. 2. Глобальні проблеми сучасності.

1. Соціальне прогнозування та його основні методи

Передбачення – здатність суб'єкта до випереджаючого відображення дійсності.

Основні види передбачення

- 1) **Мантичне** передбачення (ворожіння на картах, хіромантия, астрологія та ін.);
- 2) **повсякденне** життєве передбачення на основі особистого та колективного досвіду;
- 3) **наукове** передбачення – прогнозування.

Завжди актуальним видом прогнозування є **соціальне прогнозування**.

Соціальне прогнозування (футурологія) – це наукове передбачення майбутніх станів і тенденцій розвитку соціальних процесів та явищ, обґрунтована інформація про їх якісні та кількісні характеристики.

Основні методи прогнозування

- **Екстраполяція** – розповсюдження наукових висновків однієї частини процесів та явищ на інші частини (проекція зростання цін, інфляції тощо);
- **інтерполяція** – знаходження проміжних значень у низці логічних даних (наприклад, відкриття нових хімічних елементів за періодичною системою Д. І. Менделєєва);
- **історична аналогія** – метод, в якому від схожості соціальних явищ за одними ознаками робиться висновок про можливу схожість цих явищ за іншими ознаками;
- **соціальне моделювання** – метод, що ґрунтується на вивченні не власне соціальних об'єктів, а їхніх моделей. (Наприклад, комп'ютерне моделювання як дослідження соціальних систем за допомогою EOM);
- **експертні оцінки** – це кількісні оцінки процесів та явищ, що не піддаються безпосередньому вимірюванню. Цей метод базується на судженнях спеціалістів у різних галузях науки. Узагальнена думка експертів сприймається як найбільш вірогідне розв'язання проблеми.

2. Глобальні проблеми сучасності

Глобальні проблеми – комплекс загальнолюдських проблем сучасності, що зачіпають як світ у цілому, так і його регіони чи країни.

Основні групи глобальних проблем

1) Інтерсоціальні проблеми, пов'язані з відношеннями між основними соціальними спільнотами:

- небезпека виникнення світових і локальних війн;
- історичний розрив у рівні економічного, соціального і духовного розвитку між регіонами та країнами;
- міжнародний тероризм, зростання злочинності;
- розповсюдження наркоманії, СНІДу;

2) екологічні проблеми:

- катастрофічне забруднення навколишнього середовища;
- криза в забезпеченні людства сировиною, енергією, продовольством;

- зменшення озонового шару;
- підвищення температури Землі;
- зниження кількості рослинного і тваринного світу;

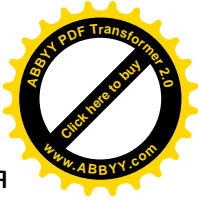
3) демографічні проблеми:

- неконтрольоване зростання народонаселення;
- нестача продовольчих товарів;
- криза охорони здоров'я;
- криза освіти;
- загострення боротьби за «життєвий простір», «зони національних інтересів» тощо.

Основні шляхи розв'язання глобальних проблем

- Роззброєння та створення умов для міжнародного співробітництва, утвердження принципу ненасильства і повна заборона виробництва ядерної зброї;

- подолання регіональної економічної та соціальної відсталості;
- раціональне використання природних ресурсів;

- пошуки варіантів збільшення можливостей Землі для забезпечення людства необхідними засобами існування;
- активна демографічна політика;
- розробка загальнопланетарних екологічних програм;
- забезпечення населення Землі екологічною інформацією, виховання екологічної культури.

Резюме

1. Проблема передбачення майбутнього належить до тих актуальних питань, інтерес до яких у міру суспільного прогресу постійно зростає. З давніх-давен людина намагалася підняти завісу над майбутнім, передбачити власну долю і подальший перебіг буття. Онтологічний аспект цієї проблеми полягає в тому, що прогнозування можливе лише на основі вивчення об'єктивних законів. З точки зору гносеології прогнозування є окремим видом пізнавальної діяльності.

2. Майбутнє можна прогнозувати лише на підставі ретельного аналізу минулого і сучасного, оскільки воно є результатом синергетичного саморозвитку досліджуваного буття.

3. Багато проблем, з якими стикається людина ХХ–ХХІ ст., мають глобальний характер. Людство як частина ноосфери вступило в епоху незворотного розвитку, з яким пов'язані різні катаклізми надзвичайно великого масштабу. У цих умовах актуальним завданням є створення планетарного громадянського суспільства як інституту, в межах якого стане можливою ефективна реалізація стратегії людства щодо збереження життя на Землі.

Теми рефератів

1. Основні методи соціального передбачення.
2. Синергетичне передбачення суспільних процесів.
3. Соціальне прогнозування і планування.

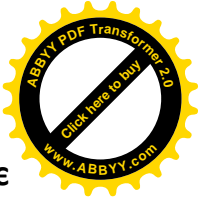
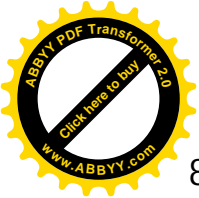
Питання для самоконтролю знань

1. Що таке футурологія і які функції вона виконує?
2. Що таке екстраполяція й інтерполяція і яку роль вони відіграють?
3. Які глобальні проблеми відносяться до інтерсоціальних?
4. З якими екологічними проблемами стикається людство?
5. Які, на Вашу думку, шляхи розв'язання глобальних проблем?

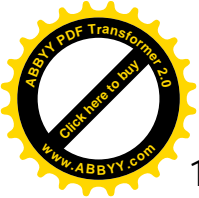

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО III МОДУЛЯ

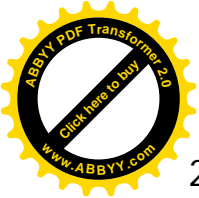
1. **Б. Расселл, підкреслюючи, що людина є частиною природи, вважав, що людські «думки і рухи відповідають тим же законам, що і рух зірок і атомів». Яку точку зору відстоював Б. Расселл**
 - а) матеріалізм;
 - б) натуралізм;
 - в) ідеалізм;
 - г) реалізм?
2. **Представником якого напрямку в соціології був Ш. Монтеск'є, який уважав, що клімат визначає соціальні закони, звичаї і свідомість людей**
 - а) географічного детермінізму;
 - б) демографічного детермінізму;
 - в) технологічного детермінізму?
3. **Політична доктрина, яка виправдовує захоплення чужих територій географічною аргументацією, називається:**
 - а) фашизм;
 - б) расизм;
 - в) геополітика;
 - г) монархізм.
4. **Ідеалізм основою буття (базисом) суспільства вважає:**
 - а) матеріальну культуру;
 - б) економіку;
 - в) право;
 - г) свідомість.
5. **Соціальна доктрина, яка пояснює соціальні явища біологічними (расовими) особливостями людей:**
 - а) геополітика;
 - б) реалізм;
 - в) натуралізм;
 - г) реформізм.
6. **Який напрям у соціальній філософії вважає, що суспільна свідомість визначає буття людей:**
 - а) ідеалізм;
 - б) расизм;
 - в) матеріалізм;
 - г) натуралізм.
7. **Матеріалізм під основою буття (базисом) суспільства розуміє:**
 - а) свідомість;
 - б) право;
 - в) мораль;
 - г) економіку;
 - д) релігію.

8. Який напрям у соціальній філософії вважає, що розвиток суспільства є реальним процесом буття людей, в основі якого лежить певний спосіб виробництва:
- а) реалізм;
 - б) матеріалізм;
 - в) натуралізм;
 - г) ідеалізм?
9. Основний інститут політичної системи суспільства, що здійснює управління суспільством, охорону його економічного і соціального життя:
- а) церква;
 - б) держава;
 - в) парламент;
 - г) профспілка.
10. Держава передусім є:
- а) апаратом управління;
 - б) апаратом експлуатації;
 - в) органом таємного спостереження за поведінкою людей;
 - г) засобом для вирішення зовнішньополітичних цілей.
11. Політичний устрій суспільства, заснований на принципах рівності і свободи:
- а) тоталітаризм;
 - б) олігархія;
 - в) демократія;
 - г) монархія.
12. Тоталітаризм як політичний режим передбачає:
- а) верховенство закону і демократії;
 - б) правовий державний устрій;
 - в) диктатуру номенклатури і геноцид проти свого народу;
 - г) диктатуру криміналу і тіньової економіки.
13. Людина є єдністю біологічного і соціального. Як це співвідноситься:
- а) біологічне визначає соціальне;
 - б) соціальне має зверхність над біологічним;
 - в) у різні періоди їх поєднання різне, але переважає біологічне;
 - г) у різних ситуаціях по-різному, але пріоритет за соціальним?
14. Чи справляє науково-технічний прогрес вплив на біологічну (природну) основу людини:
- а) так;
 - б) ні?
15. Як співвідносяться «людина» та «особистість»:
- а) ці поняття тотожні;
 - б) між цими поняттями немає нічого спільного;
 - в) «людина» характеризує біосоціальну сторону людей, «особистість» – соціальну?

16. **Людина вільна тоді, коли діє:**
- а) за потреби;
 - б) як їй забажається;
 - в) пізнавши необхідність і діючи відповідно до неї.
17. **За яких умов можливий тип поведінки, описаний О. Некрасовим: «Кого хочу – помилую, кого хочу – страчу!»:**
- а) тоталітаризму;
 - б) демократії;
 - в) правової держави.
18. **Особистість – це людина:**
- а) яка досягла значних результатів; здатна багато чого запозичити із суспільної свідомості;
 - б) багато віддає суспільству;
 - в) з певними рисами характеру, здібностями і схильностями.
19. **Індивідуальність – це:**
- а) духовність людини;
 - б) індивід, що став особистістю;
 - в) неповторне в людині.
20. **Громадянська позиція, змістом якої є любов до Вітчизни:**
- а) інтернаціоналізм;
 - б) патріотизм;
 - в) расизм;
 - г) космополітизм?
21. **Яка роль народних мас в історичному процесі? Вони:**
- а) інертні;
 - б) є вирішальною силою соціального розвитку;
 - в) можуть бути тільки рушійною силою;
 - г) подібні колесу, але не двигуну історії.
22. **Історично видатна особистість:**
- а) обіймає високу керівну посаду;
 - б) уособлює докорінні прогресивні перетворення епохи;
 - в) користується всенародним визнанням;
 - г) якісно перетворює соціально-політичну й економічну ситуацію в державі.
23. **М. Гайдеггер вважає, що людина, будучи більш-менш важливим атомом у русі світової історії, є «іграшкою обставин і подій». Яка світоглядна установка відповідає подібним поглядам:**
- а) натуралізм;
 - б) фаталізм;
 - в) волюнтаризм?

24. **Як співвідносяться між собою необхідність і свобода:**

- а) необхідність і свобода не мають нічого спільного;
- б) у світі немає свободи, все відбувається за потреби;
- в) свободна людина не підвладна необхідності;
- г) свобода – це пізнання необхідності і дія відповідно до неї

25. **Як співвідносяться між собою цивілізація і культура:**

- а) цивілізація старша за культуру;
- б) культура виникла раніше цивілізації;
- в) цивілізація і культура виникли одночасно;
- г) цивілізація і культура не мають нічого спільного?

26. **Філософське вчення про цінності – це:**

- а) епістемологія;
- б) гносеологія;
- в) культурологія;
- г) онтологія;
- д) аксіологія.

27. **Чи існували глобальні проблеми людства в минулі століття:**

- а) так;
- б) ні?

28. **Поступовий рух суспільства від менш розвинутого до більш розвинутого – це:**

- а) деградація;
- б) перебудова;
- в) криза;
- г) трансформація;
- д) прогрес.

СЛОВНИК ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ

АБСОЛЮТ (від латин. *absolutus* – «довершений», «безумовний», «необмежений») – те, що нічим не зумовлено, ні від чого не залежить. У філософії під абсолютом розуміють Бога, субстанцію, ідею (Г. Гегель). Абсолютне протилежне відносному (зумовленому, залежному).

АБСОЛЮТНИЙ ДУХ – найвища форма духу у «Філософії духу» Г. Гегеля порівняно із суб'єктивним та об'єктивним духом. Суб'єктивний дух – це властивість людини, що виявляється в її душі, свідомості і самосвідомості. Об'єктивний дух – світ, який створює людство, сукупність суспільного життя.

АБСОЛЮЦІЯ (або **ІДЕАЦІЯ**) – здатність людської свідомості створювати у полі свого інтелектуального споглядання ідеальні, тобто завершені, еталонні виміри сущого, завдяки яким свідомість набуває здатності орієнтуватися у предметній дійсності, оцінювати її.

АБСТРАКЦІЯ (від латин. *abstractio* – «віддалення») – мислене відокремлення певних властивостей предметів і перетворення їх на самостійні об'єкти (наприклад, електропровідність, твердість, вартість тощо). Більшість наукових понять утворені в такий спосіб.

АБСУРД (від латин. *absurdus* – «немилозвучний», «безглуздий») – нісенітниця, позбавлена сенсу дія. У філософії А. Камю – одне з головних понять, яке характеризує життя людини.

АВТЕНТИЧНІСТЬ (з гр. «справжній») – відповідність власній природі.

АВТОРИТАРИЗМ – антидемократична, антиправова концепція влади.

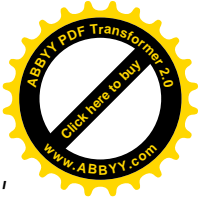
АВТОХТОННА КУЛЬТУРА (з гр. «корінний», «місцевий») – культура, яка розвивається на певній території настільки довго, що вступає в органічний зв'язок з природними умовами цієї території.

АГНОСТИЦИЗМ (з гр. *agnostos* «непізнаний») – напрям у філософії, прихильники якого заперечують пізнаванність суті речей, об'єктивної істини (Д. Юм, І. Кант, позитивісти). Агностики протиставляють світ, як він нам даний (пізнаваний), і світ як такий (принципово неосяжний). З їх точки зору, знання не дають відображення сутності дійсності, а у кращому разі обслуговують утилітарні потреби людей. Агностицизм укорінений у принциповій незавершеності процесу пізнання.

АКСІОЛОГІЯ (з гр. *axia* – «цінний») – учення про цінності, філософська дисципліна, яка вивчає ціннісне ставлення людини до світу – етичне, естетичне, релігійне та ін.

АКСІОМА (з гр. *axioma* – значуще, сприйняте положення) – твердження, яке під час побудови теорії приймається за очевидну істину, на якому ґрунтуються інші твердження.

АКСІОМАТИЧНИЙ МЕТОД – спосіб побудови наукової теорії, коли за її основу беруться аксіоми, з яких усі інші твердження цієї теорії виводяться логічним шляхом (доведенням).

АКЦИДЕНЦІЯ (від латин. *accidentia* – «випадковість») – неістотна, випадкова, змінна, минуща властивість предмета (явища).

АЛОГІЗМ – непослідовність у міркуваннях, зумовлена порушенням законів логіки.

АЛЬТЕРНАТИВА (від латин. *alterno* – «чергую», «змінюю») – вибір між двома суперечливими можливостями.

АЛЬТРУІЗМ – моральний принцип, в основі якого лежать бажання блага іншому. А. протилежний егоїзму.

АМОРАЛІЗМ – нігілістичне ставлення до моральних норм.

АНАЛІЗ – метод пізнання, який полягає в розчленуванні цілого на частини.

АНАЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ – напрям у сучасній західній філософії, який зводить філософську діяльність до аналізу мови.

АНАЛОГІЯ – умовивід, в якому на підставі схожості предметів за одними ознаками робиться висновок про їх можливу схожість за іншими ознаками. А. становить основу моделювання.

АНАМНЕЗИС (з гр. *anamnesis* – «пригадування») – термін платонівської філософії, який означає стан людської душі, яка згадує про бачене нею у потойбічному світі.

АНАРХІЗМ – суспільно-політична течія, яка проголошує звільнення людини від усіх форм державної влади.

АНІГІЛЯЦІЯ (від латин. *ad* – «до» і *nihil* – «ніщо») – взаємодія елементарних частинок і відповідних античастинок, унаслідок чого вони перетворюються на кванти випромінювання або інші частинки.

АНІМІЗМ (від латин. *anima, animus* – «душа», «дух») – віра в існування душі як надприродного носія життя людини.

АНТАГОНІЗМ (з гр. *antagonisma* – «суперечка», «боротьба») – одна із форм суперечностей, що характеризується гострою непримиренною боротьбою ворогуючих сил, тенденцій.

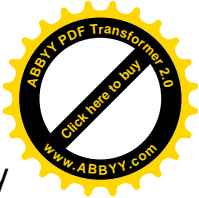
АНТЕЇЗМ – світоглядно-ментальна риса української філософії. Термін походить від давньогрецького міфічного персонажа Антея, що черпав свою життєву силу в постійному зв'язку з матір'ю-землею.

АНТИНОМІЯ (з гр. *antinomia* – «суперечність у законі») – суперечність між двома твердженнями, що ґрунтується не на логічних помилках, а на обмеженості системи тверджень, з якої вони виводяться. Зустрічаються у філософії (І. Кант) і математиці. Поняття А. близьке до апорії.

АНТИТЕЗА (з гр. *antitesis* – «протиставлення») – твердження, яке заперечує тезу (вихідне твердження).

АНТИТЕТИКА – метод зведення суперечливих тверджень (тез, антитез), жодному з яких неможливо віддати перевагу.

АНТРОПОЛОГІЗМ – філософська концепція, яка всі світоглядні проблеми (що таке світ, суспільство, Бог та ін.) розглядає крізь призму людини. Людина є мірою всіх речей (Протагор).

АНТРОПОЛОГІЯ ФІЛОСОФСЬКА – філософське вчення про людину (М. Шелер, А. Гелен, П. Тейяр де Шарден), яке виводить культуру зі специфіки природи людини.

АНТРОПОМОРФІЗМ (з гр. антропос – «людина» і morphe – «вигляд», «форма») – наділення предметів природи, небесних тіл, тварин, а також надприродних істот (духів, богів) зовнішністю і фізичними властивостями людини.

АНТРОПОСОФІЯ (з гр. антропос – «людина» і софія – «мудрість») – релігійно-містичне вчення, що ставить на місце Бога обожнену людину.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ – філософський принцип, згідно з яким людина вважається центром Всесвіту, найвищою метою всього, що відбувається у світі.

АПОЛОГЕТИ (з гр. apologetikos – «захисний») – ранньохристиянські письменники III ст. (Юстин, Тертуліан, Ориген), які захищали від критики християнське вчення; захисники певних течій, учень.

АПОРІЯ (з гр. alogia – «непрохідність», «безвихідь») – проблема, що важко піддається розв'язанню, пов'язана із суперечністю між даними спостереження і досвідом та їх аналізом у мисленні; суперечність у міркуванні, корені якої перебувають за межами логіки. Відкрив А. Зенон з Елеї (апорії руху – Ахілл і черепаха, простору і часу). Поняття А. близьке за змістом до антиномії.

АПОСТЕРІОРИ (від латин. a posteriori – «з наступного») – знання, здобуте досвідним шляхом.

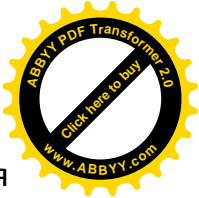
АПРІОРИ (від латин. a priori – «з попереднього досвіду») – ідеї, форми пізнання, які, на думку деяких мислителів, наявні у свідомості до досвіду, не набуті з досвіду. У філософії І. Канта категорії проголошуються апріорними формами мислення. Апріоризм близький до концепції вроджених ідей. Протилежним до А. є поняття апостеріорі.

АРІАНСТВО – течія у християнстві IV–VI ст., яка обстоювала вчення александрійського пресвітера Арія про нетотожність Сина Божого Богу-Отцю, що суперечило церковному догмату про єдиносутність Бога-Отця і Сина.

АРХЕ (з давньогр. «початок»; «перший, вихідний, головний пункт»; «засада») – у давньогрецькій філософії універсальний початок усього сущого.

АРХЕТИП – первинні, вроджені психічні структури, первинні схеми образів фантазії, що містяться у так званому колективному несвідомому й апріорно визначають активність уяви; становлять основу загальнолюдської символіки, виявляються у міфах і віруваннях, снах, творах літератури тощо.

АСКЕТИЗМ (з гр. asketes – «добре навчений», «подвижник») – моральне вчення, яке пропагує крайнє обмеження потреб людини, відмову від життєвих благ. Протилежне гедонізму.

АТАРАКСІЯ (з гр. ataraxia – «спокій», «незворушність») – поняття давньогрецької етики про душевний спокій як мету і форму поведінки, до якої повинна прагнути людина.

АТМАН – дух, душа, активне свідоме начало в індійській ведичній традиції.

АТОМ – дослівно: неподільний; найменша частка речовини, яка не підлягає ніяким змінам; за Демокритом наявність такої частки є запорукою незнищуваності світу.

АТРИБУТ (від латин. attributum – «додане») – невід’ємна властивість речі, субстанції. За Р. Декартом А. матерії є протяжність, душі – мислення.

АФЕКТ (від латин. affectus – «хвилювання», «пристрасть») – сильне короткочасне емоційне переживання.

БІОЕТИКА – галузь філософсько-етичних досліджень, смисловим осердям яких є ставлення до життя, смерті, здоров’я.

БРАХМАН – світова душа, абсолютне духовне начало в індійській ведичній філософії.

БУДДИЗМ – одна з трьох світових релігій (поряд із християнством та ісламом). Виходячи з положення, що життя є страждання, в основі якого лежать бажання, буддисти пропонують свій шлях подолання страждань. Визначальними для буддистів є вчення про перевтілення душі (сансара); закон відплати за скоєне (карма). Метою життя буддиста є досягнення нірвани – злиття з божественною першоосновою Всесвіту.

БУТТЯ – 1) найзагальніша визначеність речей, з якої розпочинається процес пізнання (Г. Гегель). Перш ніж визначити, якою є річ, констатують факт її буття; 2) найзагальніша властивість усього суцього (матеріальні речі та ідеї, цінності мають буття й об’єднуються людиною в єдиний світ); 3) буття як об’єктивне існування на противагу фантому, ілюзії.

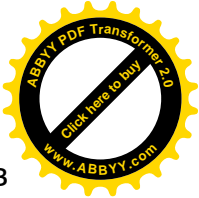
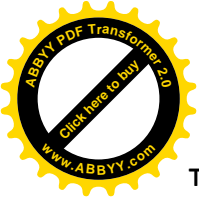
ВЕДИЗМ – релігія Стародавньої Індії доби Вед, в основі якої лежить міфологічна свідомість із визнанням культу багатьох богів (Агні, Адіті, Індра, Сур’я, Варуна, Сома та ін.), що уособлюють сили та явища природи (вогонь, землю, блискавку, небо, місяць).

ВЕЛИКІ СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ (макросоціальні спільноти) – довготривалі, сталі спільноти людей, що існують у масштабах усього суспільства.

ВЕРИФІКАЦІЯ (від латин. verus – «істинний» і facto – «роблю») – установлення істинності наукових тверджень у процесі їх емпіричної перевірки.

ВИПАДКОВІСТЬ – філософська категорія на означення тих феноменів дійсності, які людина сприймає як буття, що є, але якого «могло і не бути», тобто воно не є необхідністю.

ВІДКРИТІСТЬ – фундаментальна характеристика людини, її здатність унаслідок біологічної неспеціалізованості змінюватися, поставати незавершеною, відкритою різним вимірам культурно-історичного процесу

та напрямам людської діяльності; відкритість також необхідно розуміти і в сенсі людського життя: поки людина живе і діє, сенс її життя постає невизначеним до кінця, бо вона може його суттєво трансформувати.

ВІДНОСНА ІСТИНА – неповне, неточне, часткове відображення об'єкта, яке через свою неповноту змінюється, поглиблюється у процесі розвитку пізнання.

ВІДЧАЙ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ (або тотальний) – за С. К'єркегором стан, до якого людина може прийти внаслідок щирого самопізнання та самозаглиблення: шукаючи і не знаходячи ні в чому свого життєвого кореня, людина впадає у відчай – відчуття абсолютної самотності та відчуження від усього; це відчуття може привести людину до осмислення свого абсолютного ставлення до абсолютного, тобто до Бога, в якому єдиному знаходить своє виправдання наша індивідуальність.

ВІДЧУЖЕННЯ – стан напруги, ворожості щодо суб'єктивного та об'єктивного, духовного і матеріального, розумного і стихійного, особистого і суспільного. У загальному значенні це відношення між творцем і творінням, яке постало і живе власним життям, нав'язуючи свою логіку творцеві; термін широко вживався в німецькій класичній філософії (Й. Фіхте, Г. Гегель, Л. Фейєрбах) і марксизмі.

ВІДЧУТТЯ – відображення у свідомості людини певних аспектів, якостей предметів, які безпосередньо впливають на органи чуття.

ВІРА – впевненість в існування будь-якого предмета чи явища, визнання їх реального буття.

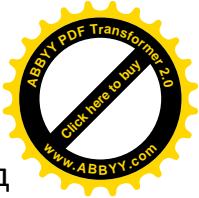
ВОЛЮНТАРИЗМ (від латин. voluntas – «залежність від волі») – течія в метафізиці (і психології), яка основою світових процесів (і психологічного життя людини) вважає волю як ірраціональне, тобто несвідоме начало. Найвідоміші представники – А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, які проголосили волю основою всіх явищ світу і людського життя.

ВОЛЯ – не пояснимо, ірраціональне прагнення до самоздійснення, просте поривання до буття, що, на думку А. Шопенгауера та Ф. Ніцше, лежить в основі будь-якого існування.

ВУЛЬГАРНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ – течія в матеріалізмі XVIII–XIX ст., представники якої (Л. Бюхнер, К. Фохт) зводили свідомість людини до фізіологічних процесів. Вульгарні матеріалісти особливості мислення вважали залежними від клімату, їжі тощо.

ГЕДОНІЗМ (з гр. hedono – «насолада») – етичне вчення, яке проголошує метою життя людини насолоду (Епікур, просвітителі та ін.).

ГЕЛІОЦЕНТРИЗМ – висунуте М. Коперником положення про те, що доцільніше вважати не Землю, а Сонце (Геліос) центром світу (або планетної системи); за часів М. Коперника та пізніше геліоцентризм розглядали як аргумент проти релігійних тверджень про особливе становище людини у світі.

ГЕНЕТИЧНИЙ МЕТОД (з гр. *geneticos* – «походження») – метод дослідження явищ на підставі аналізу їх розвитку.

ГЕРМЕНЕВТИКА (з гр. *hermenevein* – «пояснювати», «тлумачити») – філософський метод тлумачення і розуміння феноменів культури, зокрема текстів, їх залежності від контексту культури, в якому вони існували, і від культури суб'єкта, який здійснює інтерпретацію.

ГІЛОЗОЇЗМ (з гр. *hile* – «речовина», «матерія», *zoe* – «життя») – учення про те, що матерія наділена чуттєвістю, яка різною мірою властива неживим, живим тілам і людині (Дж. Бруно, Б. Спіноза, Ж. Робінс).

ГІПОТЕЗА – форма знання, основою якого є передбачення, сформульоване на підставі певних фактів, але це знання є невизначеним і потребує доведення.

ГІПОТЕТИКО-ДЕДУКТИВНИЙ МЕТОД – спосіб теоретичного дослідження, який передбачає створення системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводять твердження про емпіричні факти.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ – такі проблеми, що виникли внаслідок суттєвого зростання можливостей людського впливу на природу: у ХХ ст. масштаби людських дій стали дорівнювати масштабам планетних природних процесів, але ці дії досить часто руйнують природу, ставлячи під загрозу людське існування на планеті.

ГНОСЕОЛОГІЯ – теорія пізнання, одна з головних філософських дисциплін, яка досліджує закономірності процесу пізнання.

ГРАНИЧНА СИТУАЦІЯ – поняття екзистенційно орієнтованої філософії, яке фіксує кризові стани людини, що приводять до актуалізації особистісного начала. Така актуалізація виявляється у загостренні самосвідомості, переосмисленні сенсу життя.

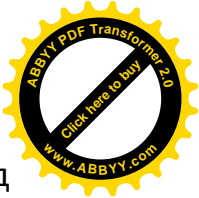
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство, в якому існує і постійно розширюється сфера вільного волевиявлення, що сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей і досягається через систему інституцій і відносин, покликаних забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та їх об'єднань.

ГУМАНІЗМ (від латин. *humanos* – «людяний») – 1) ідейний напрям культури Відродження, який обстоював право на існування незалежної від релігії світської культури; 2) риса світогляду, яка в розумінні людини виходить із «вічних цінностей, і природних прав». Г. долає національні, расові, релігійні та соціальні обмеження у ставленні до людини.

ДАО – одне з основних понять китайської філософії, першопричина, що породжує речі, шлях, долю, пустоту.

ДАОСИЗМ – філософське вчення, згідно з яким природа і життя людей підпорядковані не волі неба, а загальному божественному закону дао.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА (від латин. *deviation* – «відхилення») – поведінка, яка відхиляється від норми.

ДЕДУКЦІЯ (від латин. deductio – «виводжу») – метод пізнання від загального до одиничного.

ДЕЇЗМ (від латин. deus – «Бог») – філософське вчення, згідно з яким Бог створив світ, давши першопоштовх, і надалі не втручається у справи.

ДЕКАДЕНТСТВО (з фр. decadence, пізн. латин. decadencia – «занепад») – загальна назва настроїв безнадії; несприйняття життя, індивідуалізму.

ДЕМАГОГІЯ (з гр. demagogia – «керівництво народом») – засіб впливу на маси шляхом їх уведення в оману нездійсненими обіцянками, популярними гаслами, навмисним викривленням фактів.

ДЕМІУРГ (з гр. demiurgos – «ремісник», «творець») – в ідеалістичній філософії творче начало, творець Всесвіту; в теології – Бог.

ДЕМОКРАТІЯ – тип держави або політичної системи управління, що ґрунтується на принципах народовладдя.

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – верховенство, незалежність, повнота, загальність і винятковість влади держави, що ґрунтується на принципі права.

ДЕСТРУКЦІЯ – одне з центральних понять М. Гайдеггера, що означає стратегію оновлення філософської системи, її переосмислення і нове прочитання.

ДЕТЕРМІНІЗМ (від латин. determinans – «той, що визначає, обмежує») – пояснення явищ на основі причинної зумовленості. Принцип Д. є провідним у науці та матеріалістичній філософії.

ДЕФІНІЦІЯ (від латин. defenitio – «визначаю») – визначення поняття через підведення під ширше (родове) поняття і вказівку на видові особливості. Наприклад, «береза – дерево з білою корою».

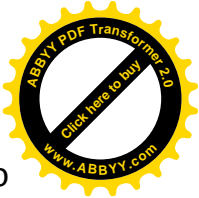
ДИЛЕМА (з гр. dilemma – «подвійний висновок») – судження за принципом або ... або.

ДИСКРЕТНІСТЬ (від латин. discretus – «перервність») – розподільність, перервність.

ДИСКУРСИВНИЙ (від латин. discursus – «міркування», «доказ», «аргумент») – той, що здійснюється шляхом логічних міркувань, розсудковий, опосередкований.

ДІАЛЕКТИКА (з гр. dialektike – «мистецтво ведення бесіди, полеміки») – 1) у давньому розумінні: мистецтво полеміки, логічний метод установлення істини шляхом виявлення і подолання суперечностей у судженнях супротивника; 2) у сучасному розумінні: а) об'єктивний процес розвитку явищ на основі виникнення, боротьби і розв'язання притаманних їм суперечностей; б) філософська наука про універсальні закони руху і розвитку природи, суспільства і мислення.

ДІАЛЕКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ – термін на позначення філософії К. Маркса в радянському марксизмі. Діалектика Г. Гегеля була ідеалістичною, а матеріалізм Л. Фейєрбаха – недіалектичним (метафізичним). К. Маркс поєднав матеріалізм і діалектику.

ДОБРО – основна позитивна категорія моралі, що є певною протилежністю зла і відображає відчуття усвідомлення людиною своєї здатності творити благо.

ДОГМА (з гр. – «думка», «рішення», «вчення») – положення, ідея, все те, що сприймається безальтернативно, поза будь-яким сумнівом і не передбачає можливості критичного перегляду.

ДОСВІД – сукупність переживань людини. Існує зовнішній досвід, зумовлений відносинами з іншими людьми чи речами світу, і внутрішній, що ґрунтується на саморефлексії, роздумах.

ДУАЛІЗМ (від латин. dualis – «двоїстий») – принцип філософського пояснення сутності світу, який виходить з визнання наявності в ньому двох першооснов (субстанцій) – духу і матерії, ідеального і матеріального.

ДУМКА – акт мислення, частина процесу мислення або його результат, зміст, продукт мислення, ідея.

ДУХ – ідеальне начало (принцип) на противагу природі як матеріальному началу. В людині розрізняють тіло (матеріальне), душу (сукупність психічних процесів) і дух – настанову на загальне: моральні, релігійні та правові цінності, естетичні ідеали, світоглядні істини.

ДУХОВНЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА – сукупність процесів, пов'язаних із продукуванням у суспільно-історичному процесі інтелектуальних образів, ідей, настроїв, поведінкових стереотипів тощо.

ДУХОВНИЙ КАНОН ЖИТТЯ, або канонічне джерело (у межах деяких, переважно традиціоналістських цивілізацій) – збірка найдавніших, освячених авторитетом, часом і традицією переказів, міфів, оповідей про богів або божественні з'яви, що виконує роль нормативу, регулятора життєдіяльності людей у всіх сферах суспільного життя («Веди» – у Стародавній Індії, «П'ятикнижжя» – у Стародавньому Китаї, «Коран» – у мусульманських країнах).

ДУША – індивідуальна своєрідність внутрішнього світу людини.

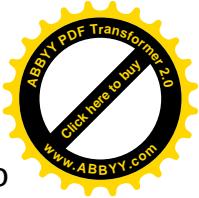
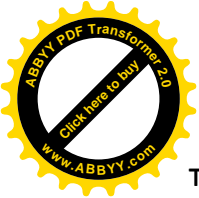
ЕВДЕМОНІЗМ (з гр. eudaimonia – «щастя») – етичний принцип, за яким основою моральності є прагнення людини до щастя; особистого – індивідуалістичний Е. або суспільно-соціальний Е. Близький до гедонізму.

ЕВРИСТИКА (з гр. hevristike – «знаходжу») – наукова дисципліна, яка досліджує процес творчості і намагається віднайти його закономірності.

ЕГОЇЗМ (з фр. egoisme – «себелюбство») – спосіб мислення і поведінки, який виходить із власних інтересів.

ЕГОЦЕНТРИЗМ (від латин. ego – «я» і centrum – «осереддя», «центр») – 1) філософський та етичний принцип, за яким індивід, особистість вважається центром Всесвіту; 2) негативна, хвороблива риса характеру, яка проявляється у крайньому індивідуалізмі, егоїзмі.

ЕКЗЕГЕТИКА – мистецтво тлумачення текстів Святого Письма, пояснення змісту і сенсу божественного об'явлення; середньовічні

теологи-екзегети, як правило, виділяли 4 шари сенсів у змісті Святого Письма: реальний, історичний, символічний і священний.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ (від латин. *existentia* – «існування») – філософське вчення, за яким вихідні значення суцього (що таке річ, просторовість, часовість, інша людина та ін.) виводяться з існування (екзистенції) людини.

ЕКЗИСТЕНЦІЯ (від латин. «існування») – термін, витлумачений С. К'єркегором у його вихідному значенні як «вихід за межі встановленого, усталеного», – означення провідної особливості людського існування: відсутності надійних, однозначних коренів буття.

ЕКЛЕКТИКА (з гр. *eklektikos* – «той, що вибирає», «вибраний») – 1) у первісному значенні – механічне поєднання в одному вченні різнорідних, органічно несумісних елементів, які безпринципно запозичуються з протилежних концепцій; 2) напрям в античній філософії II ст. до н. е. – II ст. н. е., для якого характерні поєднання елементів різних філософських систем і тенденція до нівелювання відмінностей між ученнями та школами.

ЕЛЕАТИ (за назвою м. Елеї) – представники давньогрецької філософської школи VI–V ст. до н. е., які протиставляли мислення чуттєвому сприйняттю, розробили вчення про ілюзорність усіх помітних змін і відмінностей між речами, про незмінну сутність справжнього буття.

ЕЛЕМЕНТ – прийнятий у певній системі найпростіший компонент (атом, слово, норма тощо). Взаємозв'язок елементів називається структурою. У сучасній науці на зміну дослідженню одноканальних причинних зв'язків приходять багатоканальний (системний або системно-структурний) метод, який допомагає найповніше відтворити всі зв'язки елементів.

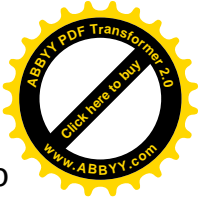
ЕМАНАЦІЯ (з гр. *emanatio* – «витікання») – у вченні неоплатоніків «випромінювання» вищими формами буття нижчих.

ЕМПІРИЗМ – філософський напрям, який основою пізнання вважає чуттєвий досвід (емпірію).

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИ – французькі мислителі-просвітители (Д. Дідро, Ж. д'Аламбер, Ш. Монтеск'є, Ф. Вольтер, Ж.-Ж. Руссо та ін.), які брали участь у виданні «Енциклопедії» – першого твору, де були систематизовані наукові знання того часу.

ЕПІСТЕМОЛОГІЯ (з гр. *epistemologia* – «теорія пізнання») – складова філософії, що вивчає загальні ознаки процесу пізнання та його результат, основи і межі; достовірність і недостовірність. Уживається переважно на позначення вчення про наукове пізнання.

ЕСТЕТИКА (з гр. *esteticos* – «чуттєво сприймане») – філософське вчення про прекрасне, про художнє освоєння дійсності. Основні категорії Е.: «прекрасне», «трагічне», «комічне». Основна проблема – специфічне оцінне ставлення людини до дійсності.

ЕСХАТОЛОГІЯ (з гр. eschatos – «останній») – учення про кінцеву долю людства і світу; складова будь-якої релігії.

ЕТАТИЗМ (з фр. etat – «державна») – активне втручання держави в економічну, політичну, духовну та інші сфери життя суспільства.

ЕТИКА (від латин. ethica – «звичай», «характер») – філософське вчення про мораль, походження і природу моральних норм, спосіб їх функціонування в суспільстві; теорія моралі.

ЖИТТЯ – за Ф. Ніцше єдина справжня реальність, бо все у світі є лише різними проявами життя; в основі життя лежить «прагнення до волі», тобто бажання виявити воління як таке.

ЗАКОН – об'єктивний, істотний, необхідний, сталий зв'язок або відношення між явищами.

ЗАПЕРЕЧЕННЯ – протиставлення твердженню (тезі) протилежного за змістом твердження (антитези). Наприклад, теза «Ця подія випадкова»; антитеза «Ця подія не випадкова».

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ – один з основних принципів діалектики Г. Гегеля, який полягає в тому, що друге заперечення (синтез) долає протилежності тези й антитези: «Ця подія і випадкова, і не випадкова».

ЗМІСТ – категорія філософії; те, що підлягає «формуванню» – елементи (складові) певної системи (форми). У процесі пізнання відбувається формалізація змісту (переведення його у графіки, формули).

ЗНАК – предмет, який для людини заступає інший предмет. Завдяки знакам отримується, зберігається і передається інформація.

ЗНАННЯ – особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання (процесу відтворення дійсності), яка характеризується усвідомленням їх істинності.

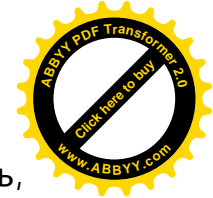
ЗНАЧЕННЯ – зміст, пов'язаний з певними знаками, зокрема з мовними виразами.

ІДЕАЛ (з фр. ideal – «поняття», «уявлення») – взірець досконалості, який є орієнтиром для людини.

ІДЕАЛІЗАЦІЯ – один з методів наукового пізнання, який полягає в абсолютизації певних властивостей предметів і перетворенні їх на ідеальні об'єкти, наприклад абсолютно чорне тіло, тощо.

ІДЕАЛІЗМ – напрям у філософії, який первинним вважає ідеальне начало – Бога, дух, розум тощо. Згідно з постулатами І. духовна субстанція є творцем світу. Розрізняють об'єктивний (Платон, Г. Гегель) і суб'єктивний (Дж. Берклі, Е. Мах) ідеалізм.

ІДЕАЛЬНЕ – протилежне матеріальному. До сфери ідеального належать поняття, цінності, ідеї, Бог. Матеріальні речі характеризуються речовинністю, просторовістю, часовістю, причинністю; ідеальне позбавлене цих ознак.

ІДЕОЛОГІЯ – сукупність взаємопов’язаних ідей, уявлень і переконань, покликаних об’єднувати людей заради спільного життя та спільних дій. Ідеологія подібна до світської релігії, вона цементує соціальну одиницю, підносить її у власних очах.

ІДЕЯ – форма осягнення дійсності в думці, яка включає усвідомлення мети та способи подальшого пізнання і перетворення світу.

ІЄРАРХІЯ – структура світоустрою у християнському світобаченні; оскільки кожна річ має власну й унікальну міру причетності до абсолюту, світ постає складною багаторівневою будовою, замкненою на свій смисловий центр; тому ієрархія передбачає 2 типи зв’язків суцього: взаємоузгодженість і підпорядкування, тобто зв’язок порядку та цінності.

ІМАНЕНТНИЙ (від латин. immanens – «властивий чомусь») – внутрішньопритаманний предметам або явищам, той, що впливає з їх природи; напрям у філософії, який проголошує об’єктивний світ іманентним (внутрішнім) змістом свідомості суб’єкта.

ІНДЕТЕРМІНІЗМ (від латин. in – «не») – заперечення детермінізму, причинності.

ІНДИВІДУАЛІЗМ – тип світогляду, сутність якого полягає в абсолютизації позиції окремого індивіда в його протиставленні суспільству.

ІНДИВІДУАЦІЯ – унікальна людська властивість належати до людського роду, але втілювати його в собі в неповторному вигляді, тобто здатність людини бути персоною, особистістю, мати своєрідний універсум життєвого самоздійснення.

ІНДУКЦІЯ (від латин. inductio – «наведення») – логічний умовивід від часткового, одиничного до загального.

ІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство, життєдіяльність якого ґрунтується на засадах машинного виробництва.

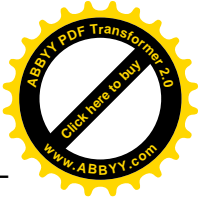
ІНСТРУМЕНТАЛІЗМ – різновид прагматизму, прибічники якого вважають свідомість (за Дж. Дьюї інтелект) одним із засобів пристосування до мінливих умов середовища, а тому логічні поняття, ідеї, наукові закони, теорії є лише інструменти (звідси й назва), знаряддя, «ключі до ситуації», «плани дії».

ІНТЕГРАЦІЯ (від латин. integratio – «відновлення») – момент розвитку, який полягає в поєднанні розрізненого в ціле.

ІНТЕЛІГІБЕЛЬНИЙ (від латин. intelligibilis – «пізнаваний», «мислимий») – той, що осягається тільки розумом, мисленням.

ІНТЕНЦІЯ (від латин. intentio – «стремління») – спрямованість акту свідомості на певний предмет. Наприклад, у сприйманні дерево, будинок, у міркуванні – числа, у фантазії – русалки та ін.

ІНТЕРСУБ’ЄКТИВНИЙ – такий, що існує лише в межах взаємодії суб’єктів. Інтерсуб’єктивними є, наприклад, моральні чи правові норми: вони не суб’єктивні й не об’єктивні.

ІНТРОСПЕКЦІЯ (від латин. introspectre – «дивитися всередину») – спостереження за перебігом власних психічних процесів; один із допоміжних методів пізнання у психології.

ІНТУЇТИВІЗМ – течія у філософії, яка абсолютизує роль інтуїції в пізнанні (А. Шопенгауер, А. Бергсон).

ІНТУЇЦІЯ (від латин. intueiri – «пильно, уважно дивитися») – безпосереднє охоплення сутності предмета. В основі І. лежить уроджена здібність (талановитість), тривалий досвід, які допомагають досягнути сутність явища, минаючи опосередковані ланки.

ІРРАЦІОНАЛІЗМ – учення, згідно з яким основою світу є щось нерозумне (воля, інстинкт), а джерелом пізнання – інтуїція, почуття.

ІРРАЦІОНАЛЬНЕ – таке, що не підлягає розумінню, раціональному поясненню і тлумаченню.

ІСТИНА (від латин. intuitio, від intueor – «уважно дивлюсь») – спосіб осягнення істини через безпосереднє чуттєве споглядання чи умогляд, на відміну від опосередкованого, дискурсивного характеру логічного мислення.

ІСТОРИЗМ – принцип пізнання, згідно з яким будь-яке явище необхідно розглядати у розвитку. І. у науці став поширеним після Ч. Дарвіна.

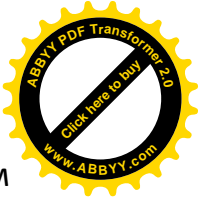
ІСТОРИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ – соціальна концепція марксизму, згідно з якою історичний розвиток суспільства визначається економічними чинниками. За К. Марксом взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин визначає основні етапи (формації) історії людства: первіснообщинний лад, рабовласництво, феодалізм, капіталізм і майбутній комунізм. Претендував на роль провідної наукової теорії суспільства.

ІСТОРИЧНОГО КОЛОВОРОТУ ТЕОРІЯ – історичні концепції О. Шпенглера, А. Тойнбі та ін., згідно з якими існують окремі ізольовані культури (єгипетська, вавилонська, китайська, індуська, греко-римська, західноєвропейська, російська та ін.), що розвиваються циклічно: дитинство, юність, зрілість, старість і занепад.

ІСТОРІЯ – процеси дійсності, що виникають і зникають як складова космічних процесів, але особлива складова, пов'язана зі свідомою діяльністю людини та зі свідомими фіксаціями сукупності подій, що її супроводжують; через це історія розвивається прискореними темпами, увесь час розширює сферу своїх проявів і можливостей, а отже, постає як простір творення та реалізації людиною своєї свободи.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ – галузь філософських знань, предметом яких є закономірності та особливості пізнання відносин людини і світу на різних етапах розвитку філософії.

КАРМА – у буддизмі, джайнізмі та індуїзмі закон відплати за моральні вчинки в минулому, який діє у випадку перевтілення людини після смерті в іншу істоту.

КАРТЕЗІАНСТВО – напрям у філософії XVII–XVIII ст., теоретичним підґрунтям якого було вчення Р. Декарта (латинізоване ім'я – Картезіус), який обстоював раціоналізм у теорії пізнання і механістичний матеріалізм у поясненні явищ природи.

КАТЕГОРИЧНИЙ ІМПЕРАТИВ – безумовний моральний обов'язок, веління. Термін запровадив І. Кант. Суть К. і І. Кант сформулював так: поведься так, щоб правила твоєї поведінки могли стати законом для діяльності всіх людей.

КАТЕГОРІЇ – загальні структури або властивості суцього: речей, процесів, живого, ідеальних предметів (усього, що утворює світ); загальні форми мислення.

КАУЗАЛЬНІСТЬ (від латин. causa – «причина») – те саме, що і причинність.

КІЛЬКІСТЬ – число, величина, чисельна визначеність; відмінність речей однієї якості (вага, довжина) або міра сукупності речей однієї якості. За Г. Гегелем К. на певному етапі переростає в якість.

КЛЕРИКАЛІЗМ (від латин. clericalis – «церковний») – політичний напрям у західних країнах, представники якого домагаються керівної ролі церкви і духівництва в державі та житті суспільства.

КОНВЕНЦІОНАЛІЗМ – філософський напрям, згідно з яким наукові теорії та поняття є наслідком довільної угоди (конвенції) між ученими, укладеної за принципом «зручності», «економії мислення».

КОНФУЦІАНСТВО – філософське вчення, яке у відносинах людини та світу проголошує верховенство добра, захищає непорушність установлених небом суспільних понять.

КОСМОПОЛІТИЗМ – учення, що ґрунтується на заклику відмовитися від національного суверенітету, національних традицій і культури задля вселюдської культури і традицій.

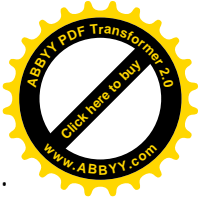
КОСМОС (з давньогр. «порядок», «краса», «влаштування», «оздоблення») – розуміння Всесвіту як розумного і закономірно упорядкованого.

КРЕАЦІОНІЗМ (від латин. creatio – «творення») – учення, що пояснює походження і різноманітність світу божественним творчим актом.

КУЛЬТУРА – соціально-прогресивна творча діяльність людства у всіх сферах буття.

ЛІБЕРАЛІЗМ (від латин. liberalis – «вільний») – вільнодумство, заперечення традицій, звичаїв і догм. У політиці Л. протистоїть консерватизму, в економіці означає вільну конкуренцію, невтручання держави: підкреслює цінність особистості.

ЛІНГВІСТИЧНА ФІЛОСОФІЯ – напрям у сучасній філософії, представники якого вважають головним завданням аналіз буденної мови (Дж. Райл, Дж. Остин, пізній Л. Вітгенштейн).

ЛОГІКА – наука про закони та форми людського мислення. Арістотель відкрив основні її закони: закон тотожності, закон несуперечності, закон виключеного третього. Дотримання законів і правил Л. є запорукою істинного мислення.

ЛОГОС – у давньогрецькій філософії – світовий розум, закон (Геракліт); у неоплатоніків і гностиків – думка і слово Бога.

МАКРОКОСМ І МІКРОКОСМ – поняття на позначення фундаментальних орієнтирів європейського світобачення доби Відродження: макрокосм – великий світ, мікрокосм – малий світ, або людина. Ці поняття співвідносні: мікросвіт є концентрацією і проявом властивостей великого світу, а останній споріднений з якостями людини.

МАЛІ СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ (мікросоціальні спільноти) – спільноти, які об'єднують незначну кількість людей (до кількох десятків) на основі безпосередніх тісних контактів, постійного спілкування, певних цінностей і норм поведінки.

МАРКСИЗМ – ідеологічна течія, яка охоплює філософію, політичну економію і теорію революційного перетворення буржуазного суспільства на соціалістичне і комуністичне (так званий науковий соціалізм).

МАТЕРІАЛІЗМ – напрям в історичному розвитку філософії, який уважає матерію першоосновою всього сущого, намагається пояснити всі явища і процеси через матеріальні причини. Протистоїть ідеалізму і релігії. М. був притаманний давньогрецьким філософам (Демокріт), просвітителям XVII–XVIII ст. (Д. Дідро, Ж. Ламетрі), К. Марксу.

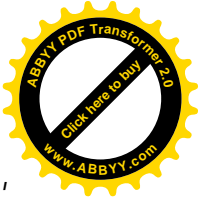
МАТЕРІЯ (від латин. *materia* – «речовина») – філософська категорія на позначення об'єктивної реальності, незалежного від свідомості буття, даного людині суб'єктивно її свідомістю.

МЕТАФІЗИКА – (з гр. *met* а та *physika* – «після фізики») – 1) в історії філософії термін уживається для позначення філософських учень про надчуттєві, недоступні досвідові начала буття; 2) протилежний діалектиці спосіб мислення і метод пізнання, який розглядає предмети та явища поза їх внутрішнім зв'язком і розвитком, не визнає внутрішніх суперечностей як джерела саморуху.

МЕТОД – сукупність правил дії (наприклад, набір і послідовність певних операцій), спосіб, знаряддя, що сприяють розв'язанню теоретичних чи практичних проблем.

МЕХАНІЦИЗМ – спрощений підхід до складних біологічних і соціальних явищ, який намагається тлумачити їх на основі законів механіки. Властивий мислителям XVII–XVIII ст.

МИСЛЕННЯ – активний процес узагальнення й опосередкованого відображення дійсності, який забезпечує розгортання на основі чуттєвих даних закономірних зв'язків цієї дійсності та їх вираження у системах понять.

МІРА – філософська категорія, яка відображає співвідношення, гармонію кількісних та якісних ознак предмета. М. – це протяжність (інтервал) кількісних змін, у межах якої якість залишається незмінною. Бути в мірі – значить не виходити за межу, не переходити в іншу якість.

МІСТИЦИЗМ (з гр. *mistikos* – «таємний») – релігійно-філософський світогляд, який уможлиблює осягнення божественного (трансцендентного, надприродного) буття шляхом відходу від світу і занурення у глибини власної свідомості; віра в можливість безпосереднього спілкування з Богом шляхом злиття з ним власної свідомості. Характерний для багатьох релігійних культів, філософських учень (Я. Беме, Е. Сведенборг та ін.).

МІФ (з гр. *mythos* – «слово», «оповідь», «переказ») – 1) історично перша світоглядна форма відображення дійсності. М. є духовно-практичним засобом освоєння форм суспільної життєдіяльності, форм взаємовідносин людини і природи, людини і суспільства; 2) вигадка.

МОВА – спеціалізована інформаційно-знакова діяльність із вираження думки, мислення, свідомості.

МОДЕРНІЗМ (з фр. *modernisme*, від *moderne* – «новітній», «сучасний») – 1) загальна назва формалістичних течій у мистецтві ХХ ст., яким властиві заперечення реалізму, утвердження суб'єктивного у художній творчості, відмова від спадщини художньої класики; 2) церковно-богословські напрями в сучасних релігіях, які прагнуть пристосувати ідеологію, культуру, організаційну структуру церкви до існуючих соціально-економічних цінностей і духовних умов життя суспільства.

МОКША – стан вічного щастя і блаженства, якого можуть досягнути ті душі, які у своїх життєвих утіленнях уникали зла, робили лише благодіяння.

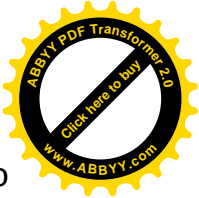
МОНАДА (з гр. *monas* – «одиниця», «неподільне») – основне поняття філософської системи Г. В. Лейбніца. Найпростіша, неподільна духовна єдність, першопочаток, основа явищ.

МОНІЗМ (з гр. *monos* – «один», «єдиний») – протилежний дуалізму і плюралізму філософський принцип пояснення різноманітності світу як прояву єдиного начала – матерії або духу.

НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – концентрована єдність повноважень і правочинності, сили і права, що поширюється на все населення, всю країну і визначає зміст законів та порядок суспільного буття.

НАТУРАЛІЗМ – філософський напрям, який уважає природу універсальним принципом усього сущого.

НАУКА – спеціалізований і спеціально культивований вид пізнавальної діяльності, спрямований на продукування достовірних перевірених знань. У реальному житті суспільства Н. постає у трьох проявах: як сукупність знань; як спеціальна пізнавальна діяльність; як сукупність соціальних організацій та інститутів, що забезпечують провадження такої діяльності.

НАЦІЯ – духовно-соціальний різновид стійкої людської спільноти, що історично склалася на певній території та характеризується глибоким внутрішнім відчуттям, усвідомленням власної належності до певної етнічної групи та спільністю мови, культури, побуту, звичаїв, історичних переживань, психічного складу, антропологічних особливостей, економічних інтересів у творенні матеріальних цінностей, території («життєвого простору»).

НЕОПЛАТОНІЗМ – напрям античної філософії, який систематизував учення Платона, поєднавши його з ідеями Арістотеля щодо єдиного абсолюту та ієрархічної будови буття.

НЕОПОЗИТИВІЗМ – один з основних напрямів філософії ХХ ст., сучасна форма позитивізму.

НЕСВІДОМЕ – приховані глибинні шари людської психіки, результат проявів у ній найглибших інстинктів життя (на думку деяких дослідників, набутих людськими поколіннями навичок культурної поведінки): несвідоме посутньо впливає на процеси свідомості, особливо на творчість, уявлення про цінності, життєвий вибір, мотивацію дій.

НОМІНАЛІЗМ – філософське вчення, що заперечує онтологічне значення універсалій (загальних понять). Представники Н. стверджували, що універсалії існують не в дійсності, а тільки в мисленні.

НООС (або **НУС**) (з давньогр. «розсудок», «розум», «мудрість») – у давньогрецькій філософії – Світовий розум, розпорядник та упорядник усього сущого у світі.

ОБ'ЄКТ – те, що пізнається (природа, суспільство, людина та ін.).

ОБ'ЄКТИВАЦІЯ – перетворення суб'єктивного (властивостей, притаманних суб'єкту) на об'єктивне (на властивості об'єкта), що відбувається у процесі суспільної практики.

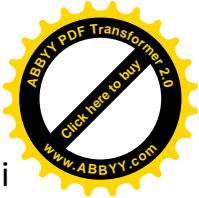
ОБ'ЄКТИВНИЙ ІДЕАЛІЗМ – філософська система, згідно з якою першоосновою світу є духовна субстанція. Ця субстанція існує об'єктивно, незалежно від суб'єкта. Представниками О.і. є Платон, Г. Гегель, неотомісти.

ОНТОЛОГІЧНИЙ СТАТУС СВІДОМОСТІ – здатність людської свідомості мати у своєму змісті те, чого без свідомості або поза свідомістю не існує й існувати не може; йдеться насамперед про предметність, цілеспрямованість, саморефлексію.

ОНТОЛОГІЯ – учення про першооснови буття.

ОПЕРАЦІОНАЛІЗМ – учення, згідно з яким значення понять зводяться до сукупності операцій, за допомогою яких вони були утворені. О. пов'язаний з ім'ям професора Гарвардського університету П. В. Бріджмена.

ОПИС – етап наукового пізнання, який полягає у фіксації даних експерименту, спостереження мовою науки. Розрізняють емпіричний і теоретичний (наприклад, математичний) опис явищ.

ОЦІНКА – ставлення людини (суспільства) до суспільних норм і цінностей, яке полягає у схваленні чи осуді їх, а також в їх субординації на підставі важливості.

ОЧЕВИДНІСТЬ – вихідний принцип деяких філософських систем (Р. Декарт, Е. Гуссерль), який полягає у прийнятті певних істин як безумовних і безсумнівних, побудові на них усієї системи філософії. За Г. Гегелем будь-яке знання є безпосереднім (очевидним) та опосередкованим.

ПАНЛОГІЗМ – філософський принцип, за яким дійсність тлумачиться як логічне вираження ідеї, саморозкриття спекулятивного поняття, мисляча субстанція, що мислить себе, «розум, що сам себе пізнає» (Г. Гегель).

ПАНПСИХІЗМ – погляд, згідно з яким усі явища світу наділені душею, оскільки саме світова душа є джерелом життя й активності космосу; такий підхід дозволяє розглядати зірки, планети, мінерали як одухотворених істот.

ПАНТЕЇЗМ – філософське і релігійне вчення про присутність Бога в єстві самої природи, ототожнення Бога з природою, розчинення Бога у природі або, навпаки, природи у Богіві.

ПАРАДИГМА (з давньогр. «взірець») – у філософії та наукознавстві усталений взірець (еталон) мислення або науково виправданих міркувань, що повинні забезпечувати достовірні результати наукового пошуку.

ПАРАДОКС у широкому розумінні – неочевидне висловлювання, істинність якого встановити досить важко; з огляду на це парадоксальними вважають будь-які неочікувані висловлювання, особливо коли неочікуваність їх смислу виражена в дотепній формі. У логіці П. називають висловлювання, які (у точному сенсі слова) суперечать логічним законам.

ПАТРИСТИКА (від латин. pater – «батько») – сукупність філософських доктрин християнських мислителів («отців церкви») II–VII ст.

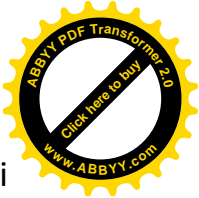
ПЕРВИННІ ЯКОСТІ – згідно з ученням матеріалістів XVII–XVIII ст. (Т. Гоббса, Дж. Локка), якості, що притаманні самим речам, можуть бути описані механікою (протяглість, величина, фігура).

ПЕРЕРВНІСТЬ (ДИСКРЕТНІСТЬ) – категорія діалектики, що характеризує квантовість, роздрібненість, порційність просторово-часових параметрів речей, фізичних сил.

ПЕРИПАТЕТИКИ – учні та послідовники Арістотеля. Назва походить від звички мислителя викладати своє вчення під час прогулянки в саду.

ПЕРСОНАЛІЗМ – релігійно-філософська течія, представники якої вищою реальністю і цінністю вважають персону – людину, Бога (американське відгалуження – В. Гокінг, французьке – Е. Муньє, Ж. Лакруа), а Світ сприймають як сукупність духовних персон (на зразок монад Г. Лейбніца).

ПІДСВІДОМЕ – одне з основних понять психоаналізу З. Фрейда, яке означає психічні процеси, що виникають і перебігають поза свідомим контролем. П. виявляється у снах, обмовках та ін.

ПІЗНАННЯ – процес цілеспрямованого відтворення дійсності людиною в абстрактних образах (поняттях, теоріях). П. пов'язане з практичною діяльністю і зумовлене суспільним буттям людини.

ПІФАГОРИЗМ – напрям у давньогрецькій філософії, послідовники якого абсолютизували й обожнювали поняття числа і проголошували його першоосновою світу і сутністю речей.

ПЛЮРАЛІЗМ (від латин. pluralis – «множинний») – філософське вчення, яке визнає множинність субстанцій (Демокріт, Г. М. Лейбніц); учення, яке визнає множинність істин, поглядів на світ. П. характерний для соціологічних течій Заходу.

ПОЗИТИВІЗМ (з фр. positivisme – «умовний», «позитивний», «побудований на думці») – філософський напрям, який єдиним джерелом істинного знання проголошує емпіричний досвід, заперечуючи пізнавальну цінність філософських знань, теоретичного мислення.

ПОЗИТИВНЕ – провідне поняття філософських міркувань О. Конта: ясне, реальне, спостережуване, корисне, те, що повинна вивчати наука, відкидаючи примарне, непевне, непотрібне людині та суспільству.

ПОНЯТТЯ – форма мислення, яка відображає істотні ознаки предметів та явищ.

ПОСТУЛАТ (від латин. postulatum – «вимога») – вихідне твердження, яке під час побудови теорії приймається без доведення. Те саме, що й **аксіома**.

ПРАВОВА ДЕРЖАВА – держава, в якій панує право, метою якої є утвердження правової форми та правового характеру взаємовідносин (взаємних прав та обов'язків) між публічною владою і підвладними структурами як суб'єктами права, визнання і надійне гарантування формальної рівності та свободи всіх індивідів, прав і свобод людини та громадянина.

ПРАВОВА РІВНІСТЬ – рівність вільних і незалежних суб'єктів права за загальним для всіх масштабом, єдиною нормою та рівною мірою.

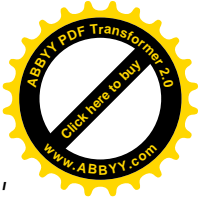
ПРАВОВИЙ ЗАКОН – адекватне вираження права в його офіційному визнанні, загальнообов'язковості, визначеності й конкретності.

ПРАВОСВІДОМІСТЬ – міра усвідомлення особою правових норм, правил, що чинні у конкретному суспільному середовищі.

ПРАГМАТИЗМ (з гр. pragma – «справа», «дія») – філософська течія, яка зводить суть понять, ідей, теорій до практичних операцій підпорядкування довілля і розглядає практичну ефективність ідей як критерій їх істинності.

ПРАКСЕОЛОГІЯ – наукова дисципліна, що вивчає умови та методи ефективної практичної діяльності.

ПРАКТИКА – цілеспрямована предметна діяльність людини щодо перетворення світу. Практична діяльність – спосіб існування людини.

ПРЕДМЕТ (мислення і пізнання) – частина об'єкта, виділена, помічена і відзначена людиною шляхом віднесення її до певних еталонних систем відліку та визначеності; через це той самий об'єкт може поставати у визначеннях різних предметів для різних галузей пізнання.

ПРИЧИННІСТЬ (каузальність) – взаємовідношення речей і процесів матеріального світу, за якого одні (причини) породжують інші (наслідок). П., як основний принцип наукового пояснення світу, протистоїть диву (в релігії) – явищу, яке не має природних причин. В історії філософії Д. Юм та І. Кант, а також неопозитивісти заперечували об'єктивність П., зводили її до суб'єктивної форми упорядкування досвіду.

ПРОБЛЕМА – форма знання, змістом якої є те, що ще не пізнане людиною, але потребує пізнання.

ПРОВІДЕНЦІАЛІЗМ – тлумачення історії як вияву волі зовнішніх сил, Божого провидіння, остаточної перемоги добра над злом.

ПРОГРЕС – зміни явищ у природі чи суспільстві від нижчого до вищого, від простого до складного.

ПРОЕКТ – у філософії екзистенціалізму (Ж.-П. Сартр) спосіб реалізації людиною своєї свободи: постійне і неминуче здійснення вибору, що, зрештою, постає не лише як вибір дій, а і як вибір життєвої долі.

ПРОСВІТНИЦТВО – ідеологія молоді буржуазії XVIII ст., яка продовжувала гуманістичні традиції Відродження. Найбільш яскравими представниками П. була Дж. Локк, Ф. Вольтер, Ш. Монтеск'є, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо та ін.

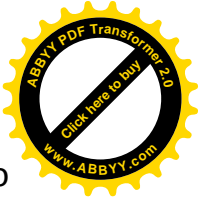
ПРОСТІР – одна з основних ознак матеріальності речей; форма існування матерії, що фіксує їх протяжність і порядок розташування. Субстанційна концепція простору і часу (І. Ньютон) визнає можливість існування їх без матерії, реляційна (Г. Лейбніц, А. Ейнштейн) вважає, що П. і час є характеристиками матерії, які без неї не існують. П. взаємопов'язаний із часом, визначається через час і навпаки. Якісно відмінним структурним рівням матерії притаманні якісно відмінні просторово-часові характеристики.

ПРОТИЛЕЖНІСТЬ – поняття, що відображає такі відношення між сторонами взаємодії, за яких вони взаємозумовлюють і взаємовиключають одна одну (наприклад, полюси в електриці).

ПСИХОАНАЛІЗ – один з методів психотерапії та психологічне вчення, в основі якого лежить визнання домінуючої ролі підсвідомого в житті людини.

РАЦІОНАЛІЗМ (від латин. *rationalis* – «розумний») – філософський напрям, який визнає центральну роль в аналізі розуму, мислення.

РЕАЛІЗМ (від латин. *realis* – «суттєвий», «дійсний») – філософський напрям, згідно з яким загальні поняття (універсалії) існують реально як сутності речей.

РЕДУКЦІЯ (від латин. *reductio* – «відсування назад», «повернення до колишнього стану») – процеси, які призводять до спрощення структури будь-якого об'єкта.

РЕЛЕВАНТНИЙ (з англ. *relevant* – «відповідний») – відповідний, схожий, подібний.

РЕЛІГІЙНА СВІДОМІСТЬ – система (сукупність) релігійних ідей, понять, принципів, міркувань, аргументацій, концепцій, сенсом і значенням яких є здебільшого віра в надприродне.

РЕЛІГІЙНИЙ КУЛЬТ (від латин. *cultus* – «поклоніння») – один з основних елементів релігійного комплексу, система дій і засобів впливу на надприродне.

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ – об'єднання послідовників певного віросповідання, цілісність і єдність якого забезпечується змістом віровчення та культу, системою організаційних принципів, правил і ролей.

РЕЛЯТИВІЗМ (від латин. *relativus* – «відносини») – підхід, який абсолютизує мінливість, суб'єктивність істини. Р. притаманний суб'єктивістським напрямам філософії (софізму, сенсуалізму, суб'єктивізму).

РЕФЛЕКСІЯ (від латин. *reflexio* – «вигин», «відображення») – акт пізнання, предметом якого є пізнавальна діяльність свідомості, «Я». Пізнання можна досліджувати через результати – зміну наукових ідей, теорій (за допомогою об'єктивного методу) або шляхом аналізу суб'єктивної діяльності пізнання (за допомогою Р.). У цьому розумінні термін використовували Р. Декарт, Дж. Локк, Е. Гуссерль.

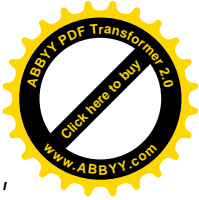
РОЗВИТОК – за Г. Гегелем такий тип зв'язку, який резюмує, підсумовує всі можливі зв'язки та взаємодії дійсності, тобто йдеться про «зв'язок усіх зв'язків»; тому лінія розвитку багатша за змістом, ніж будь-які інші типи зв'язку, отже, у пізнанні розвитку ущільнює пізнання, робить його більш насиченим та ефективним.

РОЗСУДОК – початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми.

РОЗУМ – вищий рівень раціонального пізнання, якому властиві творче оперування абстракціями та рефлексією.

РОМАНТИЗМ – філософська течія, представники якої розглядали природу як художній витвір духу, проповідували культ генія, відводили провідну роль у пізнанні мистецтву, інтуїції.

САМІСТЬ – термін німецької класичної філософії, який став поширеним у філософських і психологічних концепціях ХХ ст., де він позначає внутрішній центр людської особистості, концентрацію особистих якостей людини.

САМОСВІДОМІСТЬ – здатність людини поглянути на себе збоку, тобто дистанціюватися від себе, побачити себе очима інших.

САНСАРА – зафіксовані в текстах «Вед» давньоіндійські уявлення про переселення душі з одного тіла в інше після його смерті; душа, на відміну від тіла, вважається безсмертною. Подальше для душі втілення може підносити або знижувати статус попереднього життя залежно від добрих або поганих вчинків людини. Уже в давні часи С. усвідомлювалася швидше в негативних оцінках, ніж позитивних: нескінченне блукання душі поставало лише як накопичення страждань. Тому в середині I тисячоліття до н. е. у Стародавній Індії виникли духовні течії (або рухи), що шукали шляхи подолання С.

СВІДОМІСТЬ – прямо чи опосередковано пов'язані відображення дійсності у формах, із практичною діяльністю. Можлива лише як суспільне явище, існує на основі мови. Феноменологія розглядає С. як потік актів (сприймання, пригадування, міркування та ін.), спрямованих на певні предмети (інтенціональність) і певним чином організованих часовим потоком свідомості.

СВІДОМІСТЬ ЛЮДИНИ – нова якість психічної діяльності, за допомогою якої дійсність відображається у формах культури, тобто у штучних, неприродних формах, витворених людством у процесі історичного розвитку.

СВІТОГЛЯД – система найзагальніших знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу.

СВОБОДА – одна з характерних рис людини, яка полягає в тому, що вона (подібно до Бога) може діяти (чи не діяти) з власної волі, не детермінуючись обставинами. С. є підставою моральності людини. У політичній сфері розширення свобод передбачає посилення відповідальності.

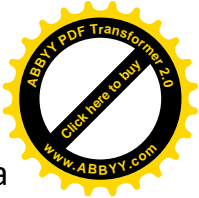
СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ (від латин. *saecularis* – «мирський», «світський») – процес звільнення всіх сфер життєдіяльності людини і суспільства від впливу релігії.

СЕМАНТИКА (з гр. *semanticos* – «той, що означає») – розділ логіки, що вивчає співвідношення виразів мови (знаків) і позначуваних ними об'єктів та смислів, які вони виражають.

СЕМІОТИКА – наука про знакові системи, основоположником якої є Ч. Пірс.

СЕНСУАЛІЗМ (від латин. *sensus* – «почуття», «відчуття») – напрям у гносеології, згідно з яким відчуття є єдиним джерелом пізнання. С. пов'язаний з іменами Дж. Локка, Дж. Берклі, Е. Маха та ін. С. близький за змістом до емпіризму.

СЕРЕДНІ (ЛОКАЛЬНІ) СОЦІАЛЬНІ ГРУПИ – спільноти людей, які формуються за стратифікаційною, функціональною, регіональною та іншими ознаками.

СИЛОГІЗМ (з гр. syllogismos) – дедуктивний умовивід, в якому на підставі двох суджень (засновків) робиться висновок.

СИЛОГІСТИКА – розділ формальної логіки, що вивчає силогізми.

СИНЕРГЕТИКА (з гр. synergia – «спільна дія») – науковий напрям, який досліджує процеси самоорганізації у природних, соціальних і когнітивних системах.

СИНТЕЗ – метод пізнання, який полягає у поєднанні частин у ціле.

СИСТЕМА ЗНАННЯ – за Г. Гегелем будь-яке знання, що претендує на істинність, має бути системно упорядкованим, адже лише за цієї умови воно постане позбавленим односторонності та випадковості; взаємний зв'язок усіх компонентів знання не лише робить його надійним, але й доступним для перевірок.

СІМ'Я – соціально-біологічна спільнота, що існує на підставі шлюбних зв'язків, кровної спорідненості або усиновлення, яка регулює стосунки між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми та відповідає за виконання притаманних їй різноманітних функцій.

СКЕПТИЦИЗМ (з гр. skepticos – «той, що розглядає, досліджує») – філософський напрям, який сповідує сумнів у можливості досягнення істини, здійснення ідеалів та ін.; давньогрецька філософська школа IV–III ст. до н. е., яка розвивала ці ідеї (Піррон, Секст Емпірик).

СОЛІПСИЗМ (від латин. solus – «один», «єдиний» та ipse – «сам») – форма суб'єктивного ідеалізму; визнання справжньою реальністю лише суб'єкта, що мислить, а решта оголошується таким, що існує лише у свідомості індивіда.

СОФІЗМ – хибний силогізм (умовивід), якому надається підкреслено правильна форма з метою навмисного введення співрозмовника в оману.

СОФІСТИ – давньогрецькі мислителі V ст. до н. е. (Протагор, Горгій та ін.), які вперше поставили людину у центр філософського пізнання (людина – міра всіх речей). С. суб'єктивізували та релятивізували істину, не гребуючи різними засобами, щоб збити суперника з пантелику.

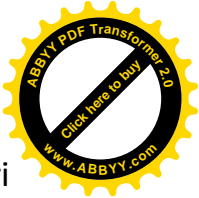
СОЦІАЛЬНА РОЛЬ – сукупність дій, що їх мусить виконувати особа, маючи певний статус у соціальній системі.

СОЦІАЛЬНА СПІЛЬНОТА – реально існуюча сукупність індивідів, що емпірично фіксується, відрізняється відносною цілісністю і є самостійним суб'єктом соціальної дії.

СПЕКУЛЯТИВНЕ – термін, під яким розуміється тип теоретичного знання, що виводиться без звернення до досвіду, за допомогою рефлексії і спрямовується на досягнення граничних основ буття.

СПІРИТУАЛІЗМ (від латин. spiritualis – «духовний») – інша назва ідеалізму, вчення, яке вважає, що основою світу є духовне начало.

СПРИЙНЯТТЯ – цілісний образ предмета, безпосередньо даний у живому спогляданні, в сукупності всіх його аспектів, синтез певних окремих відчуттів.

СПРОСТУВАННЯ – процес установлення хибності або недоведеності деякого твердження за допомогою логічних засобів та вже доведених раніше тверджень.

СТОЇЦИЗМ – напрям давньогрецької філософії доби еллінізму, який, зосереджуючись на етичних проблемах, проповідував незворушність, відстороненість від бід та радощів життя.

СТРАТА – реальна, емпірично фіксована спільнота, що об'єднує людей на певних загальних засадах або на підставі спільної справи, яка зумовлює конституювання даної спільноти в соціальній структурі суспільства і протиставлення її іншим соціальним спільнотам.

СТРУКТУРА – закономірний зв'язок, усталене відношення між елементами системи (наприклад, відношення між словами в реченні).

СТРУКТУРАЛІЗМ – напрям у сучасній (переважно французькій) філософії, який вважає структурно-функціональний метод головним методом філософії і розглядає структуру як вічне і незмінне, ігноруючи її розвиток. С. справив значний вплив у соціології, етнографії, мовознавстві та інших науках. С. пов'язаний з іменами К. Леві-Строса, М. Фуко та ін.

СУБ'ЕКТИВІЗМ – філософський напрям, який пояснює все суще через наявність свідомості у суб'єкта.

СУБ'ЕКТИВНИЙ ІДЕАЛІЗМ – напрям у філософії, згідно з яким свідомість людини творить об'єктивний світ. Існують сенсуалістичний С. і. (Дж. Берклі, Д. Юм, Е. Мах), який розглядає відчуття як суто суб'єктивне переживання, заперечуючи його об'єктивні джерела, і трансцендентальний С. і. (І. Кант, Й. Фіхте, неокантіанці, феноменологи, екзистенціалісти), згідно з яким категоріальна (чи інша) структура свідомості є схемою конструювання світу.

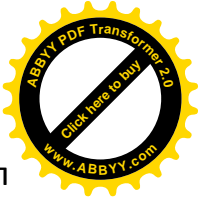
СУБ'ЕКТИВНІСТЬ – нав'язування свого мірила об'єкта, не узгодженого з його властивостями.

СУБЛІМАЦІЯ – непряме, опосередковане (іноді символічне) виявлення несвідомого у діяльності людини.

СУБСТАНЦІЯ (від латин. substantia – «сутність») – незмінна першооснова всього сущого. Згідно з уявленнями прихильників субстанційної моделі світу, С. породжує всі явища світу та є їх об'єднувачим началом. Матеріалісти вважали С. матерію, ідеалісти – Бога.

СУПЕРЕЧНІСТЬ – порушення закону несуперечності, згідно з яким два судження, що суперечать одне одному, не можуть бути одночасно істинними. У філософії Г. Гегеля (діалектиці) С. розглядається як відношення між протилежностями і як джерело руху, розвитку.

СУТНІСТЬ – внутрішні, усталені, суттєві риси, які досягаються розумом. Одні філософи стверджують, що людина здатна пізнати лише явище (Дж. Берклі, Д. Юм, Кант, позитивісти), натомість діалектики ведуть мову про взаємозв'язок і взаємопроникнення явищ і сутності.

СХОЛАСТИКА (з гр. *schole* – «вчена бесіда», «школа») – тип середньовічної філософії, цілком підпорядкованих релігії. Мала на меті обґрунтування, систематизацію і захист теології за допомогою раціоналістичних засобів.

СЦІЄНТИЗМ (від латин. *scientia* – «знання», «наука») – світоглядна позиція, пов'язана з абсолютизацією позитивних аспектів впливу природничих наук на розвиток культури.

ТЕЛЕОЛОГІЯ (з гр. *telos* – «мета») – учення про мету, доцільність, згідно з яким усе для чогось призначене, усе має свою мету.

ТЕОЛОГІЯ – богослов'я, учення про Бога, система християнських догматів.

ТЕОРІЯ (з гр. *theoria* – «спостереження», «дослідження») – найбільш розвинута форма наукового знання, яка дає цілісне, системне відображення закономірних і сутнісних зв'язків певної сфери дійсності.

ТЕОЦЕНТРИЗМ – принцип, згідно з яким єдиний Бог проголошується абсолютним началом і центром Всесвіту, що зумовлює буття і смисл існування всього живого.

ТЕХНІКА у широкому розумінні – особлива форма людського утвердження в бутті та взаємодії зі світом, коли людина за допомогою кінцевого, контрольованого, упорядкованого намагається опанувати нескінченне, спонтанне, хаотичне; ця форма людського самоутвердження може набувати простих, а також надзвичайно складних проявів.

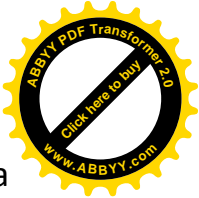
ТЕХНОЛОГІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ – перехід до якісно нових способів технічної та виробничої діяльності, можливість яких відкрилася разом із досягненнями в галузях електроніки, інформаційної техніки, генної інженерії; усі вони повинні спричинитися до того, що людина здійснюватиме свою діяльність не за принципами грубого зовнішнього втручання у природні процеси, а шляхом їх внутрішнього урегулювання на засадах урахування власних законів та властивостей.

ТЕХНОЛОГІЯ – виправдані способи застосування техніки та поєднання окремих ланок процесів людської діяльності.

ТЕХНОТРОННЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство, яке ґрунтується на досягненнях технологічної революції, володінні інформацією, лібералізації суспільних відносин.

ТОМІЗМ – філософське богословське вчення Т. Аквінського і його послідовників, яке наприкінці XIX ст. трансформувалося у неотомізм.

ТРАДИЦІОНАЛІСТСЬКИЙ І ПРОГРЕСІСТСЬКИЙ ТИПИ ЦИВІЛІЗАЦІЇ – характеристики цивілізацій за їх фундаментальними ціннісними установками, запропоновані Р. Геноном: традиціоналістська цивілізація цінує традицію і спрямована швидше до минулого, натомість прогресистська цивілізація цінує новації та більше орієнтована на майбутнє. Традиціоналістські орієнтації характерні для східних цивілізацій, прогресистські – для західних.

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНЕ (від латин. *transcedens* – «той, що виходить за межі») – поняття, яке в деяких філософських системах означає правила (принципи) функціонування свідомості. У свідомості можна виокремити індивідуальні чуттєві (психічні) акти й однакові для всіх людей правила, схеми функціонування свідомості, що їх кантіанці та феноменологи називають трансцендентальними і що є потойбічними щодо чуттєвого «матеріалу» свідомості. Так, І. Кант уважав трансцендентальними категоріальні схеми, за допомогою яких синтезувався чуттєвий досвід.

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ – той, що зумовлює можливості пізнання.

ТРАНСЦЕНДЕНТНИЙ – той, що перебуває за межами свідомості й пізнання.

УМОВИВІД – форма мислення, завдяки якій на підставі попередньо здобутого знання з одного чи кількох суджень виводиться нове знання, теж у вигляді судження.

УНІВЕРСАЛІЇ – загальні родові поняття. Питання про природу У. було предметом дискусії між номіналістами та реалістами.

УНІВЕРСУМ – філософський термін на означення всієї буттєвої реальності (як досяжної, так і недосяжної для людини) у часі та просторі.

УТИЛІТАРИЗМ (з гр. *utilitas* – «користь», «вигода») – етичне вчення, згідно з яким основу моральних вчинків людини становить вигода. Основоположниками У. є французький просвітител П. Гольбах та англійський філософ Є. Бейтам.

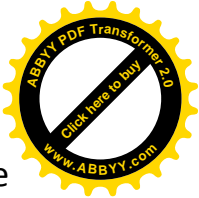
УЯВЛЕННЯ – узагальнений чуттєво-наочний образ предмета, який справляв вплив на органи чуття у минулому, але тепер уже не сприймається.

ФАЛЬСИФІКАЦІОНІЗМ – принцип демаркації науки від «метафізики» (як альтернатива принципу верифікаціонізму), згідно з яким універсальне твердження є істинним, якщо жодне одиничне твердження, яке логічно випливає з нього, не є хибним. Запропонував К. Поппер.

ФАТАЛІЗМ (від латин. *fatalis* – «визначений долею») – концепція, за якою перебіг подій у природі, суспільстві, житті кожної людини наперед визначено Богом, його волею.

ФЕНОМЕН (з гр. *phainomenon* – «те, що з'являється») – у буденній мові – унікальне явище; у філософії – чуттєві дані, взяті безпосередньо, самі по собі. Наприклад, для художника яскравий захід сонця є Ф. і він сприймає його як данину, для вченого це явище, за яким приховується певна закономірність, сутність.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ (з гр. *phainomenon* – «те, що з'являється») – філософське вчення про феномен, який постає не чим іншим, як появою певної реальності. Ф. не розкриває реальність, а засвідчує її такою, якою вона є.

ФЕТИШИЗМ (з фр. *fetichisme* – «амулет») – викривлене відображення в суспільній свідомості певних явищ, за якого речі наділяються непритаманними їм властивостями (фетишизація грошей, золота, символів влади тощо).

ФІДЕЇЗМ (від латин. *fides* – «віра») – напрям філософської думки, який намагається підмінити знання релігією, поставити віру над розумом.

ФІЗИКАЛІЗМ – одна з концепцій неопозитивізму, за якою істинність положення будь-якої науки залежить від можливості перекласти його мовою фізики, «фізикалії».

ФІЛОСОФІЯ – теоретичний світогляд, учення, яке прагне досягнути загальне у світі, людині та суспільстві. Ф. вибудовується із сумнівів й обґрунтувань, доведень, живе у вільних дискусіях, а тому по-справжньому можлива лише в демократичному суспільстві. Філософськими дисциплінами є *метафізика, онтологія, гносеологія, філософська антропологія, логіка, етика, естетика* та ін. Ф. вивчає всі феномени культури під кутом зору загальності, тобто з'ясування їх суті, місця і функцій у культурі.

ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ – напрям у так званій неklasичній філософії кінця ХІХ – початку ХХ ст., представники якого проголосили життя (в біологічній чи психологічній формах) основним предметом філософії. Ф. ж. пов'язана з іменами Ф. Ніцше, В. Дільтея, А. Бергсона, З. Фрейда.

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ – сфера філософського знання про загальність і сутнісність історичного процесу, іманентну логіку розвитку суспільства.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА – розділ філософії, що займається вивченням змісту права, його сутності, форм існування, цінності та ролі у житті людини, держави, суспільства.

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ – сукупність актуальних і потенційних філософських установок щодо релігії і Бога, філософське осмислення їх природи, сутності та сенсу.

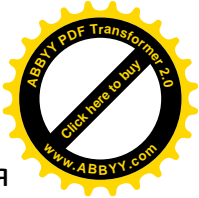
ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ – учення про природу і сутність людини.

ФОРМА – зовнішній вияв предмета, певного змісту, внутрішня структура, певний порядок предмета або перебігу процесу.

ФОРМАЛІЗАЦІЯ – відображення змістового знання у формалізованій мові, яка створюється для точного вираження думок з метою запобігання можливості неоднозначного розуміння.

ФУТУРОЛОГІЯ (від латин. *futurum* – «майбутнє» і логія) – галузь наукових знань, що охоплює перспективи розвитку соціальних процесів; учення про майбутнє.

ХІЛІАЗМ (з гр. *chilioi* – «тисяча») – релігійне вчення про тисячолітнє «царство Боже» на землі, що нібито настане перед «кінцем світу».

ХОЛІЗМ (від латин. *holos* – «цілий», «увесь») – «філософія цілісності» – напрям у сучасній західній європейській філософії, який розглядає цілісність світу як наслідок творчої еволюції, що спрямовується нематеріальним і непізнаним «фактором цілісності».

ЦИВІЛІЗАЦІЯ (від латин. *civilis* – «громадянський», «державний») – 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність матеріальних і духовних досягнень суспільства; 3) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі, що може мати ієрархічні рівні (наприклад, антична цивілізація, римська цивілізація). Термін запровадив В. Р. Мірабо (1757 р.).

ЦІЛЕ – інтегроване поєднання нових якостей, які не властиві окремим частинам, але виникають у результаті їхн взаємодії у певній системі зв'язків.

ЦІННІСТЬ – значущість, яку люди надають речам, явищам і яка становить основу ставлення до них вибору, надання переваги тощо. Ц. наявна лише в актах оцінювання, коли обирають, вибудовують ієрархічну структуру цінностей. Цінності мотивують поведінку людей. Проблему цінностей досліджували неокантіанці (Г. Ріккерт, М. Вебер, М. Шелер та ін.).

ЯКІСТЬ – сукупність ознак, що вирізняють річ серед інших, відмінних від неї, і споріднюють її з подібними до неї.

Я і ТИ – відношення, яке у філософії Л. Фейєрбаха постає єдиною справжньою підставою й умовою людського спілкування: лише тоді, коли ми вбачаємо у співрозмовникові «Ти», тобто принципово рівне нашому «Я» і споріднене з ним, можливий справжній, виправданий діалог між людьми.

СЛОВНИК ПЕРСОНАЛІЙ

АДОРНО ТЕОДОР (1903–1969 рр.) – німецький філософ і соціолог мистецтва ліворадикальної орієнтації, один з видатних представників Франкфуртської школи. Основні твори: «Філософія нової музики» (1949 р.), «Негативна діалектика» (1966 р.).

АНСЕЛЬМ КЕНТЕРБЕРІЙСЬКИЙ (1033–1109 рр.) – теолог і філософ, намагався раціонально обґрунтувати догмати християнства.

АРИСТОТЕЛЬ (384–322 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ і вчений, засновник таких наук, як логіка, метафізика, політологія, поетика тощо. Головна філософська праця – «Метафізика».

БАХТІН МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ (1895–1975 рр.) – російський філолог, літературознавець, теоретик мистецтва, фахівець у галузі теорії пізнання, культурології. Основний філософсько-естетичний твір – «Естетика словесної творчості» (1979 р.).

БЕКОН ФРЕНСІС (1561–1626 рр.) – англійський філософ, засновник матеріалізму та експериментальної науки Нового часу; займав високий державний пост лорд-канцлера. Автор трактату «Новий Органон» (1620 р.).

БЕРГСОН АНРІ (1859–1941 рр.) – французький філософ, представник інтуїтивізму і філософії життя. Основні твори: «Матерія і пам'ять» (1896 р.), «Вступ до метафізики» (1903 р.), «Творча еволюція» (1907 р.).

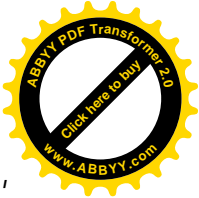
БЕРДЯЄВ МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1874–1948 рр.) – засновник вітчизняного екзистенціалізму, релігійний філософ і публіцист. Основні твори: «Смисл творчості» (1916 р.), «Світогляд Достоєвського» (1923 р.), «Російська ідея» (1946 р.), «Самопізнання» (1949 р.).

БЕРКЛІ ДЖОРДЖ (1685–1753 рр.) – англійський філософ, суб'єктивний ідеаліст, протягом майже двадцяти років – єпископ в Ірландії. Основні твори: «Досвід нової теорії зору» (1709 р.), «Трактат про начала людського знання» (1710 р.), «Три розмови між Гіласом і Філонусом» (1713 р.).

БУЛГАКОВ СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (1871–1944 рр.) – російський релігійний філософ, богослов, економіст. Основні твори: «Філософія господарства» (1912 р.), «Про боголюдство. Трилогія» (1933–1945 рр.), «Філософія імені» (1953 р.).

ВЕРНАДСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ (1863–1945 рр.) – український природодослідник і мислитель, засновник геохімії, біогеохімії, радіогеології. Основні твори: «Початок і вічність життя» (1922 р.), «Біосфера» (1926 р.), «Нариси геохімії» (1927 р.).

ВИШЕНСЬКИЙ ІВАН (між 1545–1550 – бл. 1620 рр.) – український письменник, критик, сатирик, мислитель. Філософське світосприйняття ґрунтувалося на текстах Святого письма, творах представників східної патристики. Був полум'яним захисником православ'я. Основні твори: «Книжка», «Розвінчання диявола-миродержця», «Послання до всіх взагалі в Лядській землі живучих», «Позорище мисленневе» та ін.

ВІТГЕНШТЕЙН ЛЮДВИГ (1889–1951 рр.) – австрійський філософ і логік, один із засновників аналітичної філософії. Основні твори: «Логіко-філософський трактат» (1921 р.), «Філософські дослідження» (1953 р.).

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ (1053–1125 рр.) – державний і політичний діяч Київської Русі, мислитель, один із родоначальників християнського гуманізму. Автор «Повчання Володимира Мономаха», яке стало не тільки духовним заповітом його дітям і нащадкам, а і взірцем утвердження ідеалу князівського правління, що найбільш відповідало інтересам єдності Русі.

ГАЙДЕГГЕР МАРТІН (1889–1976 рр.) – німецький філософ, один з основоположників німецького екзистенціалізму. Основна праця – «Буття і час» (1927 р.).

ГЕГЕЛЬ ГЕОРГ ВІЛЬГЕЛЬМ ФРІДРІХ (1770–1831 рр.) – німецький філософ, об'єктивний ідеаліст, представник німецької класичної філософії, творець оригінальної філософської системи. Основні твори: «Феноменологія духу» (1807 р.), «Наука логіки» (1812–1816 рр.), «Енциклопедія філософських наук» (1817 р.), «Філософія права» (1821 р.).

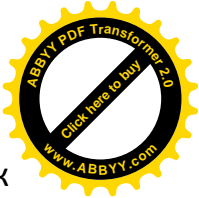
ГЕЛЬВЕЦІЙ КЛОД АДРІАН (1715–1771 рр.) – французький філософ-матеріаліст, послідовник сенсуалізму Дж. Локка. Основні твори: «Про розум» (1758 р.), «Про людину» (1769 р.).

ГЕРАКЛІТ ЕФЕСЬКИЙ (бл. 544 – бл. 483 до н. е.) – давньогрецький філософ, уважав вогонь першоелементом світу (космосу). Твір «Про природу», що дійшов до нас у фрагментах, славився в давнину глибиною, претензією на пророцтво і загадковістю викладу, за що сучасники прозвали Геракліта «Темним».

ГІЗЕЛЬ ІНОКЕНТІЙ (бл. 1600–1683 рр.) – культурний і церковний діяч, історик, філософ. Народився у Пруссії. Вступив до Києво-Могилянської академії, потім на кошти П. Могили вчився в Польщі та в Англії. Після повернення був обраний професором філософії Києво-Могилянської академії, а у 1646 р. – її ректором. З 1650 р. – ігумен київських Кирилівського та Миколаївського монастирів, з 1656 р. – архімандрит Києво-Печерської лаври. Автор праць «Про істинну віру», «Стара віра», «Мир з богом чоловіку», «Праця з загальної філософії» та ін.

ГОББС ТОМАС (1588–1679 рр.) – англійський філософ-матеріаліст і сучасник англійської буржуазної революції, під час якої емігрував у Париж, де написав свої головні твори, а саме «Філософські елементи вчення про громадянина» (1642 р.) і «Левіафан» (1651 р.). У вченні про суспільство захищає теорію суспільного договору, що лежить в основі становлення держави.

ГОГОЦЬКИЙ СИЛЬВЕСТР СИЛЬВЕСТРОВИЧ (1813–1889 рр.) – український і російський філософ, представник української академічної філософії. Свої погляди називав теїстичними, а саму філософію розглядав як змоглядну моральну науку. Основні твори: «Критичний погляд на філософію І. Канта», «Філософський лексикон» (в 4 т.), «Огляд системи Гегеля».

ГУССЕРЛЬ ЕДМУНД (1859–1938 рр.) – німецький філософ, засновник феноменології. Основні твори: «Філософія арифметики» (1894 р.), «Логічні дослідження» (1901 р.).

ДЕКАРТ РЕНЕ (1596–1650 рр.) – французький філософ, математик, фізик, фізіолог. Родоначальник раціоналізму в європейській філософії. Основні твори: «Розмірковування про метод» (1637 р.), «Начала філософії» (1644 р.).

ДЕМОКРИТ З АБДЕРА (бл. 460 – бл. 370 до н. е.) – давньогрецький філософ-матеріаліст, перший енциклопедист серед греків. Визнавав два начала – атоми і порожнечу; вважається одним із родоначальників атомістики.

ДІДРО ДЕНІ (1713–1784 рр.) – французький філософ, просвітник, керівник – засновник та редактор «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв та ремесел», письменник, критик мистецтва. Основні твори: «Думки до пояснення природи» (1754 р.), «Розмова д'Аламбера з Дідро» (1769 р.), «Філософські обґрунтування матерії і руху» (1770 р.), «Елементи фізіології» (1774–1780 рр.).

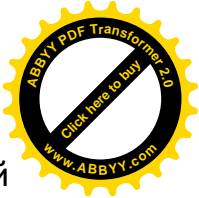
ДІЛЬТЕЙ ВІЛЬГЕЛЬМ (1833–1911 рр.) – німецький філософ, психолог та історик культури. Провідний представник філософії життя, засновник філософської герменевтики. Основні твори: «Вступ до наук про дух», «Критика історичного розуму» (1883 р.), «Описова психологія» (1896 р.), «Виникнення герменевтики» (1900 р.) та ін.

ДРОГОБИЧ ЮРІЙ (бл. 1450–1494 рр.) – український учений, доктор медицини і філософії, представник раннього гуманізму в Україні. Освіту здобув у Краківському та Болонському університетах. З 1487 р. – професор медицини та астрономії Краківського університету. Праці Ю. Дрогобича були відомі в багатьох країнах Європи.

ДЮРКГЕЙМ ЕМІЛЬ (1858–1917 рр.) – французький соціолог і філософ, родоначальник французької соціологічної школи. Основні твори: «Про розподіл суспільної праці» (1893 р.), «Самогубство» (1897 р.), «Елементарні форми релігійного життя» (1912 р.).

ЕНГЕЛЬС ФРІДРІХ (1820–1895 рр.) – німецький учений і громадський діяч, родоначальник марксизму як цілісної соціально-економічної концепції. Особистий друг і помічник К. Маркса, співавтор багатьох праць з теорії комунізму і критики капіталізму. Основні твори: «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії» (1886 р.), «Анти-Дюрінг» (1878 р.), «Походження сім'ї, приватної власності і держави» (1884 р.), «Діалектика природи» (1873–1882 рр.).

ЕРАЗМ РОТЕРДАМСЬКИЙ (1469–1536 рр.) – гуманіст епохи Відродження, голова «північних гуманістів», філолог, письменник. Родом з Роттердама. Автор «Похвали Глупоті» – сатири, що висміює звичаї та пороки сучасного йому суспільства. Відіграв велику роль у підготовці Реформації, але не прийняв її. Ворог релігійного фанатизму. Не протиставляє віру і знання, оскільки знання слугує зміцненню віри, розумінню Святого письма.

ІЛАРІОН КИЇВСЬКИЙ (XI ст.) – давньоруський письменник, перший Київський митрополит з русичів. Перший відомий нам давньоруський книжник і мислитель, який зробив своїм предметом розмірковування про долю людства, спробував розглянути основні тенденції і рушійні сили історії. Його погляди відображені у праці «Слово про закон і благодать» – першій пам'ятці вітчизняної культури мислення.

КАМЮ АЛЬБЕР (1913–1960 рр.) – французький письменник і філософ, представник атеїстичного екзистенціалізму, лауреат Нобелівської премії 1957 р. Основні твори: «Міф про Сізіфа» (1942 р.), «Бунтівна людина» (1951 р.) та ін.

КАНТ ІММАНУЇЛ (1724–1804 рр.) – німецький філософ і вчений, родоначальник німецького класичного ідеалізму. Основні твори: «Критика чистого розуму» (1781 р.), «Критика практичного розуму» (1788 р.), «Критика здатності судження» (1790 р.).

КОНИСЬКИЙ ГЕОРГІЙ (1717–1795 рр.) – український церковний діяч, філософ, визначний мислитель XVIII ст. Керував кафедрою філософії в Києво-Могилянській академії, читав курс загальної філософії, був професором богослов'я і ректором академії. Праці: «Воскресіння мертвих» і 80 промов та проповідей, які майже всі опубліковані.

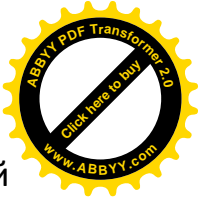
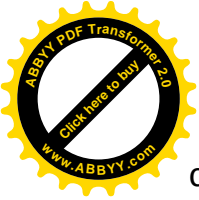
КОНТ ОГЮСТ (1798–1857 рр.) – французький філософ, один з основоположників позитивізму і соціології. Основні твори: «Курс позитивної філософії» (1830-1842 рр.), «Система позитивної політики» (1851–1854 рр.).

КОНФУЦІЙ (бл. 551–479 до н. е.) – давньокитайський філософ і педагог, засновник конфуціанства. Суть його вчення викладено в книзі «Лунь юй» («Бесіди та судження»). Концепція людяності в уявленні Конфуція – це система кількох найважливіших ідей: відданість імператору, вірність обов'язку, повага синів.

КУЛЬЧИЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (1895–1980 рр.) – український філософ, громадський і культурно-освітній діяч української діаспори. Вивчав філософію у Львівському університеті і в Сорбонні, був професором філософії і психології Українського Вільного Університету в Мюнхені. Автор 130 статей і монографій з психології, етнографії, антропології, філософії, педагогіки, літературознавства, германістики. Писав англійською, німецькою, французькою, українською мовами.

ЛОКК ДЖОН (1632–1704 рр.) – англійський філософ-матеріаліст, діяльність якого належить до епохи Реставрації в Англії. Він взяв участь у боротьбі партій Англії як філософ, економіст і політичний письменник. Основна праця – «Досвід про людський розум» (1690 р.).

ЛОСЄВ ОЛЕКСІЙ ФЕДОРОВИЧ (1893–1988 рр.) – філософ, філолог, автор низки фундаментальних праць з античної естетики, логіки, мовознавства, перекладач філософської і художньої літератури зі

стародавніх мов. Основні твори: «Ерос у Платона» (1916 р.), «Античний космос і сучасна наука» (1927 р.), «Діалектика художньої форми» (1927 р.), «Діалектика міфу» (1930 р.), «Антична міфологія в її історичному розвитку» (1957 р.), «Історія античної естетики» (1963–1980 рр.), «Володимир Соловйов та його час» (1990 р.) (вийшла посмертно).

МАМАРДАШВІЛІ МЕРАБ КОСТЯНТИНОВИЧ (1930–1990 рр.) – грузинський і російський філософ, спеціаліст з метафілософії, теорії пізнання, методології науки, історії філософії. Основні твори: «Класичний і неklasичний ідеали раціональності» (1984 р.), «Як я розумію філософію» (1990 р.).

МАРІТЕН ЖАК (1882–1973 рр.) – французький філософ-неотоміст. Основні твори: «Інтегральний гуманізм» (1936 р.), «Символ віри» (1941 р.).

МАРКС КАРЛ (1818–1883 рр.) – німецький соціолог, філософ, економіст, основоположник марксизму. Основні твори: «Капітал» (1867–1894 рр.), «Злиденність філософії» (1847 р.), «Святе сімейство» (1844–1845 рр.), «Німецька ідеологія» (1845–1846 рр.) та ін.

МОГИЛА ПЕТРО (1596–1647 рр.) – український церковний, політичний, культурно-освітній діяч, реформатор, Київський митрополит з 1632 р. Створив Київський колегіум (1632 р.), відкрив колегію в Кремінці (1636 р.), слов'яно-греко-латинську академію в Яссах (1640 р.). Дбав про розвиток Києво-Печерської лаврської друкарні, сам підготував 20 творів церковно-теологічного, полемічного, філософського та моралізаторського характеру. Все своє майно, кошти, бібліотеку заповів академії.

МОНТЕНЬ МІШЕЛЬ (1533–1592 рр.) – французький філософ-гуманіст. Головний твір – «Досліди» (1580–1588 рр.).

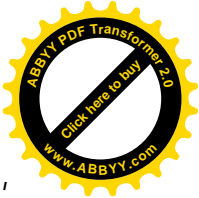
НІЦШЕ ФРІДРІХ (1844–1900 рр.) – німецький філософ, професор філології в Базелі (Швейцарія), культуролог, етик. Основні твори: «Так говорив Заратустра» (1883–1884 рр.), «По той бік добра і зла» (1886 р.), «Воля до влади» (1906 р.).

НОВИЦЬКИЙ ОРЕСТ МАРКОВИЧ (1806–1884 рр.) – український філософ, перший професор філософії Київського університету. Автор праць: «Про дорікання, які роблять філософії...», «Керівництво до логіки», «Поступовий розвиток давніх філософських вчень у зв'язку з розвитком язичницьких вірувань».

ОРТЕГА-І-ГАССЕТ ХОСЕ (1883–1955 рр.) – іспанський філософ, соціолог, культуролог. Основні твори: «Дегуманізація мистецтва» (1925 р.), «Повстання мас» (1929–1930 рр.).

ПАСКАЛЬ БЛЕЗ (1623–1662 рр.) – французький релігійний філософ, письменник, учений, один з основоположників науки Нового часу, що стояв біля джерел теорії ймовірностей, диференціального числення, творець гідростатики та ін. Однак стверджував перевагу віри над розумом. Основна філософська праця – «Думки».

ПІФАГОР САМОСЬКИЙ (бл. 580 – бл. 500 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ, релігійний і політичний діяч, засновник піфагореїзму.

ПЛАТОН (428–347 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ, політолог, учень Сократа, засновник об'єктивного ідеалізму. Основні твори: текст промови «Апологія Сократа», 25 достовірно ідентифікованих діалогів, «Держава», «Закони».

ПРОКОПОВИЧ ФЕОФАН (1681–1736 рр.) – український і російський церковний та громадський діяч, письменник, учений, філософ. Найосвіченіша людина того часу в Росії. Радник Петра I з питань освіти й церкви, глава «вченої дружини» царя.

РАССЕЛ БЕРТРАН (1872–1970 рр.) – англійський філософ-позитивіст, логік, громадський діяч. У книзі «Чому я не християнин» указав на страх як на основу релігії, уважав науку засобом самоствердження людини.

САКОВИЧ КАСІЯН (бл. 1578–1647 рр.) – український письменник, культурно-освітній діяч, філософ. Освіту здобув у Замойській академії і Краківському університеті. Основні твори: «Арістотелівські проблеми, або Питання про природу людини...», «Трактат про душу».

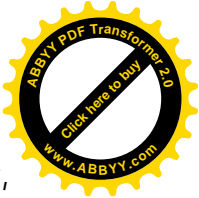
САРТР ЖАН-ПОЛЬ (1905–1980 рр.) – французький філософ і письменник, голова французького атеїстичного екзистенціалізму. Філософські погляди суперечливі. Основні твори: «Уява» (1936 р.), «Буття і ніщо» (1943 р.), «Екзистенціалізм – це гуманізм» (1946 р.), «Критика діалектичного розуму» (1960 р.), «Ситуації» (1947–1964 рр.).

СКОВОРОДА ГРИГОРІЙ САВИЧ (1722–1794 рр.) – видатний український філософ, поет, просвітитель. Найвидатніші серед праць – «Сад божественних пісень», «Байки Харківські», «Нарцис», «Асхань», «Алфавіт світу», «Жона Лотова», «Потоп зміїн» та ін.

СОКРАТ (бл. 469–399 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ, учення якого повернуло мислителів від матеріалістичного натуралізму до ідеалізму. Жив і навчав в Афінах, де його слухали численні учні, зокрема Платон, Антісфен, Арістіпп, Евклід з Мегари. Про вчення Сократа, який принципово нічого не писав, можна судити зі свідчень Платона й Арістотеля. Будова світу, фізична природа речей – таємниця; ми можемо пізнати тільки самих себе. Найвище завдання знання – практичне, це мистецтво жити.

СОЛОВЙОВ ВОЛОДИМИР СЕРГІЙОВИЧ (1853–1900 рр.) – російський релігійний філософ-містик. У своїх працях «Читання про боголюдство» (1877–1881 рр.), «Виправдання добра» (1897–1899 рр.) тощо намагався створити всеосяжне філософсько-богословське вчення – «метафізику всеєдності».

СОРОКІН ПИТИРИМ ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1889–1968 рр.) – російський психолог і соціолог, активний учасник Лютневої революції 1917 р. у Росії, емігрант з 1922 р. Жив у США, був названий «американським соціологом № 1»; автор оригінальної концепції соціальної культури. Основна праця, видана в Росії, – книга «Людина. Цивілізація. Суспільство» (1992 р.).

СПЕНСЕР ГЕРБЕРТ (1820–1903 рр.) – англійський філософ і соціолог, один з родоначальників позитивізму. Основна праця – «Система синтетичної філософії» (1862–1896 рр.).

СПІНОЗА БЕНЕДИКТ (1632–1677 рр.) – нідерландський філософ, пантеїст. Основні твори: «Богословсько-політичний трактат» (1670 р.), «Етика» (1677 р.).

ТАРД ГАБРІЄЛЬ (1843–1904 рр.) – французький соціолог і криміналіст, один з основоположників соціальної психології. Основні твори: «Закони наслідування» (1890 р.), «Соціальна логіка» (1894 р.).

ТЕЙЯР ДЕ ШАРДЕН П'ЄР (1881–1955 рр.) – французький учений-палеонтолог, філософ, теолог. Прагнув усунути протилежність науки і релігії. Католицька церква засудила вчення як модерністське, але його еволюціоністська теорія стала поширеною. Головна праця – «Феномен людини» (1956 р.).

ТЕРТУЛЛІАН КВІНТ СЕПТИМІЙ ФЛОРЕНС (бл. 160 – після 220 рр.) – християнський апологет, прихильник концепції «чистої» віри.

ТОМА АКВІНСЬКИЙ (1225–1274 рр.) – католицький теолог, намагався обґрунтувати християнське віровчення з філософської точки зору. У 1323 р. його було визнано святим. Папа Лев XII в енцикліці у 1879 р. назвав філософську систему Т. Аквінського «єдиною істинною філософією католицизму».

ТРУБЕЦЬКОЙ ЄВГЕНІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (1863–1920 рр.) – російський філософ, громадський діяч, активний учасник релігійно-філософського товариства пам'яті В. Соловйова. Головна книга – «Сенс життя» (1918 р.).

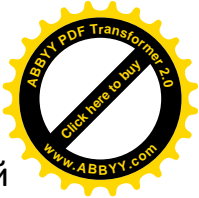
ТРУБЕЦЬКОЙ СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ (1862–1905 рр.) – російський філософ, громадський діяч, публіцист. Основні твори: «Про природу людської свідомості» (1890 р.), «Основи ідеалізму» (1896 р.), «Вчення про Логос і його історію». У 1905 р. його було обрано ректором Московського університету.

ФЕДОРОВ МИКОЛА ФЕДОРОВИЧ (1828–1903 рр.) – російський мислитель, представник релігійно-філософського напрямку космізму. Основна праця – «Філософія загальної справи» (1903 р.).

ФЕЙЄРБАХ ЛЮДВІГ (1804–1872 рр.) – німецький філософ-матеріаліст і атеїст. Основні твори: «До критики філософії Гегеля» (1839 р.), «Сутність християнства» (1841 р.), «Основи філософії майбутнього» (1843 р.).

ФІХТЕ ЙОГАНН ГОТТЛІБ (1762–1814 рр.) – німецький філософ, другий за часом після Т. Канта діяч німецького класичного ідеалізму. Основна праця – «Науковчення» (1794 р.).

ФЛОРЕНСЬКИЙ ПАВЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1882–1937 рр.) – російський релігійний філософ, учений, богослов. Основна праця – «Історія нової філософії» (1897–1907 рр.).

ФРАНК СЕМЕН ЛЮДВИГОВИЧ (1877–1950 рр.) – російський релігійний філософ, послідовник В. С. Соловйова, учасник збірника «Віхи»; емігрував у 1922 р. У філософії розвивав ідеї всеєдності й боголюдства. Основні твори: «Сенс життя» (1926 р.), «Нарис методології суспільних наук» (1922 р.), «Світло в темряві» (1949 р.), «Реальність і людина» (1950 р.).

ФРЕЙД ЗІГМУНД (1856–1939 рр.) – австрійський лікар-психіатр і психолог, засновник психоаналізу і фрейдизму. Основні твори: «Тлумачення сновидінь» (1900 р.), «Психопатологія повсякденного життя» (1904 р.), «Тотем і табу» (1913 р.), «Я і Воно» (1923 р.).

ФРОММ ЕРИХ (1900–1980 рр.) – німецько-американський філософ, соціолог і психолог, один із провідних представників неофрейдизму. Основні твори: «Втеча від свободи» (1941 р.), «Психоаналіз і релігія» (1950 р.), «Революція надії» (1964 р.).

ЧИЖЕВСЬКИЙ ДМИТРО ІВАНОВИЧ (1894–1977 рр.) – український філолог, філософ, історик філософії. Освіту здобував у Петербурзі, Києві, Німеччині. Працював в українських і німецьких університетах, був одним з організаторів Української Вільної Академії в Аугсбурзі, професором філософії Українського Вільного Університету в Мюнхені. Автор понад 900 наукових праць з різних галузей знання.

ЮМ ДЕВІД (1711–1776 рр.) – англійський філософ-ідеаліст, психолог, історик. Завдання знання вбачав не в осягненні буття самого по собі, а у здатності бути керівництвом для практичного життя. За Д. Юмом, єдиний об'єкт пізнання, який може бути доведено, – це об'єкти математики, решту можна осягнути лише з досвіду, а оскільки досвід індивідуальний, то й знання індивідуальні – суб'єктивні. Основні твори: «Трактат про людську природу» (1739–1740 рр.), «Дослідження про людський розум» (1748 р.).

ЮНГ КАРЛ ГУСТАВ (1875–1961 рр.) – швейцарський психоаналітик, психіатр, культуролог. Засновник аналітичної психології. Основні твори: «Метаморфози і символи лібідо» (1912 р.), «Трансцендентна функція» (1916 р.), «Дійсність душі» (1934 р.) та ін.

ЮРКЕВИЧ ПАМФІЛ ДАНИЛОВИЧ (1826–1874 рр.) – український філософ, видатний представник української академічної філософії. Безпосередній учитель В. С. Соловйова. Написав низку глибоких праць з історії філософії, духовності.

ЯСПЕРС КАРЛ (1883–1969 рр.) – німецький філософ-екзистенціаліст. Основні твори: «Розум і екзистенція» (1935 р.), «Філософія» (1932 р.), «Атомна бомба і майбутнє людства» (1958 р.), «Сенс і призначення історії» (1949 р.).

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Актуальные проблемы философии науки / [отв. ред. Э. В. Гирусов]. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – 344 с.
2. Андрущенко В. П. Вступ до філософії. Великі філософи / В. П. Андрущенко. – К. – Х., 2005.
3. Аргонов В. Ю. Искусственное программирование потребностей человека: путь к деградации или новый стимул развития? / В. Ю. Аргонов // Вопросы философии. – 2008. – № 12. – С. 22–38.
4. Аршинов В. И. Синергетика конвергирует со сложностью / В. И. Аршинов // Вопросы философии. – 2011. – № 4. – С. 73–84.
5. Баранцев Р. Г. Синергетика в современном естествознании / Р. Г. Баранцев. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 144 с.
6. Баскаков А. Я. Методология научного исследования / А. Я. Баскаков, Н. В. Тулсаков. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.
7. Берталанфи Л. История и статус общей теории систем / Л. Берталанфи // Системные исследования : Методологические проблемы. Ежегодник. – М. : Наука, 1973. – С. 20–37.
8. Бехманн Г. Современное общество как общество риска / Г. Бехманн // Вопросы философии. – 2007. – № 1.
9. Бехманн Г. Современное общество / Г. Бехманн. – М. : Логос, 2010. – 248 с.
10. Бодриар Ж. Общество потребления / Ж. Бодриар. – М., 2000.
11. Бойченко О. В. Міф як проблема сучасної української філософії / О. В. Бойченко // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2005. – № 4–5.
12. Бузгалин А. В. Социальная философия XXI в. : ренессанс марксизма? / А. В. Бузгалин // Вопросы философии. – 2011. – № 3. – С. 36–47.
13. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну / Ю. Габермас. – К., 2001.
14. Гадамер К.-Г. Истина и метод / К.-Г. Гадамер. – М., 1998.
15. Гартман Н. К основоположению онтологии : Введение / Н. Гартман. – СПб., 2003.
16. Горелов М. Є. Цивілізаційна історія України / Горелов М. Є., Моця О. П., Рафальський О. О. – К., 2005.
17. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі / В. Гьосле. – К., 2003.
18. Гьофе О. Розум і право / О. Гьофе. – К., 2003.
19. Декарт Р. Первоначала философии / Р. Декарт // Сочинения : в 2 т. – М., 1989. – Т. 1.
20. Делез Ж. Что такое философия? / Ж. Делез, Ф. Гваттари. – СПб., 1998.
21. Делокаров К. Х. Системная парадигма современной науки и синергетика / К. Х. Делокаров // Общественные науки и современность. – 2000. – № 6. – С. 110–117.
22. Деррида Ж. Голос и феномен / Ж. Деррида. – СПб., 1999.
23. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Лаэртский Диоген. – М., 1979.

24. Добронравова И. С. На каких основаниях осуществимо единство современной науки? / И. С. Добронравова // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С. 343–353.
25. Дубровский Д. И. Основные категориальные планы проблемы сознания / Д. И. Дубровский // Вопросы философии. – 2008. – № 12. – С. 59–76.
26. Дьюї Дж. Свобода і культура / Дж. Дьюї // Зарубіжна філософія ХХ століття. – К., 1993.
27. Журавлёв В. И. Высокоабстрактная космофизика: проблемы поиска теоретического критерия истинности и всеединства мира / В. И. Журавлёв // Практична філософія. – 2008. – № 2. – С. 32–37.
28. Знание о прошлом в современной культуре (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2011. – № 8. – С. 3–45.
29. Кант И. Критика практического разума / И. Кант // Сочинения: в 6 т. – М., 1963–1966. – Т. 4.
30. Князева Е. Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб. : Алетейя, 2002. – 414 с.
31. Кохановский В. П. Философские проблемы социально-гуманитарных наук (формирование, особенности и методология социального познания) : учеб. пособ. для аспирантов / В. П. Кохановский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. – 320 с.
32. Кочергин А. Н. Методы и формы научного познания / А. Н. Кочергин. – М., 1990.
33. Лао Цзы. Книга о пути и силе / Цзы Лао. – Новосибирск, 1992.
34. Левин Г. Д. Три взгляда на природу теоретического и эмпирического знания / Г. Д. Левин // Вопросы философии. – 2011. – № 2. – С. 104–114.
35. Лешкевич Т. Г. Философия науки: традиции и новации : учеб. пособ. для вузов / Т. Г. Лешкевич. – М. : Изд-во «ПРИОР», 2001. – 428 с.
36. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении / Дж. Локк // Сочинения : в 3 т. – М., 1985. – Т. 1.
37. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли. – М., 1998.
38. Мамчур Е. А. Фундаментальная наука и современные технологии / Е. А. Мамчур // Вопросы философии. – 2011. – № 3. – С. 80–89.
39. Назаретян А. П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории: Синергетика, психология и футурология / А. П. Назаретян. – М. : ПЕР СЭ, 2001. – 239 с.
40. Нариньяни А. С. Математика XXI – радикальная смена парадигмы. Модель, а не Алгоритм / А. С. Нариньяни // Вопросы философии. – 2011. – № 1. – С. 3–15.
41. Наука и образование : современные трансформации : [монография] / Ин-т философии им. Г. С. Сковороды НАН Украины. – К. : ПАРАПАН, 2008. – 328 с.
42. Никифоров А. Л. Фундаментальная наука умирает? // Вопросы философии. – 2008. – № 5. – С. 58–61.
43. Ницше Ф. Сочинения : в 2 т. / Ф. Ницше – М., 1990.
44. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? / Х. Ортега-и-Гассет – М., 1991.

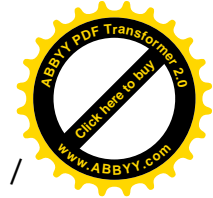

45. Ракизов А. И. Прологомены к идее технологи / А. И. Ракизов // Вопросы философии. – 2011. – № 1. – С. 3–15.
46. Рассел Б. История западной философии / Б. Рассел. – К., 1995.
47. Ратников В. С. Феномен сложности как предмет философско-методологического осмысления (о сложности нанотехнологии) / В. С. Ратников // Філософські науки : збірник наукових праць. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2009. – С. 3–12.
48. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / Ж.-Ж. Руссо – К., 1999.
49. Сабитов Р. А. Основы научных исследований : учеб. пособ. для вузов. – Челябинск, 2002. – 138 с.
50. Самардак М. М. Філософія науки. – К. : ПАРАПАН, 2011. – 204 с.
51. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм / Ж.-П. Сартр // Зарубіжна філософія ХХ ст. – К., 1993.
52. Сенека. Нравственные письма к Луцилию / Сенека. – М., 1972.
53. Синергетическая парадигма. Социальная синергетика. – М. : Прогресс-Традиция, 2009. – 688 с.
54. Системный подход в современной науке. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 560 с.
55. Сковорода Г. Образ мыслителя / Г. Сковорода. – К., 1997.
56. Тарелкін Ю. П. Методологія наукового дослідження / Ю. П. Тарелкін, В. О. Цикін. – Суми : СумДПУ, 2010. – 196 с.
57. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге ХХІ века / Э. Тоффлер. – М., 2002.
58. Філософія науки: традиції та інновації. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. – № 1 (1). – 277 с.
59. Філософія науки: традиції та інновації. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. – № 1 (2). – 288 с.
60. Філософія науки: традиції та інновації. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2011. – № 1 (3). – 210 с.
61. Філософія науки: традиції та інновації. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2011. – № 1 (4). – 214 с.
62. Хабермас Ю. Філософія як берегиня та інтерпретатор / Ю. Хабермас // Після філософії: кінець чи трансформація. – К., 2000.
63. Хайдеггер М. Что это такое – философия? / М. Хайдеггер // Путь в философию: антология. – М., 2001.
64. Цикин В. А. Глобализация : ноосферный поход / В. А. Цикин. – Суми : Изд-во СумГПУ им. А. С. Макаренко, 2007. – 287 с.
65. Цикин В. А. Философия образования: постнеклассический поход : [монография] / В. А. Цикин, Е. А. Наумкина. – Сумы: Изд-во СумГПУ им. А. С. Макаренко, 2009. – 232 с.
66. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / А. Шопенгауэр. – М., 1992.
67. Юнг К.-Г. Архетип и символ / К.-Г. Юнг. – М., 1991.

Допоміжна

1. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: новые возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
2. Бех В. П. Социальный организм: философско-методологический анализ / В. П. Бех. – Запорожье : «Тандем-У», 1998. – 186 с.
3. Білодід Ю. М. Філософія: український світоглядний акцент : навч. посіб. [для вищ. навч. закл.] / Ю. М. Білодід. – К., 2006.
4. Богданов А. А. Тектология (всеобщая организационная наука) : в 2 кн. / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Т. 1. – 576 с.
5. Всемирная энциклопедия. Философия. – М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
6. Гадамер Г.-Г. Истина и метод / Г.-Г. Гадамер. – М. : ООО: «АСТ», 2007. – 868 с.
7. Гроф С. За пределами мезга / С. Гроф. – М. : Институт Трансперсональной Психологии, Издательство Института Психотерапии, 2000. – 504 с.
8. Гусев В. И. Философия Нового времени и наука / В. И. Гусев // История философии и культура. – К., 1991.
9. Данилова В. С. Основные концепции современного естествознания : учеб. пособ. для вузов / В. С. Данилова, Н. Н. Кожевников. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 256 с.
10. Дёмин В. П. Тайны биосферы и ноосферы / В. П. Дёмин. – М. : Вече, 2001. – 464 с.
11. Дриккер А. С. Информационный ключ к истории (индивид и общество) / А. С. Дриккер // Философские науки. – 1999. – № 1. – С. 118–131.
12. Зайченко Г. А. История западной философии. Классика против постмодернизма / Г. А. Зайченко. – Днепропетровск, 2000.
13. История и философия науки. – СПб. : Питер, 2008. – 304 с.
14. Історія філософії в її зв'язку з освітою / [за ред. Г. І. Волинки]. – К., 2006.
15. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. – К., 2001.
16. Каменев С. В. Научная картина мира: от классической – к современной / С. В. Каменев. – М. : 2003. – 67 с.
17. Канке В. А. Основные философские направления и концепции науки. Итоги XX столетия / В. А. Канке. – М. : Логос, 2000. – 320 с.
18. Капра Ф. Дао физики / Ф. Капра. – К. : «София», М. : ИД «Гелиос», 2002. – 352 с.
19. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Ф. Капра. – К. : «София»; М. : ИД «Гелиос», 2002. – 336 с.
20. Карпенков С. Х. Концепции современного естествознания / С. Х. Карпенков. – М. : Высш. шк., 2000. – 320 с.
21. Кемеров Е. В. Социальная обусловленность познания : динамика проблемы / Е. В. Кемеров // Вопросы философии. – 2008. – № 10. – С. 20–33.
22. Князева Е. Н. Основания синергетики. Синергетическое мировидение / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб., 2005.

23. Основы философии науки : учеб. пособ. для аспирантов / [В. П. Кохановский, Т. Г. Лешкевич, Т. П. Матяш, Т. Б. Фатхи]. – Ростов-на-Дону, 2004. – 608 с.
24. Кочубей Н. В. Становление этоса постнеклассической науки // Філософські науки : зб. наук. праць / Н. В. Кочубей. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. – С. 50–57.
25. Крымский С. Философия как путь человечности и надежды / С. Крымский. – К., 2000.
26. Кун Т. Структура научных революцій / Т. Кун. – М. : ООО: «АСТ», 2003. – 563 с.
27. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень / О. В. Кустовська. – Тернопіль : Економ. думка, 2005. – 124 с.
28. Ласло Э. Основания трансдисциплинарной единой теории / Э. Ласло // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – С. 226–334.
29. Лица на Марсе // Открытия и гипотезы. – 2011. – № 7. – С. 28-29.
30. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство / Ч. Ломброзо. – М., 1997.
31. Лук'янець В. С. Сучасний науковий дискурс: оновлення методологічної культури / Лук'янець В. С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. – К., 2000. – 304 с.
32. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах / [за ред. В. Г. Табачковського]. – К., 2004.
33. Лютий Т. Розумність нерозумного / Т. Лютий. – К., 2007.
34. Мамардашвили М. Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. – М., 1990.
35. Мерекутова З. К. Методология научного исследования и образования / З. К. Мерекутова. – Майкон, АГУ, 2003. – 244 с.
36. Микешина Л. А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: учеб. пособ. / Л. А. Микешина. – М. : Прогресс-Традиция: МПСИ: Флинта, 2005. – 464 с.
37. Найдена старейшая галактика во вселенной // Открытия и гипотезы. – 2011. – № 6. – С. 23-24.
38. Найдыш В. М. Концепции современного естествознания : учеб. пособ. / В. М. Найдыш– М. : Гардарики, 1999. – 476 с.
39. Основы философии науки : учеб. пособ. для вузов / [под ред. проф. С. А. Лебедева]. – М. : Академ. Проект, 2005. – 544 с.
40. Панарин А. С. Искушение глобализации / А. С. Панарин. – М., 2000.
41. Петрушенко В. Л. Епістемологія як філософська теорія знання / В. Л. Петрушенко. – Львів, 2000.
42. Планк М. Происхождение научных идей / М. Планк. – М. : Знание, 1975. – 754 с.
43. Польшаков В. І. Концепції сучасного природознавства: навч. посіб. / В. І. Польшаков, М. В. Богдан. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 178 с.

44. Поппер К. Логика и рост научного знания / К. Поппер. – М. : Наука, 1983. – 605с.
45. Поппер К. Нищета историцизма / К. Поппер. – М. : ООО «АСТ», 2007. – 546 с.
46. Резник Ю. М. Введение в теорию личности. Личность и ее жизненный мир / Ю. М. Резник, Л. Г. Костюченко. – М., 2005.
47. Родин А. В. Рациональность и релятивизм / А. В. Родин // Вопросы философии. – 2008. – № 9. – С. 55-77.
48. Рузавин Г. И. Методология научного исследования : учеб. пособ. для вузов / Г. И. Рузавин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 317 с.
49. Рузавин Г. И. Основы философии истории : учеб. пособ. для аспирантов / Г. И. Рузавин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 303 с.
50. Рузавин Г. И. Философия науки : учеб. пособ. для вузов / Г. И. Рузавин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 400 с.
51. Самардак М. М. Синергетичні новації в загальнонауковій методології / М. М. Самардак // Практична філософія. – 2008. – № 2. – С. 8–14.
52. Синергетика: перспективы, проблемы, трудности (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2006. – № 9.
53. Тарароев Я. В. О двух онтологических парадигмах в генезисе оснований физического знания / Я. В. Тарароев // Вопросы философии. – 2008. – № 12. – С. 104–115.
54. Тарелкін Ю. П. Основи сучасної філософії / Ю. П. Тарелкін, В. О. Цикін–Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – 288 с.
55. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : ООО : «АСТ», 1999. – 784 с.
56. Тэйлор Ф. Первобытная культура / Ф. Тэйлор. – М., 1987.
57. Критика принципа фальсификации К. Поппера и проблема системного подхода к демаркации научного знания / А. И. Уёмов // Вопросы философии. – 2008. – № 4.
58. Физики получили самую прочную материю // Открытия и гипотезы. – 2011. – № 8. – С.9–10.
59. Философия истории. Антология. – М. : «Аспект Пресс», 1995. – 351 с.
60. Чуйко В. Л. Особливості концепції істини в теорії наукового пізнання / В. Л. Чуйко // Філософські науки : зб. наук. праць. Вип. 2. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – С. 65–71.

ЗМІСТ

Передмова	3
МОДУЛЬ I. Сутність філософії та основні етапи її розвитку	4
Тема 1. Філософія, коло її проблем та роль у суспільстві	4
Тема 2. Філософія Давнього Сходу	10
Тема 3. Антична філософія	19
Тема 4. Філософія західноєвропейського середньовічного суспільства та епохи Відродження	33
Тема 5. Філософія Нового часу і Просвітництва (XVII–XVIII ст.)	40
Тема 6. Німецька класична та некласична філософія	49
Тема 7. Філософська думка в Росії.....	58
Тема 8. Основні напрями західної філософії (XIX–XX ст.).....	64
Тема 9. Становлення та розвиток філософської думки в Україні	76
Тестові завдання до I модуля.....	89
МОДУЛЬ II. Буття, свідомість, пізнання і розвиток	92
Тема 10. Філософське розуміння світу	92
Тема 11. Проблема свідомості у філософії та науці.....	98
Тема 12. Проблема людини у філософії.....	103
Тема 13. Діалектика	107
Тема 14. Філософія пізнання (гносеологія)	116
Тестові завдання до II модуля.....	124
МОДУЛЬ III. Соціальна філософія	131
Тема 15. Соціальна філософія як осмислення суспільного буття ...	131
Тема 16. Природні засади суспільного буття.....	137
Тема 17. Суспільне виробництво як система, що самоорганізується і саморозвивається	143
Тема 18. Філософський аналіз соціальної структури суспільства ...	147
Тема 19. Філософські аспекти політичної сфери суспільного буття	152
Тема 20. Духовне життя суспільства	159
Тема 21. Культура і цивілізація.....	167
Тема 22. Філософія історії	171
Тема 23. Соціальне прогнозування і глобальні проблеми сучасності.....	175
Тестові завдання до III модуля.....	178
Словник філософських термінів	182
Словник персоналій	209
Література	217

Навчальне видання

Тарелкін Юрій Павлович
Цикін Веніамін Олександрович

ФІЛОСОФІЯ: СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Навчальний посібник для підготовки
до семінарських занять та екзаменів

Для студентів усіх форм навчання ВНЗ

Суми: СумДПУ, 2012 р.
Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Відповідальний за випуск **А. А. Сбруєва**
Комп'ютерний набір **Н. Є. Ніколаєнко**
Комп'ютерна верстка **Ю. С. Нечипоренко**

Здано до складання 10.10.2011. Підписано до друку 21.11.2011.
Формат 60x84/16. Гарн. Calibri. Папір офсет. Друк ризогр.
Умовн. друк. арк. 13,1. Обл.-вид. арк. 11,3.
Тираж 100 прим. Вид. № 2.

Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено на обладнанні СумДПУ ім. А. С. Макаренка